

Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Αρχαία Ελλάδα

Πτυχιακή Εργασία

Ονοματεπώνυμο: Βασιλική Ντολίτσα

Πατρώνυμο: Σπυρίδων Ντολίτσας

A.M: B2008004

Ονοματεπώνυμο: Γεώργιος Βουτσινάς

Πατρώνυμο: Νικόλαος Βουτσινάς

A.M:B2008001

Επιβλέπων Καθηγητής:

Θεόδωρος Παππάς

20/12/2018

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	3
Ο δρόμος προς την Αθηναϊκή Δημοκρατία	5
Αριστοκρατική διακυβέρνηση ως τη νομοθεσία του Δράκοντα	6
Σόλων – Αθήνα	8
Πεισίστρατος	10
Το έργο του Κλεισθένη	12
Οι νέες διοικητικές λειτουργίες	16
Ταξικές ομάδες της Αθήνας.....	17
Η Δημοκρατία	21
Δήμοι.....	22
Βουλή, Εκκλησία του Δήμου και Δικαστήρια	23
Βουλή	23
Πρυτανεία.....	24
Εκκλησία του Δήμου	26
Δικαστήρια	28
Στρατηγοί.....	33
Σπάρτη	34
Λυκούργος και Σπάρτη.....	34
Οι πολιτειακοί θεσμοί της Σπάρτης	35
Θρησκεία και θέατρο.....	39
Μεγάλα Διονύσια και άλλες εορτές	41
Χορηγίες και θεατρικές παραστάσεις.....	43
Ιδιωτικός Βίος	49
Θέση Γυναικών και Γάμος στην Αρχαία Ελλάδα.....	49
Τα παιδιά και η εκπαίδευση	55
Επαγγέλματα.....	68
Φροντίδα του σώματος και ενδυμασία.....	74
Διατροφή	77
Συμπόσια	80
Πόλεμος.....	82
Σπάρτη.....	83
Αθήνα.....	84

Συμπεράσματα.....	85
Βιβλιογραφία	90

Εισαγωγή

Η πτυχιακή εργασία έχει στόχο να παρουσιάσει το δημόσιο και ιδιωτικό βίο της Αρχαίας Ελλάδας. Οι πηγές που είναι διαθέσιμες επικεντρώνονται κυρίως στην Αθήνα και λιγότερο στην Σπάρτη, έτσι λοιπόν η διάρθρωση της εργασίας είναι βασισμένη σε αυτές τις δύο πόλεις. Σαφέστατα η Αθήνα παρέχει περισσότερες πληροφορίες λόγω των πηγών που έχουν διασωθεί.

Αρχικά κρίνεται αναγκαίο να παρουσιαστεί πολύ συνοπτικά το ευρύτερο πλαίσιο πριν από την εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Από τον 7^ο αιώνα ξεκινά μια περίοδος κρίσης και μια εποχή ταραχών. Σύμφωνα με την παράδοση, η τάξη θα επανέλθει μέσω διάφορων νομοθετών. Πριν από τη δικαιοσύνη, που επέφερε ο εκάστοτε νομοθέτης, συνήθως είχε αναρριχηθεί ένας τύραννος, ως ο άνθρωπος που θα επίλυε την κρίση της πόλεως – κράτους.

Στις αρχές του 6^{ου} αιώνα, η διαιτησία του Σόλωνα έδωσε λύση στα μεγάλα προβλήματα της αθηναϊκής κοινωνία. Η σπουδαιότερη μεταρρύθμιση ήταν η σεισάχθεια, η οποία απάλλαξε τους αθηναίους πολίτες από τα δυσβάσταχτα χρέη. Ο ίδιος ο νομοθέτης δε δίστασε να λάβει κι άλλα μεταρρυθμιστικά μέτρα με σκοπό να οδηγήσει την Αθήνα εκτός κρίσης. Η καθοριστική λύση όμως δόθηκε από έναν άλλο νομοθέτη, τον Κλεισθένη.

Ο Κλεισθένης αναδιοργάνωσε εντελώς το σώμα της πόλης. Δημιούργησε νέα πολιτειακά όργανα, τροποποίησε τους υπάρχοντες θεσμούς και συμπεριέλαβε όλους τους Αθηναίους στην εξουσία. Από τα μέσα του 5^{ου} αιώνα ως και τον 4^ο αιώνα, οι υποθέσεις της Αθήνας επιλύονταν από ένα πολιτειακό καθεστώς άμεσης δημοκρατίας. Σε αυτό το πολίτευμα συμμετείχαν όλοι οι άνδρες Αθηναίοι πολίτες. Συνέρρεαν κατά χιλιάδες στην Εκκλησία, τα δικαστήρια και τους άλλους θεσμούς. Το βασικό γνώρισμα ενός πολίτη μιας πόλης ήταν η κατοχή δικαιώματος συμμετοχής στην πολιτική ζωή της πόλης του.

Ο δεσπόζων θεσμός ήταν η «*Βουλή των Πεντακοσίων*», που συμπεριελάμβανε βουλευτές από κάθε φυλή και κληρώνονταν ανά ένα έτος. «*Η Εκκλησία του Δήμου*»

και τα «*Δικαστήρια της Ηλιαίας*» αποτελούσαν σπουδαίους δημοκρατικούς θεσμούς και έδιναν τη δυνατότητα για άμεση εξουσία όλων των Αθηναίων πολιτών.

Στην Αθήνα τελούνταν πολλές σημαντικές εορτές οι οποίες καθόριζαν τη ζωή των κατοίκων. Οι εορτές περιελάμβαναν πομπές, αθλητικούς και θεατρικούς αγώνες. Η διοργάνωση των δραματικών αγώνων αποτελούσε κρατική υπόθεση. Μετά την ανάληψη των καθηκόντων τους, οι αρμόδιοι άρχοντες για τις εορτές εξέλεγαν τους ποιητές που θα διαγωνίζονταν. Οι χορηγοί ήταν υπεύθυνοι για την συντήρηση και την οικονομική αποζημίωση των συντελεστών της παράστασης. Ως αντάλλαγμα για την γενναιοδωρία τους, η πόλη προσέφερε στους χορηγούς τιμές και δημόσια αναγνώριση.

Από την άλλη πλευρά, η Σπάρτη υιοθέτησε ένα διαφορετικό πολίτευμα και πολύ πιο «κλειστό» ως προς τη συμμετοχή στην εξουσία. Το πολίτευμά της είχε χαρακτηριστικά τόσο ολιγαρχικά, όσο και δημοκρατικά. Σπουδαιότεροι πολιτειακοί θεσμοί αποτελούσαν τα αξιώματα των δύο Βασιλέων, της Γερουσίας, των Εφόρων και της Απέλλας. Προφανώς και οι πολιτειακοί θεσμοί της πόλης αντιπροσώπευαν την στρατιωτικοποιημένη κοινωνία της Σπάρτης.

Ο πυρήνας της αρχαίας κοινωνίας είναι ο *οίκος*, του οποίου ο αρχηγός είναι πάντα ένας άνδρας. Η γυναίκα στην Αθήνα ήταν αποκλεισμένη από κάθε πολιτική ή κοινωνική δραστηριότητα, περιορισμένη μέσα στον οίκο της, ειδικότερα σε ένα μέρος του, τον γυναικωνίτη. Η συνέχιση της πόλης στηρίζεται αποκλειστικά στη διαχρονικότητα που επιτυγχάνεται μόνο μέσω της απόκτησης νόμιμων παιδιών, των νέων πολιτών.

Ο γάμος αποτελεί ουσιαστικά τη βάση της θέσης της γυναίκας. Κανονίζεται πάντα μεταξύ ανδρών, του πατέρα ή κηδεμόνα και του μέλλοντος συζύγου. Στη διαδικασία αυτή η γυναίκα δεν μετέχει και δεν της παραχωρείται το δικαίωμα επιλογής του συζύγου. Οι γαμήλιες τελετές περιελάμβαναν γεύματα με καλεσμένους κι ήταν μια από τις ελάχιστες εκδηλώσεις όπου οι Αθηναίες έπαιρναν μέρος μαζί με τους άνδρες τους, αφού ο κοινωνικός τους ρόλος τους απαγόρευε να λαμβάνουν μέρος ακόμη και στα συμπόσια, που ο σύζυγος διοργάνωνε μέσα στην οικία του.

Αντίθετα στην Σπάρτη, η θέση των γυναικών ήταν καλύτερη. Απολάμβαναν μεγαλύτερη ελευθερία και συμμετείχαν σε κοινωνικές εκδηλώσεις. Συμμετείχαν τόσο

στην εκπαίδευση, όσο και στην εκγύμναση, όχι βέβαια σαν τα αγόρια. Η επικρατούσα άποψη ήταν ότι η εκγύμναση των γυναικών θα επέφερε γενναίους και δυνατούς πολεμιστές.

Όσον αφορά την εκπαίδευση των παιδιών στην αθηναϊκή κοινωνία, την αγωγή αναλάμβανε ο πατέρας, ο οποίος ήταν και ο αρχηγός της οικογενείας. Μπορούσε, όμως, η αγωγή να ανατεθεί σε άλλους. Από τα επτά έτη τα αγόρια, με τη συνοδεία του παιδαγωγού, πήγαιναν στο σχολείο. Ο παιδαγωγός ήταν ένας έμπιστος δούλος της οικογενείας. Στη συνέχεια ακολουθούσε εκπαίδευση από τον γραμματιστή, τον μουσικό, τον χοροδιδάσκαλο και τον γυμναστή. Όσον αφορά τα κορίτσια, αυτά έμεναν στο σπίτι και η μητέρα τους τα δίδασκε ανάγνωση, γραφή, μουσική, χορό και το πώς να διαχειρίζονται το νοικοκυριό. Στη Σπάρτη τα παιδιά λάμβαναν την απαραίτητη εκπαίδευση με σκοπό να γίνουν σπουδαίοι πολεμιστές.

Το τελευταίο κομμάτι της εργασίας αναφέρεται στα επαγγέλματα των αρχαίων και στις αντιλήψεις που επικρατούσαν για διάφορα από αυτά. Εν συνεχεία, αναλύονται πολύ συνοπτικά τα ζητήματα της διατροφής, του καλλωπισμού και των συμποσίων. Τέλος γίνεται μια αναφορά σχετικά με τον πόλεμο, καθώς αποτελούσε συχνότατο φαινόμενο για την υπό εξεταζόμενη περίοδο.

Ο δρόμος προς την Αθηναϊκή Δημοκρατία

Κατά την Αρχαϊκή Περίοδο σημειώνεται σημαντική ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων· αναπτύσσονται ελληνικές πόλεις (π.χ. Αθήνα, Σπάρτη, Άργος) και δημιουργείται ένα ευρύ δίκτυο επικοινωνίας με την Μεσόγειο και ήδη με την Ανατολική. Το κοινωνικό και πολιτικό καθεστώς που επικρατούσε σε όλες σχεδόν τις πόλεις εκείνης της εποχής ήταν η αριστοκρατία.

Ο Βασιλιάς εκλέγεται για μια προκαθορισμένη χρονική θητεία, ενώ οι εξουσίες του περνούν από τα χέρια ενός ευρύτερου συμβουλίου, τα μέλη του οποίου αποτελούνται από την στρατιωτική αριστοκρατία και οι εκτάσεις μοιράζονται μεταξύ των ισχυρότερων αριστοκρατών. Οι ευγενείς στράφηκαν στο εμπόριο και υποστήριξαν τον αποικισμό, ο οποίος τους ωφέλησε στο να απαλλαγούν από τα προβλήματα των φτωχών και παράλληλα να διατηρήσουν τη δυναμική τους. Πολλές αριστοκρατικές οικογένειες κατείχαν σημαντικές θέσεις σε θρησκευτικά έθιμα ως

ερμηνευτές και επόπτες. Για παράδειγμα, συναντάμε τέτοιες οικογένειες στην Αθήνα (Ευπατρίδες), στην Σπάρτη (Ιππείς), στην Κόρινθο (Βακχιάδες) κ.α.

Στο πέραςμα των χρόνων, τόσο η βασιλεία όσο και η αριστοκρατία δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της κοινωνίας κι έτσι η αριστοκρατία κατέληξε σταδιακά στην ολιγαρχία· η εξουσία πέρασε σε άτομα που κατείχαν πλούτο και δύναμη. Κατά τον 6ο αιώνα π.Χ., τα οξυμένα αγροτικά προβλήματα και οι βίαιες εσωτερικές συγκρούσεις έφεραν στο προσκήνιο, σχεδόν σε όλες τις πόλεις της εποχής, τυραννικά πολιτεύματα. Τέλος, από το μεταβατικό πολίτευμα της τυραννίας, οι πόλεις υιοθετούν νέα συστήματα διακυβέρνησης, στα οποία κυρίαρχα πολιτικά σώματά τους αποτελούν οι συνελεύσεις των πολιτών· σε μερικές πόλεις ο αριθμός των συμμετεχόντων στις συνελεύσεις είναι μικρότερος, σε άλλες αριθμεί σε χιλιάδες. Η συγκεκριμένη πολιτική πορεία σημειώθηκε μεταξύ άλλων και στην Αθήνα, η οποία θα αποτελέσει βασικό θέμα έρευνας στη συγκεκριμένη εργασία.¹

Η Αθήνα έγινε ενιαίο κράτος από πολυάριθμα χωριστά κράτη. Σχηματίστηκε μετά την ενοποίηση γειτονικών κωμών που συνδέονταν μεταξύ τους με πολιτικούς ή θρησκευτικούς δεσμούς. Σχηματίστηκε μια τετράπολη: από τον Μαραθώνα και την Οινόη στα βόρεια και δύο ακόμη πολίσματα. Μετέπειτα συνενώθηκαν στη λατρεία του Ηρακλή, ο Πειραιάς και το Φάληρο σχηματίζοντας μια τετρακωμία. Σημαντικότερες τοπικές εξουσίες αποτελούσαν η Αθήνα και η Ελευσίνα, που χωρίζονταν από την οροσειρά του Αιγάλεω. Η Ελευσίνα αποτελούσε μια ιδιαίτερη περίπτωση καθώς αποτελούσε σπουδαίο θρησκευτικό κέντρο.

Αριστοκρατική διακυβέρνηση ως τη νομοθεσία του Δράκοντα

Όταν στα μέσα του 8ου αιώνα, ανατράπηκε η βασιλεία από τον πανίσχυρο οικογενειακό οίκο των Μεδοντιδών, επήλθε το πολίτευμα της Αριστοκρατίας. Το οξύμωρο είναι ότι ο θεσμός της βασιλείας δεν καταργήθηκε, αλλά αντιθέτως διατηρήθηκε. Στη συνέχεια επήλθε η εξασθένιση της βασιλικής αρχής, ενώ η αντιβασιλεία έγινε προσιτή προς όλους τους ευγενείς. Η αντιβασιλεία έγινε ετήσιο αξίωμα και παράλληλα ξεκίνησε να τηρείται ένας επίσημος κατάλογος των αρχόντων.

¹ Μπιργαλιάς Ν., «Ο αρχαίος δημόσιος βίος, πολιτική ζωή και τάξεις: δικαστική, στρατιωτική και θρησκευτική ζωή», στο *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, Τόμος Α', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2000, σελ. 118-129.

Το Αθηναϊκό κράτος είχε ως βάση του τις τέσσερις φυλές που είχαν ιωνική προέλευση: Γελέοντες, Αργαδείς, Αιγικορείς και Όπλητες. Οι οικογένειες (οίκοι) που ανήκαν σε ένα γένος και είχαν καταγωγή από ένα κοινό πρόγονο, επονομάζονταν ομογάλακτες. Παράλληλα σχηματίζονταν ενώσεις, όχι από τη λατρεία κοινών προγόνων, αλλά από τη λατρεία κοινών θεοτήτων· οι ενώσεις αυτές ονομάζονταν οργεώνες, στις οποίες συμμετείχαν γεωργοί και τεχνίτες. Οι οργεώνες προσοικονομούν ότι οι κατώτερες τάξεις επρόκειτο να λάβουν πολιτική σημασία. Τέλος, οι φρατρία αποτελούνταν από οικογένειες με όμορες τις εκτάσεις της γης τους. Οι συγκεκριμένοι όροι θα αναλυθούν εκτενέστερα παρακάτω.

Περνώντας στον 7ο αιώνα, διακρίνονται κάποιοι θεσμοί και αξιώματα στο δημόσιο βίο της Αθήνας οι οποίοι θα διατηρηθούν ως την μεγάλη ακμή της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, αν και λίγο μεταλλαγμένοι. Ο Επώνυμος Άρχοντας ήταν ο ανώτατος δικαστής σε όλες τις αστικές δικαστικές υποθέσεις ενώ αντίθετα δεν είχε δικαίωμα να τελεί καμιά θρησκευτική πράξη. Ο Πολέμαρχος κατείχε την ηγεσία του στρατού αλλά διέθετε και κάποια δικαστικά καθήκοντα. Είχε την έδρα του στο Επιλύκειο δικαστήριο.²

Ο Άρχοντας Βασιλιάς είχε την έδρα του στη στοά του βασιλιά, στην αγορά. Οι αρμοδιότητές του ήταν περιορισμένες και εστίαζαν στην επιμέλεια της δημόσιας θρησκείας και στην εκδίκαση ορισμένων υποθέσεων που σχετίζονταν με την θρησκεία. Τέλος, η Βουλή που λειτουργούσε από τους ευγενείς, πήρε την ονομασία «Άρειος Πάγος».

Το 632 π.Χ. εκδηλώθηκε μια αποτυχημένη προσπάθεια κατάλυσης του πολιτεύματος από τον τύραννο Κύλωνα. Με τη βοήθεια των Μεγαρέων κατέλαβε την ακρόπολη. Ο λαός μπροστά στον κίνδυνο ενεργοποιήθηκε και συσπειρωμένος πολióρκησε την ακρόπολη. Ο Κύλωνας μετά τη μακροχρόνια πολιορκία, δραπετεύσε και η απόπειρά του αποδείχθηκε αποτυχημένη.

Μετέπειτα κλήθηκε ο Δράκοντας να καταγράψει και να εναρμονίσει τη νομοθεσία που υπήρχε. Έμεινε στην ιστορία ως ένας αυστηρός νομοθέτης. Η νομοθεσία του χάραξε διακριτές γραμμές μεταξύ του φόνου, του συμπτωματικού ή

² Bury J.B. & Meiggs Russell, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, εκδόσεις Ινστιτούτο του βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2011, σελ 175-200.

του αιτιολογημένου. Στους νόμους του συναντάμε ένα σώμα 51 δικαστών, τους εφέτες. Όσες φονικές υποθέσεις δεν έφταναν στον Άρειο Πάγο, δικάζονταν από τους εφέτες και συγκροτούσαν δικαστήρια σε διάφορα μέρη της πόλης: στο ναό του Δελφινίου Απόλλωνος, στο Παλλάδιο του Φαλήρου ή στη Φρεαττώ της Μουνυχίας. Οι νόμοι για τους οφειλέτες ήταν αυστηροί κι έτσι οι πιστωτές μπορούσαν να εγείρουν δικαιώματα στην προσωπική ελευθερία του οφειλέτη.

Τα μέτρα του Δράκοντα δεν σταμάτησαν τη δυσaréσκεια και η κατάσταση οδήγησε σε αδιέξοδο στις κατώτερες τάξεις. Μια γενιά αργότερα η σκυτάλη της νομοθεσίας θα δοθεί σε έναν άλλον νομοθέτη, που δεν θα διστάσει να λάβει πιο γενναία και άρτια μέτρα ώστε να «θεραπεύσει» τις καταχρεωμένες κατώτερες τάξεις. Ο νομοθέτης αυτός είναι ο Σόλων, που μάλιστα θεωρείται ως ο θεμελιωτής της Δημοκρατίας.

Σόλων – Αθήνα

Στα τέλη του 7ου αιώνα π.Χ. πολλοί Αθηναίοι έχασαν την ελευθερία τους για χρέη και πουλήθηκαν στο εξωτερικό. Ο Σόλων αντιτέθηκε στην υποδούλωση των Αθηναίων ως προσβλητική και διακήρυξε ως δικαιώματά τους, την ελευθερία και να ζουν στην πατρίδα τους. Εισήγαγε την σεισάχθεια, που σήμαινε «αποτίναξη των χρεών». Μέσω του νομοθετικού έργου του, απελευθέρωσε τους υπόδουλους Αθηναίους και παράλληλα κατοχύρωσε την ελευθερία των Αθηναίων πολιτών.³

Εικόνα 1: Προτομή Σόλωνα
Πηγή: arxontoula.weebiv.com

³ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 21.

Στις αρχές του 6ου αιώνα (περί το 594 π.Χ.), ο Σόλων έλαβε την εντολή να εφαρμόσει μέτρα, που ο ίδιος θα έκρινε κατάλληλα. Προκήρυξε ότι όλα τα χρέη παραγράφονται και όσοι είχαν υποδουλωθεί λόγω κάποιων χρεών, θα ελευθερώνονταν. Το μέτρο αυτό, η σεισάχθεια, απελευθέρωσε από τα χρέη τους Αθηναίους πολίτες και επίσης τους πολίτες που είχαν πωληθεί ως δούλοι είτε στο εσωτερικό της Αττικής, είτε στο εξωτερικό.

Πολλοί Αθηναίοι επανήλθαν στην πατρίδα τους και μαζί με τους υπόλοιπους που απελευθερώθηκαν από οποιοδήποτε χρέος, αποτέλεσαν τους εκτημόρους. Ο Σόλων ενθάρρυνε τα επαγγέλματα να ανθίσουν, τα οποία έπρεπε να αυξήσουν την παραγωγή τους, ώστε να καλύψουν τις ανάγκες, για τον ολοένα αυξανόμενο πληθυσμό. Παράλληλα, ο νομοθέτης έδωσε την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη σε ξένους που θα εγκαθίσταντο μόνιμα στην Αθήνα με την προοπτική να εξασκήσουν κάποιο επάγγελμα.

Μια από τις μεγαλύτερες αλλαγές, που επέφερε η νομοθεσία, ήταν η αλλαγή στα προσόντα για την ανάληψη των αξιωμάτων. Αντικατέστησε την θέση της καταγωγής κι όρισε τον πλούτο ως βασικό κριτήριο για την ανάληψη ενός δημόσιου αξιώματος. Στο εξής, όλα τα δημόσια αξιώματα ήταν στα χέρια όλων των Αθηναίων πολιτών ανάλογα με τον πλούτο τους.⁴

Ο Σόλωνας διαίρεσε τους πολίτες σε τέσσερις εισοδηματικές τάξεις, με βάση το μέγεθος της ετήσια προσόδου. Όσοι λάμβαναν συγκομιδή σε σιτάρι πάνω από 500 μεδίμνους επονομάζονταν πεντακοσιομέδιμνοι, όσων η σοδειά ήταν ανάμεσα σε 300 και 500 μεδίμνους αποτελούσαν τους ιπείς (ή τριακοσιομέδιμνοι). Εκείνοι που κατείχαν 200 με 300 μεδίμνους ονομάζονταν ζευγίτες (ή διακοσιομέδιμνοι), και τέλος οι θήτες που η συγκομιδή τους υπολογιζόταν κάτω των διακοσίων μεδίμνων.

Επίσης, στο Σόλωνα θα πρέπει να αποδοθεί η ίδρυση του θεσμού της Βουλής των τετρακοσίων, στην οποία κληρώνονταν 100 μέλη από κάθε φυλή και μέλη από τις τρεις πρώτες τάξεις. Υπάρχει η παράδοση ότι ο νομοθέτης ίδρυσε και μια δεύτερη Βουλή με την εκλογή 40 υποψηφίων, δέκα από κάθε φυλή. Παράλληλα, οι θήτες

⁴ Bury J.B. & Meiggs Russell, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, εκδόσεις Ινστιτούτο του βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2011, σελ. 175-200.

λαμβάνουν σημαντικά πολιτικά προνόμια καθώς συμπεριλαμβάνονται στην εκκλησία. Επιπρόσθετα, ιδρύθηκε το δικαστήριο της Ηλιαίας που εκπροσωπούσε την εκκλησία σαν σώμα δικαστικό.⁵

Αναμφίβολα η συμβολή του Σόλωνα αποτέλεσε έναν προθάλαμο προς τη λαμπρή Αθηναϊκή Δημοκρατία, αν και η νομοθεσία του παρέπεμπε σε ένα είδος τιμοκρατικού πολιτεύματος. Οι μεταρρυθμίσεις του ανακούφισαν κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά τον Αθηναϊκό λαό. Από τη μια πλευρά, το έργο του αποδεικνύει τόλμη και θάρρος, από την άλλη πλευρά μια μετριοπάθεια και γι' αυτό άλλωστε δίχασε τους σύγχρονους μελετητές.

Πεισίστρατος

Οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις επέφεραν μια συνεχόμενη βελτίωση αλλά τα πολιτικά μέτρα χαρακτηρίστηκαν ως ένας συμβιβασμός και δημιούργησαν μια μεγάλη δυσανεμία. Μόλις τριάντα χρόνια μετά, εγκαθιδρύθηκε η τυραννία του Πεισίστρατου. Το πολιτικό αδιέξοδο και ο ανταγωνισμός είχε ως αποτέλεσμα να μην εκλεγούν άρχοντες για δύο χρονιές (589-8 και 584-3 π.Χ.), γι' αυτό και χαρακτηρίστηκαν ως χρόνια αναρχίας.

Το ερώτημα που γεννάται είναι πώς έφτασε η Αθήνα στο πολιτικό αδιέξοδο, το οποίο εκμεταλλεύτηκε ο Πεισίστρατος. Από τη μία, υπήρχε η πολιτική μερίδα που σε γενικές γραμμές είχε ικανοποιηθεί από τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα. Από την άλλη, αυτοί που αντιπαθούσαν τα δημοκρατικά σημεία και επιθυμούσαν την αριστοκρατική μορφή διακυβέρνησης. Οι ευγενείς ήταν γνωστοί ως ευπατρίδες ή πεδιακοί και ηγέτης τους ήταν ο Λυκούργος. Η αντίθετη παράταξη ήταν οι πάραλοι που περιελάμβανε τον κύριο όγκο της μεσαίας τάξης. Ηγέτης τους ήταν ο Μεγακλής. Μια νέα παράταξη οργανώθηκε από τον Πεισίστρατο με την επονομασία, Διάκριοι, των οποίων μεγαλύτερο μέρος ήταν οι φτωχοί, οι ορεσίβιοι που η πλειοψηφία τους κατοικούσε στα ορεινότερα σημεία της Αττικής. Με αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, σχηματίστηκαν τρεις αντίπαλες πολιτικές ομάδες.

⁵ Μπιργαλιάς Ν., «Ο αρχαίος δημόσιος βίος, πολιτική ζωή και τάξεις: δικαστική, στρατιωτική και θρησκευτική ζωή», στο *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, Τόμος Α', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2000, σελ. 135.

Η εκτροπή από το Σολώνειο πολίτευμα, θα φέρει τον Πεισίστρατο, κατά διαστήματα, ως τύραννο στην Αρχαία Αθήνα, για συνολικά περίπου 20 χρόνια, στην περίοδο 561 έως 527 π.Χ. Προσπάθησε και κατάφερε να επιβάλει τυραννίδα τρεις φορές, χρησιμοποιώντας άλλοτε συμμάχους από διάφορες πόλεις, άλλοτε από την ίδια την Αθήνα, όπου υπήρχαν έντονες διαμάχες εξουσίας μεταξύ αντίπαλων ισχυρών οικογενειών, άλλοτε μισθοφορικό στρατό και άλλοτε αστεία τεχνάσματα. Κατά την τρίτη του «θητεία», έμεινε στην εξουσία μέχρι το θάνατό του. Η ανάδειξη του Πεισίστρατου στην ηγεσία της Αθήνας αποδεικνύει ότι υπήρχαν μεγάλα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα στην πόλη.⁶

Στο διάστημα της διακυβέρνησης του σπάνια εφάρμοζε στυγνή τυραννία και φρόντιζε να κρατά πολιτικές ισορροπίες μη καταλύοντας όλους τους θεσμούς. Εντούτοις, με πολλούς τρόπους παρακώλυε την πραγματική λειτουργία του πολιτεύματος και ήλεγχε όλους τους μηχανισμούς της εξουσίας, παίρνοντας κατά καιρούς και ακραία, σαφώς τυραννικά μέτρα. Εξόρισε, για παράδειγμα, όλους τους σημαντικούς αντιπάλους του, πήρε συγγενείς όλων των αντιπάλων του ως ομήρους, ώστε να μην τολμούν να του αντιταχθούν όσοι παρέμεναν στην Αθήνα. Αντιθέτως, η πολιτική που υιοθετήθηκε για τους φτωχότερους ήταν σαφώς ευνοϊκότερη.

Δήμευσε τις περιουσίες όσων εξόρισε και τις μοίρασε στους ακτήμονες ή στους μικροκτηματίες και γενικά πήρε στη συνέχεια οικονομικά μέτρα υπέρ των αγροτών, βοσκών, θητών και φτωχών που αποτελούσαν και το βασικό λαϊκό έρεισμά του. Στήριξε την πολιτική του στον «πόλεμο κατά των πλουσίων» αλλά πήρε και μέτρα που τον έκαναν περισσότερο αρεστό, επειδή τόνωσε το εμπόριο και τη βιοτεχνία. Απέφυγε τους πολέμους και στα ειρηνικά χρόνια της κυβέρνησής του η οικονομία της Αθήνας βελτιώθηκε σημαντικά και οδήγησε στην κατασκευή αρκετών δημόσιων έργων.

Το 528 π.Χ. υπολογίζεται ο θάνατος του Πεισίστρατου και τον διαδέχτηκε ο μεγαλύτερος γιός του, ο Ιππίας. Στη διακυβέρνηση συμμετείχαν επίσης ο Ίππαρχος και ο Θεσσαλός. Η διακυβέρνηση του διαδόχου δεν άλλαξε δραματικά σε σύγκριση με του Πεισίστρατου. Εν συνεχεία, σημειώνεται εσωτερική σύγκρουση μεταξύ των ηγετών του τυραννικού καθεστώτος, αν και δεν έχει διευκρινιστεί με σιγουριά ποια ήταν η αιτία της. Οι Πεισιστρατίδες πάντα φρόντιζαν να έχουν φιλικές σχέσεις με την

⁶ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 95.

Σπάρτη, αλλά η διπλωματία των Αλκμεωνίδων, με ηγέτη τον Κλεισθένη, έπεισε την Σπάρτη με σκοπό να απελευθερώσει την Αθήνα από τον τύραννο.

Οι Σπαρτιάτες πείθονται να βοηθήσουν την Αθήνα, εισβάλλουν στην Αττική και εξουδετέρωσαν το τυραννικό καθεστώς. Η Αθήνα πλέον είναι ελεύθερη να ανασυγκροτηθεί και να επιβάλει μεταρρυθμίσεις οι οποίες θα επιφέρουν πολιτική ηρεμία και καθολική ανάπτυξη. Η μεγάλη ακμή της Αθήνας σχετίζεται σαφώς με την άνθηση του δημοκρατικού πολιτεύματος· σημαντικό ρόλο σε αυτή την ανάπτυξη έπαιξε ο Κλεισθένης με τις ριζικές αλλαγές που επέφερε.

Το έργο του Κλεισθένη

Μετά την υποχώρηση των Σπαρτιατών από την Αθήνα, έρχονται στην επιφάνεια εκ νέου οι διαμάχες των επιφανών αριστοκρατικών πολιτικών ομάδων. Το κύριο πρόβλημα ήταν να τροποποιηθεί το πολίτευμα του Σόλωνα, ώστε να γίνει εφαρμόσιμο. Αναβίωσαν οι πολιτικές αντιπαλότητες των Παράλων και των Πεδιακών με ηγέτες τον Κλεισθένη και τον Ισαγόρα αντίστοιχα.

Ο Ισαγόρας, που υπολειπόταν σε δυνάμεις, κάλεσε βοήθεια από την Σπάρτη και ο βασιλιάς Κλεομένης ανταποκρίθηκε εισβάλλοντας στην Αττική. Ο Κλεισθένης αποχώρησε από την πόλη μαζί με άλλες 700 οικογένειες. Σκοπός των Σπαρτιατών ήταν να επιβληθεί στην Αθήνα το πολίτευμα της ολιγαρχίας. Ο λαός όμως ξεσηκώθηκε, αντέδρασε και το σπαρτιατικό σώμα αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει. Έτσι λοιπόν, άνοιξε ο δρόμος των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη, όπου θα οδηγούσε τελικά στο σπουδαίο δημοκρατικό δημιούργημα, στο οποίο ο δημόσιος βίος γίνεται αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας των Αθηναίων πολιτών.

Ο Κλεισθένης από την πρώτη στιγμή πρότεινε ριζοσπαστικά μέτρα: διεύρυνση του πολιτικού σώματος, ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του Δήμου και της Βουλής καθώς και μέτρα περιορισμού της πολιτικής και κοινωνικής επιρροής των αριστοκρατών. Ο νομοθέτης, μετά από έναν οξύ εσωτερικό αναβρασμό, διεύρυνε το πολιτικό σώμα των Αθηναίων εισάγοντας σε αυτό ξένους (οργεώνες και ομογάλακτους, αφού πρώτα εισχώρησαν στις φρατρίες).⁷

⁷ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 100.

Σε μια απόπειρα απόδοσης του όρου «φρατρία», πρόκειται για μια ομάδα συγγενικών οικογενειών, 54 γενών, συνδεόμενη με κοινή θρησκευτική λατρεία. Ο θεσμός έχει συγγενική δομή· αποτελεί κοινωνική ομάδα που δηλώνει παράλληλα και τη σχέση συγγένειας και πολιτικής οργάνωσης. Οι φρατρίες ή πατριαί ή πάτραι συγκροτούσαν ευρύτερες ομάδες τις «φυλαί».⁸

Εικόνα 2: Προτομή Κλεισθένη
Πηγή: eranistis.net

Η φρατρία εμφανίζεται στην κλασσική εποχή ως ένωση προσώπων με καθήκοντα σχετικά με τη ζωή των οικογενειών, που περιλαμβάνονται σε κάθε φρατρία. Η είσοδος των μελών σε αυτές ήταν πρωτίστως κληρονομική. Η δια νόμου επιβολή εισαγωγής νέων μελών καταδεικνύει ότι οι φρατρίες δεν ήταν μια ανοιχτή συσσωμάτωση παρά το γεγονός ότι ήταν εξαπλωμένες σχεδόν σε όλη την Αττική. Αντιθέτως, η εισδοχή των οργεώνων σε αυτές συνάντησε έντονη την αντίδραση των αριστοκρατικών μελών των φρατριών, που έβλεπαν αρνητικά την πολιτική εξίσωσή τους με αυτούς. Κύρια εμφανιζόμενη λειτουργία τους εμφανίζεται να είναι η θρησκευτική-τελετουργική. Ένας αριθμός φρατριών συγκροτεί μια φυλή μέσα στο

⁸ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 101.

κράτος και το τελευταίο τις χρησιμοποιεί διοικητικά, αφού οι φυλές αποτέλεσαν τη βάση στρατολογήσεως και κατάταξης των ένοπλων πολιτών.

Η επιστημονική έρευνα δεν έχει καταφέρει να ομοφωνήσει σχετικά με το χαρακτήρα και την καταγωγή της ομάδωσης των οργεώνων. Αφενός, εικάζεται ότι οι οργεώνες ήταν σωματεία αντιτιθέμενων παρατάξεων, που με το θρησκευτικό χαρακτήρα τους ως προκάλυμμα, συνασπίζονταν με σκοπό την ανατροπή της εξουσίας. Αφετέρου, υπερτονίζεται ο θρησκευτικός τους χαρακτήρας. Η διχογνωμία επεκτείνεται και στο αν αποτελούντο από πολίτες Αθηναίους ή από μετανάστες, που θέλοντας να ικανοποιήσουν την ανάγκη τους ως προς το ανήκειν σε μια κοινωνική ομάδα, εξυπηρετούσαν παράλληλα και πολιτικούς σκοπούς. Μάλλον οι μετανάστες που δε γίνονταν δεκτοί στα γένη, προκειμένου να ενταχθούν στους κοινωνικούς μηχανισμούς της πόλεως, συγκρότησαν τους οργεώνες, κατά μίμηση της συσσωμάτωσης των γενών.

Ο Κλεισθένης διέκρινε τη χώρα σε τρεις μεγάλες ζώνες: το άστυ, την παραλία και τη Μεσογαία. Οι δήμοι κάθε ζώνης από αυτές κατατάχθηκαν σε δέκα ομάδες, τις «τριττύες», έτσι σχηματίστηκαν τριάντα τριττύες. Ύστερα σχηματίστηκαν από τις τριάντα τριττύες δέκα ομάδες, ανά τρεις σε κάθε ομάδα. Κάθε τέτοια ομάδα αποτελούσε μια φυλή. Η διεύρυνση του πολιτικού σώματος και η σύγχρονη εισδοχή των νέων πολιτών στις φρατρίες έφερε ανακατατάξεις και αντικατάσταση των τεσσάρων παραδοσιακών φυλών (Αιγικорίς, Οπλιτίς, Γελεοντίς, Αργαδίς) από δέκα και των φρατριών από τους δήμους. Κάθε πολίτης εγγράφηκε στο «ληξιαρχικόν γραμματεῖον» του δήμου. Οι φυλές που συγκροτήθηκαν ήταν οι εξής: Ερεχθίδς, Αιγής Ακαμαντίς, Οινής, Κεκροπίς Ιπποθοωντίς, Αιαντίς, Αντιοχίς, Πανδιονίς, Λεοντίς.⁹

Είναι ενδιαφέρον να εξετασθεί, μέσα από έναν πίνακα, πώς συγκροτήθηκαν οι δέκα φυλές στην Αθήνα, με σκοπό να καταστεί σαφές. Όπως φαίνεται και στον παρακάτω πίνακα, η Αττική ήταν χωρισμένη σε τρία γεωγραφικά διαμερίσματα: το Άστυ, την Παραλία και τη Μεσογαία· η ένωση τριών τριττύων προερχόμενες από

⁹ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 101.

τρία διαφορετικά γεωγραφικά διαμερίσματα της Αττικής συγκροτούσαν μια φυλή. Με λίγα λόγια μια τριττός αποτελούσε το 1/3 μιας φυλής.¹⁰

Άστυ		Παραλία		Μεσογαία		Δέκα φυλές
1η τριττός	+	1η τριττός	+	1η τριττός	=	<i>Ερεχθίδς</i>
2η τριττός	+	2η τριττός	+	2η τριττός	=	<i>Αιγίδς</i>
3η τριττός	+	3η τριττός	+	3η τριττός	=	<i>Ακαμαντίς</i>
4η τριττός	+	4η τριττός	+	4η τριττός	=	<i>Οινιδς</i>
5η τριττός	+	5η τριττός	+	5η τριττός	=	<i>Κεκροπίς</i>
6η τριττός	+	6η τριττός	+	6η τριττός	=	<i>Ιπποθωντίς</i>
7η τριττός	+	7η τριττός	+	7η τριττός	=	<i>Αιαντίς</i>
8η τριττός	+	8η τριττός	+	8η τριττός	=	<i>Αντιοχίς</i>
9η τριττός	+	9η τριττός	+	9η τριττός	=	<i>Πανδιονίς</i>
10η τριττός	+	10η τριττός	+	10η τριττός	=	<i>Λεοντίς</i>

Πίνακας 1: Δημιουργία φυλών

Πηγή: Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 102

Ο χάρτης που ακολουθεί αναπαριστά πώς είχε χωριστεί η Αττική σε τρεις ζώνες: α) την Παραλία, η οποία απεικονίζεται με το πορτοκαλί χρώμα και καταλαμβάνει τις παραλιακές περιοχές της Αττικής, β) το άστυ, το οποίο καταλαμβάνει κεντρική θέση και απεικονίζεται με καφέ χρώμα και γ) το πράσινο κομμάτι που δείχνει τη Μεσογαία.

¹⁰ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 102.

Χάρτης 1: Χάρτης Αττικής

Πηγή:https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF%CE%B1_%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1

Οι νέες διοικητικές λειτουργίες

Η βάση των τεσσάρων ιωνικών φυλών εκφραζόταν με τη Βουλή των Τετρακοσίων· ο Κλεισθένης επινόησε τη βουλή των Πεντακοσίων που θα είχε τη βάση της πλέον, τις δέκα νέες του φυλές. Η κάθε φυλή παρείχε 50 μέλη και πιθανόν να εκλέγονται με κλήρο κάθε χρόνο ανάμεσα σε υποψηφίους που εξέλεγε ο εκάστοτε δήμος. Η απερχόμενη Βουλή ήταν υποχρεωμένη να εξετάζει τόσο τον δημόσιο, όσο και τον ιδιωτικό βίο των νεοεκλεγμένων και είχε το δικαίωμα να αποκλείσει τους ακατάλληλους. Όταν αναλάμβαναν τα καθήκοντά τους, έδιναν όρκο, ενώ στο τέλος της θητείας τους ήταν υποχρεωμένοι να δώσουν λόγο για τις πράξεις τους (εύθυνα).

Η Βουλή λοιπόν αποτέλεσε την ύψιστη διοικητική εξουσία του Αθηναϊκού κράτους. Ασκούσε δραστικό έλεγχο στους άρχοντες και τους υπόλοιπους λειτουργούς, που όφειλαν να λογοδοτούν στη Βουλή και να δέχονται εντολές από αυτή. Κατείχε στα χέρια της τα οικονομικά της πόλης, ενώ έπειτα εκλέγονταν οι δέκα «αποδέκται», ένας από κάθε Βουλή. Επιπλέον είχε τη δυνατότητα να επιβάλει πρόστιμα σε δημόσιους λειτουργούς, να εγκρίνει δημόσια έργα και να

διαπραγματεύεται με άλλες πολεις-κράτη. Δεν είχε όμως τη δυνατότητα να κηρύττει πολέμους ή να συνάπτει συμμαχίες.

Παράλληλα, η Βουλή προπαρασκεύαζε τα θέματα που στη συνέχεια τα παρουσίαζε στη συνέλευση του λαού. Είχε στη δικαιοδοσία της κάποιες ειδικές και γενικές δικαστικές αρμοδιότητες: μπορούσε να αποτελέσει η ίδια δικαστικό σώμα, να εκδίδει αποφάσεις πάνω σε κρινόμενες υποθέσεις και τέλος να παραπέμπει υποθέσεις σε άλλα δικαστήρια.¹¹

Όπως είναι λογικό, ένα σώμα αποτελούμενο από 500 μέλη δεν θα μπορούσε να είναι αποδοτικό και λειτουργικό, γι' αυτό το λόγο, οι μέρες του χρόνου (360 μέρες) διαιρέθηκαν σε δέκα χρονικά διαστήματα. Με αυτόν τον τρόπο οριζόταν μια 50μελής επιτροπή εργασίας. Οι βουλευτές ονομάζονταν πρυτάνεις ή πρόεδροι, η φυλή που ανήκαν αποκαλούνταν προεδρεύουσα ή πρυτανεύουσα και «πρυτανείαι» ονομάζονταν οι τεχνητές υποδιαιρέσεις του έτους. Περισσότερα στοιχεία για τη Βουλή, τα δικαστικά σώματα, τα διάφορα αξιώματα και τους πρυτάνεις θα αναφερθούν παρακάτω.

Παρά τις ριζικές αλλαγές που επέφεραν οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, οι δύο κατώτερες τάξεις που είχε ορίσει ο Σόλων, συνέχιζαν να αποκλείονται από το αξίωμα του άρχοντα. Τέλος, οι ανακατατάξεις στη διοίκηση επέφεραν αλλαγές και στην οργάνωση του στρατού. Υπήρχε απαίτηση από κάθε φυλή να προσφέρει μια τάξη οπλιτών και μια ίλη ιππέων. Την διοίκηση των οπλιτών την κατείχαν οι δέκα στρατηγοί που εκλέγονταν από τη συνέλευση του λαού, έναν από κάθε φυλή.

Το νέο Αθηναϊκό πολίτευμα επέδειξε πρωτοτυπία και έμελλε να μετατραπεί ως τρόπος ζωής για τους Αθηναίους πολίτες. Η Βουλή αποτέλεσε εξαιρετικό παράδειγμα σχετικά με τις έδρες που ήταν κατανεμημένες προσεκτικά ανάλογα με τα εκλογικά σώματα και στην ουσία αποτελούσε το κυβερνών σώμα της πόλεως. Η υπέρτατη νομοθετική εξουσία ασκούταν από τον ίδιο τον λαό.

Ταξικές ομάδες της Αθήνας

Πριν μπούμε στο κεφάλαιο της Δημοκρατίας, είναι αναγκαίο να αναλύσουμε τις πληθυσμιακές ομάδες που κατοικούσαν στην Αθήνα. Αρχικά, γεννάται το

¹¹ Bury J.B. & Meiggs Russell, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, εκδόσεις Ινστιτούτο του βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2011.

ερώτημα ποιοί ήταν Αθηναίοι πολίτες; Αθηναίοι πολίτες ήταν όλοι όσοι είχαν Αθηναίο πατέρα, ανεξάρτητα από πού καταγόταν η μητέρα τους. Αυτό ίσχυε ως το 451 π.Χ. όπου ο Δήμος άλλαξε τη συγκεκριμένη διάταξη με ψήφισμα. Όριζε τους Αθηναίους πολίτες μόνο αν και οι δύο γονείς του ήταν Αθηναίοι πολίτες. Πολλοί πολίτες διαγράφονταν από τους καταλόγους γιατί ήταν «μητρόξενoi». Βέβαια, υπήρξαν κάποιες εξαιρέσεις πολιτών με ξένη μητέρα, που διατήρησαν το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη μιας και βρίσκονταν για μεγάλο διάστημα στην Αττική.¹²

Τα παιδιά των Αθηναίων πολιτών, αφού συμπλήρωναν το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους εγγράφονταν στο ληξιαρχικόν γραμματεϊόν του δήμου που ήταν εγγεγραμμένος ο πατέρας τους. Πριν από αυτή την πράξη όμως έπρεπε να εξακριβωθεί η ταυτότητα των νέων πολιτών: αν ήταν ελεύθεροι, αν ήταν νόμιμο τέκνο Αθηναίου και τέλος αν είχε τη νόμιμη ηλικία. Στη συνέχεια, τα επόμενα έτη, εκπαιδεύονταν από εκλεγμένους σωφρονιστές ανά φυλές. Η εκπαίδευση αυτή, γνωστή ως εφηβεία, είχε σκοπό κυρίως την στρατιωτική εκπαίδευση. Οι νεοσύλλεκτοι οδηγούνταν πρώτα σε ιερά, έπειτα αναλάμβαναν τη φρουρήση της Μουνιχίας και της Ακτής και στο τέλος του πρώτου έτους ακολουθούσε μια στρατιωτική επίδειξη και τους παραχωρούνταν ασπίδες και δόρατα.

Οι Αθηναίοι προχωρούσαν στην πολιτογράφηση ξένων υπηκόων; Η απάντηση είναι αρνητική επειδή ήταν καχύποπτοι προς τους ξένους. Οι αθηναίοι πολίτες αντιδρούσαν για λόγο αρχής και επίσης για λόγους πολιτικοοικονομικούς καθώς οι ξένοι θα μπορούσαν με τη ψήφο τους να επηρεάσουν αποτελέσματα των ψηφισμάτων και επιπλέον σε ενδεχόμενο ανάληψης κάποιου αξιώματος θα επιβάρυναν επιπρόσθετα το κράτος. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις που πολιτογραφούνταν αλλοδαποί· για να συμβεί κάτι τέτοιο θα έπρεπε να αποφαιζόταν από τον ίδιο το Δήμο και πριν από αυτό θα έπρεπε οι ξένοι να εξετασθούν από ηλιαστικά Δικαστήρια.

Ο Σόλων είχε αντιληφθεί την ανάγκη αύξησης του εργατικού δυναμικού στην Αθήνα, έτσι προσέλκυσε τους μετοίκους. Οι μέτοικοι ήταν ξένοι υπήκοοι και γίνονταν αποδεκτοί από την Αθήνα αν ήταν ισόβια εξορισμένοι από την πατρίδα τους και επίσης αν αποφάσιζαν να μεταναστεύσουν μαζί με την οικογένειά τους. Μεγάλο

¹² Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 130.

μερίδιο ευθύνης στην οικονομική άνθηση της Αθήνας μετά τους Περσικούς Πολέμους θα πρέπει να αποδοθεί στην παραγωγική δυναμική των μετοίκων. Εργάζονταν ως κωπηλάτες και έμποροι μέχρι και τραπεζίτες κ.α. Γενικά, οι μέτοικοι δεν αντιμετώπιζαν πρόβλημα στην εύρεση οποιασδήποτε εργασίας· μπορούσαν να εργάζονται ως μισθωτοί, ως αυτοαπασχολούμενοι, ως ιδιοκτήτες εργαστηρίων, ως τραπεζίτες και να πλουτούν απεριόριστα. Η Αθήνα δύσκολα τους παραχωρούσε πολιτικά δικαιώματα ή τους απάλλασσε από πρόσθετη φορολογία καθώς πίστευε ότι είναι ευκαιρία για τους μετοίκους να εργάζονται και να φιλοξενούνται στην υψίστης σημασίας πόλη.

Οι μέτοικοι επέλεγαν κάποιον Αθηναίο πολίτη για να τον εκπροσωπεί ενώπιον των αρχών· αυτός ο πολίτης χαρακτηριζόταν ως προστάτης και ενημέρωνε από την πρώτη στιγμή το συγκεκριμένο δήμο για το ρόλο που λάμβανε. Οι μέτοικοι αδιαμφισβήτητα ήταν ελεύθεροι πολίτες· για να μην εκδιωχθούν όμως, έπρεπε να μην παρουσιάζονται ως πολίτες, να είχαν κάποιον προστάτη και να τηρούν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις.¹³

Πού προσέφευγαν οι μέτοικοι όταν αντιμετώπιζαν κάποιο πρόβλημα εφόσον δεν ήταν Αθηναίοι πολίτες; Οι Αθηναίοι έδωσαν τη δυνατότητα στους μετοίκους να προσφεύγουν στα ηλιαστικά Δικαστήρια για υποθέσεις που απαιτούσαν δικαιοσύνη. Επιπλέον, για υποθέσεις κληρονομικού δικαίου φέρονταν ενώπιον του Πολέμαρχου, ο οποίος ενεργούσε ως Ηγεμών, όπως ο Άρχων για τις αντίστοιχες υποθέσεις για τους Αθηναίους πολίτες.

Στην Αττική, εκτός από τους πολίτες, τους μετοίκους, τους ξένους εμπόρους, κατοικούσαν επίσης οι απελεύθεροι και οι δούλοι. Οι απελεύθεροι ήταν τέως δούλοι, είτε δημόσιοι είτε ιδιωτικοί. Δημόσιοι δούλοι απελευθερώνονταν σπάνια, με απόφαση του Δήμου. Η απελευθέρωση ιδιωτικού δούλου ήταν καθαρά ιδιωτική υπόθεση. Από την στιγμή που ένας δούλος απελευθερωνόταν, για το κράτος αντιμετωπιζόταν ως μέτοικος. Ο απελεύθερος είχε ως προστάτη τον πρώην δουλοκτήτη του, ενώ συνηθιζόταν ο μέτοικος πλέον να αποζημιώνει οικονομικά τον τέως ιδιοκτήτη του και να του παρέχει κάποιες υπηρεσίες. Οι περιπτώσεις

¹³ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 139.

απελεύθερων που έχουν καταγραφεί, μαρτυρούν σπουδαία σταδιοδρομία (για παράδειγμα ο Πασίων και ο Φορμίων έγιναν ιδιοκτήτες τραπεζών).

Οι ξένοι παρεπιδημούντες ήταν ξένοι υπήκοοι που εισέρρεαν κατά χιλιάδες στην Αθήνα· η συγκεκριμένη ομάδα διαφέρει από τις υπόλοιπες που αναλύονται στο συγκεκριμένο χωρίο της εργασίας γιατί δεν πρόκειται για μόνιμους κατοίκους της Αθήνας. Οι επίσημοι ξένοι προστατεύονταν ως πρόσωπα από εθιμικούς και θετούς κανόνες που ίσχυαν ευρύτερα στον ελληνικό κόσμο. Οι ξένοι δεν αντιμετωπίζονταν ομοιόμορφα, η συμπεριφορά της Αθήνας απέναντί τους εξαρτιόταν από τη σχέση που επικρατούσε μεταξύ Αθήνας και της πατρίδας του απεσταλμένου.¹⁴

Τέλος, θα παρουσιασθεί μια άλλη ομάδα κατοίκων που βρισκόταν στην Αττική, η οποία είναι οι δούλοι. Οι δούλοι δεν είχαν νομική προσωπικότητα αλλά αναγνωρίζονταν ως ανθρώπινα όντα, αντίθετα, ο γάμος και η οικογένειά τους δεν είχαν νόμιμη υπόσταση. Οι κύριοι των δούλων μπορούσε να χωρίσει ζευγάρια δούλων, να απομακρύνει τα παιδιά τους ενώ ήταν συνηθισμένες οι σωματικές ποινές.

Σχετικά με τους δούλους μπορούν να παρατεθούν πολλά στοιχεία, όμως η παρούσα εργασία έχει στόχο να παρουσιάσει το δημόσιο βίο στην Αρχαία Ελλάδα· έτσι σε αυτό το χωρίο η εργασία θα επικεντρωθεί στο ρόλο που μπορούσαν να λάβουν οι δούλοι στις δημόσιες υποθέσεις. Οι δούλοι είχαν δικαίωμα να καταγγέλλουν πράξεις προδοσίας ή ιεροσυλίας ή καταχρήσεως δημόσιου χρήματος, η γνώμη των οποίων λαμβανόταν πολύ σοβαρά. Αν αποδεικνύονταν όλα αυτά που κατήγγειλαν, κέρδιζαν την ελευθερία τους, αν συνέβαινε το αντίθετο, καταδικάζονταν σε θάνατο.

Όσον αφορά την σωματική ακεραιότητα των δούλων, αν κάποιος ελεύθερος γινόταν αυτόπτης μάρτυρας σοβαρών σωματικών βλαβών των δούλων από τον κύριό τους, μπορούσε να τον καταγγείλει με απειλή σοβαρές κυρώσεις. Το ίδιο το κράτος μερίμνησε για τον ξυλοδαρμό των δούλων, περιορίζοντας το ανώτερο όριο ραβδισμού στους πενήντα.

¹⁴ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 146.

Η Δημοκρατία

Μετά τη νομοθεσία του Κλεισθένη, πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα πολλές πολιτειακές αλλαγές, οι οποίες οδήγησαν στην ουσιαστική εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Οι αλλαγές επήλθαν δια μέσω ψηφισμάτων από το Δήμο με λαϊκή κυριαρχία. Το 487/6 π.Χ., τα αξιώματα του Άρχοντος του Πολεμάρχου, του Βασιλέως, των Θεσμοθετών, του Γραμματέως των Θεσμοθετών επεκτάθηκαν και στους τριακοσιομεδίμνους ή ιππείς. Επίσης, ορίστηκε η σειρά με την οποία κάθε φυλή θα έδινε μια χρονιά τον Άρχοντα, την επόμενη τον Πολέμαρχο, την παράλληλη τον Βασιλέα, στη συνέχεια έναν από τους Θεσμοθέτες, τέλος τον γραμματέα των Θεσμοθετών. Το νέο σύστημα συνδύαζε επιπλέον την εκλογή και την κλήρωση των αρχόντων αντί του προηγούμενου συστήματος που ήταν η εκλογή.

Γύρω στο 487/467 π.Χ., επεκτάθηκαν στην ανάδειξη των βουλευτών τόσο το σύστημα της κληρώσεως εκ προκρίτων όσο και η αναλογική εκπροσώπηση των δήμων. Οι πενήντα βουλευτές κάθε φυλής εκλέγονται με κλήρο μεταξύ πεντακοσίων πολιτών που είχαν εκλεγεί προηγουμένως για το σύνολο της φυλής, αλλά χωριστά από κάθε δήμο, κατά αναλογία του πληθυσμού του.¹⁵

Το 462 π.Χ., μετά από μια συγκυρία, όταν ο Κίμων έπεισε το Δήμο να στείλει βοήθεια στη Σπάρτη η οποία πληγόταν από επανάσταση των ειλώτων, απεστάλησαν 4.000 οπλίτες με ηγέτη τον Κίμονα, που επί των πλείστων, ως τότε ψήφιζαν μετριοπαθώς. Πίσω στην πόλη απέμειναν αρκετοί θήτες που ψήφιζαν αρκετά ριζοσπαστικά μέτρα· έτσι ψηφίστηκαν στο διάστημα αυτό προτάσεις που μεταβίβαζαν τις αρμοδιότητες του Άρειου Πάγου στο Δήμο, στη Βουλή των Πεντακοσίων και στα Ηλιαστικά Δικαστήρια. Βέβαια, ο Άρειος Πάγος συνέχιζε να εξετάζει υποθέσεις φόνων, εμπρησμών, δηλητηριάσεων και κοπής ιερών ελαιοδέντρων, αλλά πλέον ο παλιός αυτός θεσμός είχε σαφώς υποβαθμιστεί.

Σχεδόν μια πενταετία αργότερα, υποβαθμίστηκαν και τα αξιώματα του Άρχοντα και του Πολέμαρχου, οι οποίοι αναδεικνύονταν μέσα από κλήρωση μεταξύ τυχαίων πολιτών και η θητεία τους διαρκούσε ένα έτος, για μια φορά στη ζωή τους. Εν αντιθέσει, οι στρατηγοί εκλέγονταν με κριτήριο την αποδεδειγμένη τους

¹⁵ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 108.

ικανότητα στο να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις. Πλέον, μόνο οι στρατηγοί μπορούσαν να ηγηθούν των στρατευμάτων και όχι οι Πολέμαρχοι.

Δήμοι

Τα μέλη της Βουλής προέρχονταν από τους Δήμους, αναλογικά με τον πληθυσμό τους. Κατά την εποχή του Κλεισθένη, οι Αθηναίοι που ανήκαν στους αστικούς δήμους δεν ξεπερνούσαν το ένα τέταρτο του συνόλου. Οι ψηφοφόροι της Εκκλησίας, κατά την περίοδο του Περικλή, που προέρχονταν από την ύπαιθρο υπερτερούσαν αριθμητικά τους ψηφοφόρους του άστεως με αναλογία: 3:1. Πολλοί πολίτες της Αττικής ίσως ενδιαφέρονταν πρώτα για το δήμο τους και μετά για την πόλη τους, για αυτό το λόγο οι αγρότες συνήθως απείχαν από τις συνελεύσεις.¹⁶

Απόδειξη των παραπάνω αποτελούν τα αυξημένα αρχαιολογικά ευρήματα που έρχονται στο φως περιφερειακά της Αττικής. Οι πιο μακρινοί δήμοι, όπως για παράδειγμα η Ελευσίνα, με το μεγάλο ιερό και τα οχυρωματικά της έργα ή ο δήμος του Θορικού διέθεταν χαρακτηριστικά μιας πόλης-κράτους, δηλαδή δικές τους λειτουργίες, σε δημοτικό επίπεδο, αντίστοιχες με αυτές της Αθήνας. Πολλά είναι τα παραδείγματα σε τέτοιους δήμους, στους οποίους εύποροι πολίτες χρηματοδοτούσαν την πολιτιστική ζωή και την στρατιωτική άμυνα, μια ευκαιρία για αυτοπροβολή για όσους πραγματοποιούσαν αυτές τις ενέργειες. Οι «ευεργεσίες» δεν ήταν υποχρεωτικές, αλλά αντίθετα αποτελούσαν γενναιόδωρες προσφορές οι οποίες δεν επιβάλλονταν από κάποιο θεσμό αλλά προσέφεραν αίγλη στους ευεργέτες τους οποίους συναντάμε και σε επίπεδο δήμων.

Ένα ερώτημα που έρχεται στην επιφάνεια από τους σύγχρονους ερευνητές είναι αν η πόλη της Αθήνας αντέγραψε τους θεσμούς των δήμων ή το αντίστροφο. Για παράδειγμα οι «ευθύναι», ο υποχρεωτικός απολογισμός της θητείας των αρχόντων, αποτελούσε ένα θεσμό που προϋπήρχε στους δήμους, πριν κάνει την εμφάνισή του στην Αθήνα. Πολύ πιθανόν είναι μερικοί θεσμοί να αναπτύχθηκαν παράλληλα στους δήμους και στην πόλη. Σχετικά με τη λατρεία, αποδεικνύεται ότι έχει κοινή ιωνική καταγωγή τόσο στους δήμους όσο και στην πόλη.

Εν συνεχεία των παραπάνω, πολλές φορές σημαντικοί δήμοι της Αττικής, όπως για παράδειγμα η Ελευσίνα και οι Αχαρνές από κάποιες απόψεις

¹⁶ Hornblower Simon, *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ.*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2005, σελ. 235.

συμπεριφέρονταν όπως πόλεις του ελληνιστικού κόσμου, δηλαδή με υψηλή αυτοεκτίμηση, αλλά με περιορισμένες αυτονομίες. Για παράδειγμα, οι δύο προαναφερθέντες δήμοι, σύμφωνα με επιγραφές, παραχωρούσαν τιμητικά προνόμια σε διάφορους ξένους, πρωτοβουλία που αρμόζει σε μια μικρή πόλη. Άλλος ένας δήμος που διέθετε κάτι περισσότερο από τοπικό κύρος ήταν ο Πειραιάς, ο δήμαρχος του οποίου θεωρείτο άρχοντας της πόλης. Ο Πειραιάς μάλιστα φημιζόταν για τα δημοκρατικά φρονήματα, σε βαθμό που τρόμαζε και ακόμα τους ίδιους τους Αθηναίους του άστεως.¹⁷

Εκτός του άστεως, πιο περιφερειακά των δήμων, υπήρχαν ακόμη μικρότερες οικιστικές μονάδες, αυτές που ήταν μικρότερες των δήμων, οι «κώμες» (χωριά) της Αττικής. Ακόμη και αυτές διέθεταν τους κωμάρχες τους, για τους οποίους όμως δεν υπάρχουν στοιχεία.

Οι δήμοι οργανώνονταν σε τρεις κατηγορίες (τριτύες): τη μεσογαία, την παραλία και το άστυ, βάσει των οποίων σχηματίζονταν ευρύτερες μονάδες, οι φυλές. Όπως προαναφέρθηκε παραπάνω, κάθε μια από τις δέκα φυλές της Αττικής περιλάμβανε μια τριττύ από αστικούς δήμους, μια τριττύ από παραλιακούς και μία τριττύ από τους μεσόγειους και αντιπροσωπεύονταν από πενήντα βουλευτές στη Βουλή. Αριθμητικά αντιστοιχούσαν περίπου δεκαέξι βουλευτές σε κάθε τριττύ της φυλής.

Βουλή, Εκκλησία του Δήμου και Δικαστήρια

Βουλή

Η Βουλή ήταν ένα σώμα με μεγάλη σημασία το οποίο εισήγαγε τα θέματα που επρόκειτο να συζητηθούν στην Εκκλησία και συνεδρίαζε συχνότερα από αυτήν, 250-300 ημέρες ετησίως. Εξέταζε τις λεπτομέρειες και τη σημασία των διάφορων υποθέσεων και αποφάσιζε εάν έπρεπε να τις παραπέμψει στην Εκκλησία. Παράλληλα, διέθετε ορισμένες ειδικές αρμοδιότητες στα οικονομικά και τις εξωτερικές υποθέσεις. Η Βουλή έπαιζε εποπτικό και συντονιστικό ρόλο, ενώ παράλληλα υπηρετούσε την Εκκλησία του δήμου. Τα συμφέροντα των δύο σωμάτων

¹⁷ Hornblower Simon, *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ.*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2005, σελ. 241.

δε συγκρούονταν, διότι οι βουλευτές γενικά προέρχονταν από την ίδια «ανθρώπινη δεξαμενή».¹⁸

Η Βουλή αποτελούσε το συνδετικό κρίκο με την Εκκλησία του Δήμου στην Αθηναϊκή Δημοκρατία. Ο συγκεκριμένος θεσμός έπαιζε καταλυτικό ρόλο, γιατί τα κράτη ή τα άτομα προσέγγιζαν πρώτα τη Βουλή (ή τους πρυτάνεις, την επιτροπή της Βουλής), είτε πρόκειται για ξένους απεσταλμένους με αιτήματα ή διαμαρτυρίες, αγγελιοφόρους από το εξωτερικό ή Αθηναίους αξιωματούχους για την υποβολή εκθέσεων είτε για μεμονωμένα άτομα με προστάσεις.¹⁹

Στα τέλη του 5ου αιώνα, η Βουλή είχε αποκτήσει μια γενική ευθύνη για την εποπτεία της δημόσιας οικονομίας με την ανάμιξη της στα ιερά θησαυροφυλάκια και στην είσπραξη του φόρου και την εποπτεία των οικονομικών αξιωματούχων που έκαναν εισπράξεις και πληρωμές για λογαριασμό της πόλης. Αυτή η καθημερινή τριβή με οικονομικά ζητήματα επέτρεπε τη Βουλή να ενημερώνει την Εκκλησία του Δήμου για τα διαθέσιμα χρηματικά ποσά και για άλλους προϋπολογισμούς.

Η Βουλή κατείχε κρίσιμη θέση στη λειτουργία της δημοκρατίας, λόγω των δεσμών της με όλους τους άλλους φορείς και είχε ζωτική σημασία να υπάρχει μεγάλος αριθμός πολιτών πρόθυμων και ικανών να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις των μελών της. Ως απόδειξη των παραπάνω, η Βουλή συμμετέχει σε οικονομικά θέματα, στην οικοδόμηση ναών, σε διορισμούς για θρησκευτικούς σκοπούς, στην τήρηση και δημοσίευση δημόσιων αρχείων κ.α. Επιπλέον, είχε αναλάβει τον έλεγχο του ιππικού και είχε μεγάλη ευθύνη για το ναυτικό: εποπτεία ναυπηγείων, αποστολή εκστρατευτικών σωμάτων, ναυπήγηση νέων πλοίων. Η ναυπήγηση νέων πλοίων ήταν τόσο σημαντικό γεγονός που σε περίπτωση αποτυχίας της Βουλής, δεν λάμβανε στέφανο τιμής, όσο αποτελεσματική κι αν ήταν η θητεία της στα άλλα καθήκοντά της.

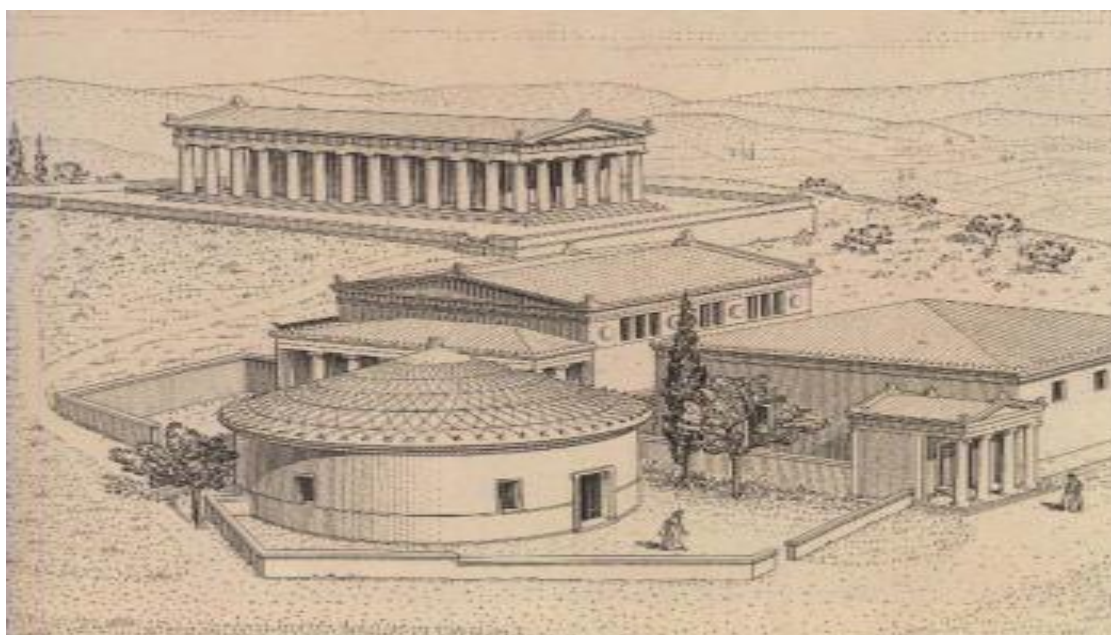
Πρυτανεία

Η Πρυτανεία είχε σκοπό να τηρεί την τάξη, να εισάγει τα θέματα που έπρεπε να συζητηθούν, την καταμέτρηση των ψήφων και φρόντιζε για κάθε άλλο ζήτημα. Είχε το δικαίωμα να λύσει την συνεδρίαση. Στην Πρυτανεία παρουσιάζονταν οι

¹⁸ Hornblower Simon, *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ.*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2005, σελ. 246.

¹⁹ Sinclair R. K., *Δημοκρατία και Συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α.Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1997, σελ. 85.

κήρυκες και οι πρέσβεις και επιπλέον αποστέλλονταν οι επιστολές. Όσοι υπηρετούσαν στην Πρυτανεία λάμβαναν χρηματική αποζημίωση από την πολιτεία και σιτίζονταν όλοι μαζί στην θόλο. Η κάθε φυλή ασκεί την πρυτανεία της με τη σειρά που κληρώθηκε, οι πρώτες τέσσερις φυλές υπηρετούσαν για 36 ημέρες ενώ οι επόμενες έξι για 35, επειδή το έτος υπολογιζόταν με βάση την πορεία της σελήνης.

Εικόνα 3: Αναπαράσταση θόλου

Πηγή:https://www.google.gr/search?q=%C2%A8%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CE%B1+%CE%B8%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CF%82&biw=1366&bih=667&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwi7rPmQiL3KAhVFOxQKHYPBC7AQ_AUIBigB#imgsrc=c480LoKO2-4fwM%3A

Οι πρυτάνεις είχαν έναν πρόεδρο, τον «επιστάτη», που διοριζόταν με κλήρο και κατείχε το αξίωμα για μία ημέρα και μία νύχτα, για μία φορά στη ζωή του. Ο πρόεδρος κρατούσε τα κλειδιά των ιερών όπου βρίσκονταν τα δημόσια χρήματα και τα αρχεία αλλά και η σφραγίδα του κράτους. Διέμενε στην ίδια θόλο έχοντας μαζί του το 1/3 των πρυτάνεων που είχε διαλέξει ο ίδιος. Όταν η πρυτανεία συγκαλούσε τη Βουλή ή την Εκκλησία του δήμου, ο επιστάτης όριζε τους 9 προέδρους, έναν από κάθε φυλή, εκτός από την φυλή που ασκούσε πρυτανεία.²⁰

²⁰ Άγγελος Βλάχος, *Αθηναίων Πολιτεία, Πολίτευμα Αθηναίων*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 1980, σελ. 109.

Είναι προφανές ότι το Αθηναϊκό Πολίτευμα και δη η Αθηναϊκή Δημοκρατία είχαν σκοπό να διασφαλίσουν την ομαλή λειτουργία τους, αλλά και την συμμετοχή όλων των Αθηναίων πολιτών. Για αυτόν τον λόγο, ένα τόσο σημαντικό αξίωμα το οποίο έδινε τόσο μεγάλη εξουσία, όπως αυτό του Πρύτανη περνούσε μέρα παρά μέρα σε διαφορετικό πολίτη από διαφορετική φυλή.

Εκκλησία του Δήμου

Κατά την εγκαθίδρυση του Δημοκρατικού Πολιτεύματος, η Αθηναϊκή κοινωνία αναπτύσσει νέους τομείς κοινού ενδιαφέροντος (δημόσια διοίκηση, δημόσια οικονομία, δημόσια δικαιοσύνη και δημόσιος στρατός), λειτουργεί εντατικά (πολυπληθείς εκκλησίες του Δήμου, καθημερινές συνεδριάσεις της Βουλής και των δικαστηρίων, καθημερινή απασχόληση πολλών αρχόντων). Η απήχηση στο λαϊκό κάλεσμα της Δημοκρατίας οδηγεί χιλιάδες πολίτες στο να συμμετέχουν στο δημόσιο βίο (ως εκκλησιασται ή βουλευται ή ηλιασται ή άρχοντες) περιορίζοντας την ιδιωτική τους ζωή.

Η Εκκλησία του Δήμου συγκαλείτο στον υπαίθριο χώρο της Πνύκας όπου μπορούσε να φιλοξενήσει ακροατήρια 6.000 ατόμων, όταν ο συνολικός αριθμός των ανδρών το 431 π.Χ. υπολογίζεται στους 40.000. Ο αριθμός των Αθηναίων που συμμετείχε στα κοινά ήταν μεγάλος, γεγονός που αποδεικνύεται στα διάφορα ψηφίσματα που προτείνονται στο διάστημα 355-322 π.Χ. (700-1400 προτάσεις).²¹

Εικόνα 4: Αρχαία Πύκνα

Πηγή:<https://www.google.gr/search?q=%CF%80%CF%85%CE%BA%CE%BD%CE%B1+%CF%83%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B1&biw=1366&bih=667&source=lnms&tbm>

²¹ Hornblower Simon, *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ.*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2005, σελ. 248.

Η συμμετοχή στην Αθηναϊκή Δημοκρατία εκφραζόταν με τη συνέλευση. Οι πρώτες αποφάσεις που λαμβάνονται από τη συνέλευση αρχίζουν με την φράση «έδοξε τω δήμω», «ο δήμος αποφάσισε» και προσδιορίζουν ποια από τις δέκα φυλές ασκεί την πρυτανεία, γεγονός που μας δείχνει ήδη την περιοδικότητα από τον 5ο αιώνα. Μάλλον η συνέλευση έγινε η ανώτατη αρχή στα έτη που ακολούθησαν τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη (μέσα 5ου αιώνα).

Τα ψηφίσματα που έχουν βρεθεί μαρτυρούν ότι η Εκκλησία του Δήμου ήλεγχε όλες τις δραστηριότητες της πόλης και κυρίως την εξωτερική πολιτική, μέρος της οποίας ήταν τα σχετικά με τη συμμαχία της Δήλου θέματα. Επίσης, στα θέματα που συζητούνταν στη Συνέλευση υπάγονταν η σύναψη συμμαχιών, η υποδοχή ξένων πρεσβειών, ο προσδιορισμός της εισφοράς που θα λάμβαναν από τις συμμαχικές πόλεις.

Παράλληλα, η ίδια αποφάσιζε και για το ποσό που θα σπαταλούταν σε στρατιωτικές επιχειρήσεις καθώς και των μεγάλων έργων αλλά επίσης αποφάσιζε και για θρησκευτικά ζητήματα. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της κύριας συνέλευσης της έβδομης πρυτανείας (Φεβρουάριος - Μάρτιος) εκλέγονταν οι στρατηγοί και οι υπόλοιποι στρατιωτικοί αξιωματούχοι. Τέλος, ο εξοστρακισμός, ο οποίος απαιτούσε τουλάχιστον 6.000 πολίτες, αποτελούσε μία από τις δραστηριότητες της Συνέλευσης. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, δεν είναι σίγουρο αν σε περιπτώσεις δικών για έσχατη προδοσία (εισαγγελία), ο θεσμός εξέφραζε κάποια άποψη.²²

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η εξουσία κινείται σε ένα υπερατομικό επίπεδο· η εξουσία δεν ανήκει σε καθένα από τους πολίτες, αλλά στον κυρίαρχο λαό. Ο λαός, δηλαδή ο Δήμος, διέπεται από νόμους και η Εκκλησία του Δήμου συνεδριάζει ακολουθώντας νόμιμες διαδικασίες. Οι εκκλησιάζοντες πολίτες είναι η ανώτατη αρχή του Κράτους, αν και είναι ένα τμήμα μόλις του λαού. Ο Δήμος ελέγχει όλα τα όργανα του Κράτους και αποφασίζει για όλα.²³

²² Mosse Claude, «Οι Μηδικοί Πόλεμοι και η εγκαθίδρυση της Ηγεμονίας της Αθήνας», στο *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2.000-31 π.Χ.)*, εκδόσεις Δ.Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010, σελ. 251.

²³ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 150.

Υπό το Αθηναϊκό Δημοκρατικό καθεστώς, η εξουσία ανήκε στον εκάστοτε εκκλησιάζοντα Δήμο, για τη διακυβέρνηση του Κράτους, και στην εκάστοτε σύνθεση ενός δικαστηρίου. Κάθε απόφαση που λαμβανόταν αποτελούσε απόφαση της πλειοψηφίας, ενώ η μειοψηφία ήταν υποχρεωμένη να την υπακούσει. Η πλειοψηφία δεν εναντιωνόταν στη μειοψηφία.

Πολύ ενδιαφέρον θέμα αποτελεί η καθημερινότητα των Αθηναίων πολιτών και η προστριβή στο δημόσιο βίο σε καθημερινή βάση. Η Αθηναϊκή καθημερινή ζωή ήταν πολύ κοινωνική. Οι Αθηναίοι συναντιόνταν στην αγορά και σε άλλα σημεία της πόλεως· εκεί πήγαιναν οι υποαπασχολούμενοι για να αξιοποιήσουν τον ελεύθερο χρόνο τους συζητώντας κυρίως πολιτικές υποθέσεις, είτε του παρόντος, είτε διαρκέστερες.

Με αυτό τον τρόπο, ανταλλάσσονταν πληροφορίες, διατύπωναν και άκουγαν επιχειρήματα, οπότε δοκίμαζαν τη λογική αξία τους και την απήχυσή τους. Έτσι λοιπόν, οι πολίτες λειτουργούσαν ως φορείς παραδόσεων και αξιών, ως συλλογική συνείδηση και ως κοινή γνώμη. Η καθημερινότητα των Αθηναίων είχε επίδραση στις αποφάσεις που θα λάμβαναν στις Συνελεύσεις.²⁴

Υπήρχαν φραγμοί στη συμμετοχή πολιτών σε αξιώματα; Η αλήθεια έγκειται ότι τα δικαστήρια και οι συκοφάντες αποτελούσαν κίνδυνο για μερικές διακεκριμένες προσωπικότητες, γεγονός που ενείχε το κίνδυνο να αναγκαστούν σε απόσυρση από τα κοινά πολίτες εξαιτίας του φόβου που ενέπνεε ένας τυραννικός δήμος. Στην πραγματικότητα, η Αθήνα διέθετε μηχανισμούς συμβιβασμού της ελίτ με τη δημοκρατική ιδεολογία και τα ικανά άτομα δεν στερείτο ευκαιριών ανάδειξής τους στην ηγεσία.

Δικαστήρια

Η Αθηναϊκή Δημοκρατία προϋπέθετε την καθολική συμμετοχή των πολιτών στα διάφορα αξιώματα. Ένα από αυτά ήταν και τα δικαστικά αξιώματα. Υπήρχε η μέριμνα ώστε να εκπροσωπούνται και οι δέκα φυλές, σε κάθε δικαστήριο. Τα συνηθισμένα δικαστήρια αποτελούνταν από 500 άτομα και προσπαθούσαν να απονέμουν αμερόληπτη και ειλικρινή δικαιοσύνη.

²⁴ Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 152.

Η Εκκλησία και η Βουλή δεν ήταν οι μόνοι εκφραστές της λαϊκής κυριαρχίας. Από το 462 π.Χ. τα Δικαστήρια αποτελούσαν εξίσου σημαντικά μέσα για τη δημοκρατική λήψη αποφάσεων. Στα δικαστήρια μπορούσαν να παραπεμφθούν πολιτικοί, να προσβληθούν νέοι νόμοι και να διωχτούν δικαστικά αυτοί που τους είχαν προτείνει. Από την άλλη πλευρά, το πλεονέκτημα του αθηναϊκού δικαστικού συστήματος έγκειται στο γεγονός ότι απαρτιζόταν από πολυάριθμους μη επαγγελματίες δικαστές, με αποτέλεσμα να είναι δύσκολο να σημειωθεί κάποια δωροδοκία ή εκφοβισμός. Επίσης, ο κατηγορούμενος αισθανόταν ότι κρινόταν από τον ίδιο το λαό και όχι από κάποιον κυβερνητικό αξιωματούχο ή από κάποια δυσνόητη νομοθεσία.

Αξίζει να αναφερθεί, τότε συστάθηκαν τα δικαστήρια στην Αθήνα αλλά και με ποιες υποθέσεις ασχολούνταν. Ο Σόλων, ήδη από νωρίς τον 6ο αιώνα, είχε θεσπίσει το δικαίωμα της έφεσης ενώπιον του λαού. Ο Εφιάλτης το 462/461 επέβαλλε πιθανότατα υποχρεωτικά στους Αθηναίους τη συμμετοχή τους στην διαδικασία της επάνδρωσης των δικαστηρίων. Τα λαϊκά ορκωτά δικαστήρια, που ασχολούνταν με όλα τα δικαστικά θέματα εκτός από την ανθρωποκτονία εκ προθέσεως και μερικές άλλες περιπτώσεις, που ρυθμίζονταν από τον Άρειο Πάγο αναφέρονταν ως *Ηλιαία*. Η Ηλιαία είχε καταστεί πρωτοβάθμιο δικαστήριο και κάθε χρόνο επιλέγονταν με κλήρο 6000 πολίτες για να υπηρετούν ως Ηλιαστές και διαιρούνταν σε μικρότερες ομάδες δικαστών (δικαστήρια). Πρέπει να σημειωθεί, ότι οι δικαστές ψήφιζαν με μυστική ψηφοφορία και όχι με φανερή ανάταση των χεριών, όπως συνηθιζόταν στην Εκκλησία.²⁵

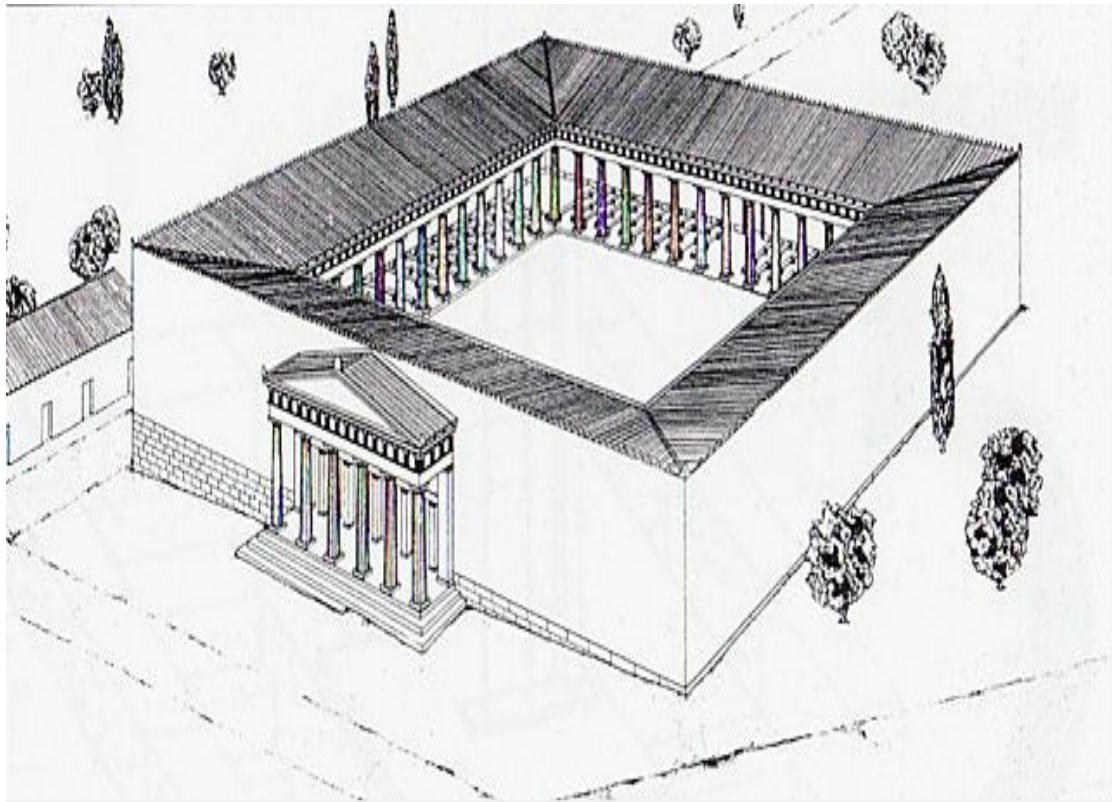
Κατά τη δεκαετία του 450 π.Χ. καθιερώθηκε η πληρωμή από το κράτος για τη δικαστική υπηρεσία. Η ανάπτυξη της Αθήνας και των Αθηναϊκών συμφερόντων σε εξωτερικές υποθέσεις αποτέλεσε μια εποχή όπου οι δικαστικές υποθέσεις αυξάνονταν διαρκώς. Για αυτό το λόγο, οι Αθηναίοι περνούσαν περισσότερο χρόνο στα δικαστήρια και έπρεπε να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Η αμοιβή ήταν δύο οβολοί την ημέρα. Στα μέσα της δεκαετίας του 420, η ημερήσια αμοιβή αυξήθηκε από τον Κλέωνα σε τρεις οβολούς. Η πληρωμή για δικαστικές υπηρεσίες πιθανότατα ήταν η πρώτη πληρωμή από το κράτος για δημόσια υπηρεσία. Σκοπός αυτής της αμοιβής ήταν να ενθαρρύνει τους πολίτες να υπηρετούν στις επιτροπές ενόρκων, καθώς και να

²⁵Sinclair R. K., *Δημοκρατία και Συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α.Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1997, σελ. 22.

αναγνωρίσει τις απαιτήσεις που δημιουργούσε ο ολοένα μεγαλύτερος όγκος υποθέσεων που εκδίκαζαν τα δικαστήρια της ακμάζουσας Αθήνας, στα μέσα του 5ου αιώνα.²⁶

Πότε οι Αθηναίοι κατέφευγαν στα δικαστήρια; Όπως προαναφέρθηκε, οι περισσότερες υποθέσεις παραπέμπονταν στα δικαστήρια, πλην κάποιων εξαιρέσεων. Οι πιο συνηθισμένες υποθέσεις ήταν η προδοσία, η υπεξαίρεση δημόσιου χρήματος, αδικήματα, όπως για παράδειγμα, η αποπλάνηση ελεύθερης γυναίκας. Μία πρόταση η οποία, αν και είχε ψηφιστεί από την Βουλή, αποτελούσε παράβαση της ισχύουσας νομοθεσίας ή είχε ψηφιστεί με παράτυπη διαδικασία, μπορούσε να «μπλοκαριστεί» με την κατάθεση μήνυσης για παράνομη πρόταση (*γραφή παρανόμων*). Άρα υπάρχουν παραδείγματα πολιτικών υποθέσεων που εξετάζονταν στα δικαστήρια. Υπήρχε προκαταρκτική εξέταση μιας κατηγορίας από έναν από τους άρχοντες για να εξετάσει αν η υπόθεση ήταν ισάξια για εκδίκηση σε ένα δικαστήριο. Όσον αφορά στο παράδειγμα της παράβασης της νομοθεσίας, εντός ενός έτους μπορούσε να ασκηθεί δίωξη. Οι Πρυτάνεις είχαν την ευθύνη να φροντίζουν να μην υπάρχει παράβαση των νόμων.

²⁶Sinclair R. K., *Δημοκρατία και Συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α.Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1997, σελ. 147.

Εικόνα 5: Δικαστήριο Ηλιαίας
Πηγή: <https://www.sansimera.gr/articles/629>

Η Ηλιαία ήταν διαφορετική από την Εκκλησία του δήμου, γιατί κάθε χρόνο αρκετές χιλιάδες πολίτες εκλέγονταν με κλήρο για να λάβουν το αξίωμα του δικαστή. Υπήρχε όριο ηλικίας: πολίτες ηλικίας κάτω των 30 ετών δεν μπορούσαν να εκλεγούν ένορκοι. Ένας δικαστής ανήκε σε ένα δικαστήριο για όλο το χρόνο. Υπήρχαν δικαστήρια με 1000, 1500, 2000 και 6000 μέλη. Παρόλα αυτά οι απλές υποθέσεις εκδικάζονταν με 500 δικαστές. Οι άλλες υποθέσεις εκδικάζονταν με πολλαπλάσια του 500. Υπάρχουν αναφορές όπου ο αριθμός των δικαστών ήταν μονός : 501, 1001 κτλ, με σκοπό την αποφυγή της ισοψηφίας.²⁷

Πώς δικαιολογείται η καθολική συμμετοχή στα δικαστήρια; Στην πραγματικότητα, οι Αθηναίοι πολίτες έδειχναν πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την Εκκλησία του δήμου, παρά για τα δικαστήρια. Πηγές περιγράφουν τους δικαστές ως φτωχούς και εξαρτημένους από την αμοιβή για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών τους. Επίσης, ο Αριστοφάνης, στο έργο του, «Σφύκες», περιγράφει τους δικαστές όχι μόνο ως φτωχούς αλλά και ως γέροντες. Ωστόσο, υπάρχουν ελάχιστοι λόγοι για να

²⁷Sinclair R. K., *Δημοκρατία και Συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α.Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1997, σελ. 81.

πιστέψουμε ότι οι φτωχότεροι πολίτες επικρατούσαν γενικά στα δικαστήρια. Οι πολίτες προτιμούσαν να εργάζονται για τον εαυτό τους αλλά αν δεν είχαν γη ή πλούτο, δούλους ή άλλους πόρους ή αν δεν ήταν αυτοαπασχολούμενοι, θα έπρεπε να αναζητήσουν αναγκαστικά εργασία στην υπηρεσία της πολιτείας. Επιπλέον, οι γεροντότεροι πολίτες είχαν μεταβιβάσει τη διαχείριση του οίκου τους στους γιούς τους και δεν ήταν πια τόσο ανεξάρτητοι όσο άλλοτε, για αυτό ήταν εξαρτημένοι από την αμοιβή των τριών οβολών. Η επικράτηση των ηλικιωμένων πολιτών στα δικαστήρια δεν θα ήταν παράδοση εφόσον οι ικανοί σωματικώς άνδρες μπορούσαν να απασχοληθούν επικερδώς σε άλλα επαγγέλματα. Στις αρχές του 380 ένας ένορκος μπορούσε να εισπράξει επιπλέον 20 δραχμές εάν παρευρισκόταν σε 40 τουλάχιστον συνελεύσεις της Εκκλησίας.²⁸

Οι ένορκοι ένιωθαν μια αίσθηση ισχύος και κύρους και έπασχαν από μια ψευδαίσθηση ότι ήταν κύριοι του κράτους και στα δικά τους μάτια ένιωθαν ότι είχαν την ισχύ βασιλέων. Αυτό το συναίσθημα ενισχυόταν αφού μπορούσαν να ανατρέψουν ή να αναστείλουν την απόφαση της Εκκλησίας. Έτσι λοιπόν, οι δικαστές αποκτούσαν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της λήψης αποφάσεων και ένιωθαν ότι οι ενέργειές τους ήταν αποφασιστικές και ότι η εξουσία τους ήταν οριστική.

Υπήρχαν περιπτώσεις κατά τις οποίες παρατηρούταν μειωμένη δραστηριότητα των δικαστηρίων ή αδράνειά τους. Για παράδειγμα, σε περιόδους λοιμών ή σε περιπτώσεις εκστρατειών (πχ Πελοποννησιακός Πόλεμος) υπήρχε έλλειψη πολιτών ή αδυναμία καταβολής της αμοιβής στους δικαστές για αυτό τα δικαστήρια δίκάζαν μόνο δημόσιες αγωγές και όχι ιδιωτικές ή ακόμη μπορούσε να οδηγήσει στη διακοπή των δραστηριοτήτων των δικαστηρίων.

Ποια ήταν η ψυχосύνθεση των Δικαστών; Οι δικαστές μπορεί να συγκινούνταν από τους κατηγορούμενους αλλά το όπλο της μυστικής ψήφου τους καθιστούσε ελεύθερους να ψηφίσουν ότι έκριναν δίκαιο και να μην κάνουν τίποτα από τα πράγματα που είχαν υποσχεθεί ότι θα κάνουν. Σύμφωνα με τον Λυσία, ήταν συνηθισμένο για τους ενόρκους να καταδικάζουν κάποιον αλλά στη συνέχεια να μην επιβάλλουν ποινές. Συχνά τα αποτελέσματα μίας δίκης ήταν απρόβλεπτα. Πολλές

²⁸Sinclair R. K., *Δημοκρατία και Συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α.Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1997, σελ. 145.

υποθέσεις ήταν χρονοβόρες και εκνευριστικές, γεγονός που είχε τα ανάλογα αποτελέσματα στην απόφαση των δικαστών.²⁹

Στρατηγοί

Μετά τη δεκαετία του 460, οι περισσότεροι από τους ανώτερους αξιωματούχους επιλέγονταν με κλήρωση με μια πολύ σημαντική εξαίρεση: το αξίωμα των στρατηγών (που είχαν δικαιοδοσία τόσο στο στρατό ξηράς όσο και στο ναυτικό). Οι στρατηγοί ήταν αιρετοί άρχοντες, κανονικά ένας από κάθε φυλή. Περιορισμός ως προς το δικαίωμα επανεκλογής τους δεν υπήρχε, όμως ήταν δυνατό να τους επιβληθούν πρόστιμα ή να καθαιρεθούν από την Εκκλησία, όπως συνέβη στον Περικλή, στο τέλος της ζωής του. Η αιτία των παραπάνω θα μπορούσε να είναι κάποια αποτυχία εκτέλεσης εντολών σε μια επιχείρηση ή σε κάποια εσφαλμένη του απόφαση. Επίσης, ο στρατηγός θα μπορούσε να τιμωρηθεί και για έλλειψη πρωτοβουλίας.³⁰

Ο στρατηγός που ηγείτο μιας εκστρατείας μακριά από το πολιτικό κέντρο χρειαζόταν την στήριξη μέσα στην Εκκλησία. Στα χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου, καθώς αυξανόταν η επαγγελματικοποίηση του στρατού, παρατηρείται μια εντονότερη διαφοροποίηση ανάμεσα στην σταδιοδρομία του στρατηγού και αυτή του ρήτορα ή πολιτικού. Σε πολλές περιπτώσεις, η στρατηγία μπορούσε να αποτελέσει μια οδό, μέσω της οποίας να παρακάμψει ο έχων το αξίωμα τους περιορισμούς του δημόσιου αθηναϊκού βίου. Η δημόσια δημαγωγία, η οποία θα αναλυθεί παρακάτω, αποτελούσε μια άλλη οδό προς τον ίδιο στόχο, με διαφορά ότι δεν αποτελούσε αναγνωρισμένο θεσμό όπως η στρατηγία.

Οι δημαγωγοί, όπως και οι στρατηγοί, βρίσκονταν στο «έλεος» της Εκκλησίας του Δήμου, η σύνθεση της οποίας άλλαζε από συνέλευση σε συνέλευση. Οι συγκεκριμένοι πολιτικοί άνδρες γνώριζαν πολύ καλά τα διαδικαστικά θέματα και διέθεταν εξειδικευμένες ικανότητες, για αυτό το λόγο ήταν δύσκολο να ανατραπούν από την εξουσία, εν αντιθέσει μπορούσαν ευκολότερα να πέσουν θύμα ενός άλλου καλύτερου και δεινότερου δημαγωγού.³¹

²⁹Sinclair R. K., *Δημοκρατία και Συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α.Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1997, σελ. 151.

³⁰Hornblower Simon, *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ.*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2005, σελ. 253.

³¹Hornblower Simon, *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ.*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2005, σελ 261.

Η δημοκρατία της Αθήνας κατά τον 4ο αιώνα χάνει την αίγλη τους προηγούμενου αιώνα. Η Αθήνα μεταλλάσσεται σε μια λιγότερο δημοκρατική πόλη· στη διάρκεια του αιώνα αυξήθηκε η θεσμική εξουσία εκείνων που διαχειρίζονταν τα διάφορα κρατικά κεφάλαια. Το πιο σημαντικό από αυτά τα κεφάλαια αποτελούσαν τα θεωρικά, τα χρήματα που κάλυπταν την παρακολούθηση των θεατρικών αγώνων.

Εν συνεχεία των παραπάνω, η τάση για αποτελεσματικότητα και εξειδίκευση επέδρασε καταλυτικά και μάλλον αρνητικά σε όλους τους τομείς της Αθήνας. Για παράδειγμα, όσον αφορά την εξειδίκευση, οι πέντε από τους δέκα στρατηγούς απέκτησαν διακριτές αρμοδιότητες γύρω στο 350 π.Χ. Επιπλέον, στοιχεία εκείνης της εποχής μαρτυρούν την ύπαρξη μισθωτών κρατικών αρχιτεκτόνων, ενώ παράλληλα μειώθηκαν οι επενδύσεις σε θεατρικά έργα, γεγονός που συνέβαλε στην παρακμή της Δημοκρατίας.

Σπάρτη

Λυκούργος και Σπάρτη

Εν αντιθέσει με την πόλη της Αθήνας, οι ερευνητές διαθέτουν δραματικά λιγότερα στοιχεία για την πόλη της Σπάρτης. Όσον αφορά το δημόσιο βίο στην Σπάρτη, οι κύριες πηγές που διαθέτουμε είναι αυτές του Ηρόδοτου και του Πλούταρχου. Όπως στην Αθήνα, έτσι και στην Σπάρτη, η αντιμετώπιση μιας σημαντικής εσωτερικής κρίσης αντιμετωπίστηκε με έναν νομοθέτη.

Ο Λυκούργος της Σπάρτης είναι εξίσου γνωστός μαζί με τον Αθηναίο Σόλωνα. Τα σποραδικά στοιχεία που μας δίνει ο Ηρόδοτος σχετικά με τη νομοθεσία του Λυκούργου πρόκειται για διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Κατά τον 6ο αιώνα λοιπόν, σε μια πρώτη φάση πραγματοποιείται η συνένωση τεσσάρων χωριών, όπου είχαν εγκατασταθεί οι Δωριείς εισβολείς της Πελοποννήσου στην άκρη της κοιλάδας του Ευρώτα. Μετέπειτα επέρχεται η προσάρτηση των Αμυκλών και ύστερα η πρώτη προσπάθεια κατάληψης της Μεσσηνίας.³²

Κατά τον 7ο αιώνα π.Χ., μετά την ήττα της Σπάρτης από το Άργος η οποία οφείλεται στην υιοθέτηση της φάλαγγας που την «εισήγαγε» για πρώτη φορά ο

³² Mosse Claude, «Τύραννοι και Νομοθέτες», στο *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2.000-31 π.Χ.)*, εκδόσεις Δ.Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010, σελ. 210.

βασιλιάς Φείδων, ξέσπασε επανάσταση από τους υποδουλωμένους Μεσσήνιους που αποκαλείται Β' Μεσσηνιακός Πόλεμος. Η Σπάρτη υιοθετεί, με τη σειρά της, την διάταξη της φάλαγγας και μετά την κατάπνιξη της επανάστασης, οι πολεμιστές διεκδίκησαν αναδασμό της γης.

Είναι φανερό το πρόβλημα «τοποθέτησης» χρονολογικά του Λυκούργου· το πιο πιθανό είναι να έδρασε στα τέλη του 7ου αιώνα και αρχές του 6ου, την εποχή δηλαδή που πραγματοποιήθηκε η ευνομία. Επικράτησε μάλιστα μια παράδοση η οποία αναφέρει ότι ο Λυκούργος μετέβη στους Δελφούς για να λάβει χρησμό, ώστε να αποφευχθεί η εσωτερική σύγκρουση στην Σπάρτη. Εκεί έλαβε την απάντηση σε μορφή μιας ρήτηρας.

Η ρήτρα περιείχε δύο βασικά μέτρα: από τη μία πλευρά, τη διάκριση των μελών της κοινότητας σε φυλές και σε ομάδες, ονομαζόμενες ωβές, οι οποίες μάλλον ήταν στρατιωτικές μονάδες. Από την άλλη πλευρά, εισήχθη μια νέα διάκριση των εξουσιών μεταξύ της γερουσίας που αποτελείτο από ένα συμβούλιο από τριάντα μέλη και συμπεριλαμβάνει υποχρεωτικά τους δύο «αρχηγέτες», δηλαδή τους δύο βασιλείς και τέλος, μια συνέλευση του δήμου, στον οποίο ανήκει το κράτος, η κυριαρχία και το δικαίωμα της συζήτησης, η αντιγορία.

Οι πολιτειακοί θεσμοί της Σπάρτης

Ο ακριβής προσδιορισμός του σπαρτιατικού πολιτεύματος επιφέρει διάφορες διαφωνίες στο στρατόπεδο των ερευνητών, λόγω της συνύπαρξης διαφορετικών μορφών εξουσίας, όπως οι βασιλείς, η Γερουσία, οι έφοροι και η συνέλευση των πολιτών ή αλλιώς Απέλλα. Έτσι, το πολίτευμα της Σπάρτης μπορεί να χαρακτηριστεί ως μικτό, επειδή συνένωνε στοιχεία ολιγαρχικά αλλά και δημοκρατικά.

Οι θεσμοί της βασιλείας και της ισόβιας Γερουσίας μαρτυρούν πως τα πολιτειακά όργανα της Σπάρτης αποτέλεσαν κατάλοιπα της ομηρικής πόλης. Επιπλέον, η Απέλλα λειτούργησε ελάχιστα διαφοροποιημένη από την συνέλευση των πολιτών-πολεμιστών της ομηρικής πόλης, ενώ ο θεσμός των εφόρων, υπήρξε το μόνο νέο στοιχείο του σπαρτιατικού πολιτεύματος. Σύμφωνα με τη Ρήτρα, η σπαρτιατική εξουσία μοιραζόταν ανάμεσα στους βασιλείς και τους γέροντες, χωρίς να αναφέρονται οι πέντε έφοροι, ενώ η Απέλλα εμφανιζόταν ως ένα καθοδηγούμενο πολιτικό όργανο. Μέχρι τα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ., την κρατική εξουσία αποτελούσαν

οι δύο βασιλείς και η Γερουσία, οπότε προστέθηκαν και οι πέντε έφοροι.³³

Το σπαρτιατικό πολίτευμα ήταν ένα κλειστό πολιτικό σύστημα, το οποίο κατευθυνόταν από την κορυφή προς τη βάση, όπου η θέση των απλών πολιτών ήταν ουσιαστικά ανίσχυρη. Το γεγονός αυτό απέρρεε από την στρατοκρατική οργάνωση της κοινωνίας, αλλά και την σπαρτιατική αγωγή των πολιτών, με αποτέλεσμα ο ρόλος τους στην πολιτική διαδικασία να είναι αρκετά περιορισμένος. Πιο συγκεκριμένα, οι πολιτικές αποφάσεις λαμβάνονταν, με βάσει τις πληροφορίες που μας δίνονται από τον Πλούταρχο, από την «μικρή εκκλησία», την οποία συγκροτούσαν οι δυο βασιλείς, η Γερουσία και οι πέντε έφοροι, εκ των οποίων τα δύο τελευταία πολιτειακά όργανα απάρτιζαν την κορυφή στην πυραμίδα της Απέλλας. Η ουσιαστική λοιπόν πολιτική ηγεσία της Σπάρτης αποτελείτο από μια ολιγάριθμη ηγετική ομάδα των 35 ατόμων, η οποία, βάσει του Θουκυδίδη, προσπαθούσε να κρατήσει μυστικούς τους μηχανισμούς λήψης των αποφάσεων.³⁴

Οι δυο ισόβιοι βασιλείς αποτελούσαν το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του σπαρτιατικού πολιτεύματος, οι οποίοι ήταν ίσοι τόσο θεσμικά όσο και πολιτειακά και θεωρητικά ηγούντο της πολιτικής εξουσίας. Η βασιλεία ήταν κληρονομική, προερχόμενη από δυο διαφορετικές αριστοκρατικές οικογένειες, τους Ευρυπωντίδες και τους Αγιάδες, όπου η κάθε μια ισχυριζόταν ότι κατάγονταν από τον Ηρακλή. Με άλλα λόγια, οι σπαρτιατική βασιλεία ήταν επί της ουσίας δυαρχία και όχι μοναρχία.

Βασιλιάς μπορούσε να χρηστεί ο πλησιέστερος συγγενής του πιο πρόσφατου κατόχου. Στο θρόνο επίσης ήταν δυνατό, βάσει νόμου, να αναρριχηθεί ανήλικος βασιλιάς, στο όνομα του οποίου ασκούσε την διοίκηση ο αντιβασιλέας μέχρι της ενηλικίωσης του πρώτου. Ο θεσμός ωστόσο συνυπήρχε με άλλες μορφές εξουσίας, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις-κράτη.

Αναφορικά με τις πολιτικές εξουσίες των δυο βασιλέων, ήταν μέλη της Γερουσίας με δικαίωμα ψήφου και ισόβια θητεία, ενώ κατείχαν δικαστικές εξουσίες,

³³ Μπιργαλιάς Ν., «Ο αρχαίος δημόσιος βίος, πολιτική ζωή και τάξεις: δικαστική, στρατιωτική και θρησκευτική ζωή», στο *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, Τόμος Α', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2000, σελ. 196.

³⁴ Cartledge Paul, , «Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα Ι», στο Ν. Καλτσάς (επιμ.) *Αθήνα και Σπάρτη*, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Πάτρα, 2008, σ. 49.

οι οποίες αφορούσαν κυρίως θέματα οικογενειακού δικαίου. Φρόντιζαν επιπλέον για την εκτέλεση των θυσιών στους θεούς, τις επαφές με το ιερό των Δελφών και την υποδοχή των προξένων άλλων πόλεων. Στο στρατό ωστόσο, η εξουσία τους ήταν απεριόριστη. Η Απέλλα εξέλεγε τον ένα από τους δυο ως αρχηγό του στρατού, γεγονός που του προσέδιδε απόλυτη εξουσία στις εκστρατείες και στο πεδίο μάχης.³⁵

Όσον αφορά το θεσμικό ρόλο της Γερουσίας, απαρτιζόταν από είκοσι οκτώ μέλη (γέροντες), συν οι δύο βασιλείς, ενώ αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα πολιτειακά όργανα του σπαρτιατικού πολιτεύματος. Τα μέλη της ήταν ισόβια και δεν λογοδοτούσαν σε κανέναν για τις όποιες αποφάσεις τους. Οι εξουσίες της Γερουσίας ήταν νομοθετικές και δικαστικές. Πιο συγκεκριμένα, αποτελούσε το συμβουλευτικό όργανο των βασιλέων, το καθοδηγητικό όργανο της Απέλλας, ενώ παράλληλα, λειτουργούσε ως ανώτατο δικαστήριο. Η πολιτική καθοδήγηση της Απέλλας μοιράστηκε ανάμεσα στη Γερουσία και τους εφόρους από τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ., γεγονός που συνετέλεσε στην μεταξύ τους συνεργασία πριν την κατάθεση μιας πρότασης προς ψήφιση στην Απέλλα.

Σχετικά με τις δικαστικές εξουσίες της Γερουσίας, λειτουργούσε ως ανώτατο δικαστήριο και ήταν αρμόδια για την εκδίκαση ιδιαίτερα σοβαρών αδικημάτων, όπως για φόνους, προδοσία της πατρίδας, των οποίων η ποινές ήταν ο θάνατος, η εξορία ή η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Ένα μέρος των αρμοδιοτήτων της Γερουσίας για τα ποινικά αδικήματα, είχε μεταφερθεί στις εξουσίες των εφόρων. Το γεγονός τέλος, που κατέστησε τη Γερουσία σημαντικό πόλο εξουσίας, ήταν η εκδίκαση των κατηγοριών από τους εφόρους εναντίον των βασιλέων. Η πλειοψηφία του συγκεκριμένου δικαστηρίου, το οποίο συναποτελούσαν οι έφοροι και οι βασιλείς, είχε την δύναμη να ρυθμίζει το μέλλον των τελευταίων.

Οι προϋποθέσεις ώστε να θέσει ένας Σπαρτιάτης πολίτης υποψηφιότητα στη Γερουσία, ήταν να είναι πάνω από 60 ετών, να έχει εκπληρώσει όλες τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις και να έχει διακριθεί για το ήθος του. Επιπλέον, κριτήριο αποτελούσε και η αριστοκρατική καταγωγή. Η εκλογή των γερόντων γίνονταν δια βοής από την Απέλλα και αποτελούσε ουσιαστικά έναν αγώνα δημοτικότητας, τον

³⁵Μπιργαλιάς Ν., «Ο αρχαίος δημόσιος βίος, πολιτική ζωή και τάξεις: δικαστική, στρατιωτική και θρησκευτική ζωή», στο *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, Τόμος Α', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2000, σελ. 200.

οποίο ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει «παιδαριώδη».³⁶

Σχετικά με το θεσμό των Εφόρων, αποτελούσε ένα συλλογικό σώμα με μεγάλη επιρροή, αποτελούμενο από πέντε άρχοντες. Αν και η προέλευση του θεσμού δεν έχει προσδιοριστεί ιστορικά, κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αι. π.Χ. εξελίχθηκε σε σημαντικό θεσμικό όργανο του σπαρτιατικού πολιτεύματος, μέσα από το οποίο εκφραζόταν και ο δημοκρατικός χαρακτήρας της σπαρτιατικής πολιτείας. Η εκλογή των πέντε εφόρων γινόταν δια βοής από την Απέλλα, σε ετήσια βάση, για αντίστοιχη θητεία. Δυνατότητα εκλογής είχαν όλοι οι Σπαρτιάτες πολίτες, οι λεγόμενοι όμοιοι, με προϋπόθεση να έχουν συμπληρώσει το 30ο έτος της ηλικίας τους.

Οι εξουσίες των εφόρων ήταν σε μεγάλο βαθμό διευρυμένες τόσο σε πολιτικό όσο και σε δικαστικό επίπεδο. Αφορούσαν την εσωτερική διοικητική λειτουργία της πόλης, την εποπτεία των βασιλέων στις εκστρατείες και γενικά τη συμπεριφορά των πολιτών, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στην αγωγή των νέων. Διηύθυναν τις συνεδριάσεις της Απέλλας και είχαν την εποπτεία των αποφάσεων της. Είχαν τον έλεγχο της διαχείρισης των δημόσιων οικονομικών της πόλης, ενώ λογοδοτούσαν μόνο στους διαδόχους τους, στο τέλος της θητείας τους.

Σε περίπτωση ξένης πρεσβείας μπορούσαν να πάρουν μόνοι τους αποφάσεις χωρίς να την παρουσιάσουν στην Απέλλα. Σε καιρό πολέμου υποδείκνυαν τους στρατηγούς, την τακτική η οποία έπρεπε να ακολουθηθεί, ενώ μαζί με την Απέλλα όριζαν τον ένα από τους δυο βασιλείς ως επικεφαλής του στρατού, τον οποίο είχαν το δικαίωμα να ανακαλέσουν. Οι δικαστικές τους εξουσίες αφορούσαν την εκδίκαση όλων των αστικών υποθέσεων των πολιτών, των ποινικών υποθέσεων των ειλώτων και των ξένων, αλλά και την εισαγωγή σε δίκη των άλλων πολιτειακών φορέων, συμπεριλαμβανομένων και των βασιλέων. Επίσης είχαν το δικαίωμα να επιβάλλουν πρόστιμα και να προβαίνουν σε συλλήψεις.

Η Απέλλα, η συνέλευση των πολιτών, απαρτιζόταν από όλους τους Σπαρτιάτες πολίτες, άνω των 30 ετών. Η συνέλευση συνεδρίαζε σε ανοιχτό χώρο, με άγνωστη την ακριβή τοποθεσία, ανά διαστήματα τα οποία δεν ήταν καθορισμένα, καθώς και σε έκτακτα περιστατικά, όπου ένας από τους πέντε εφόρους, ο λεγόμενος επώνυμος έφορος, προέδρευε. Οι εισηγήσεις των προτάσεων για συζήτηση αρχικά γίνονταν από την Γερουσία, από τον 6^ο αι. π.Χ. και μετά ωστόσο, η αρμοδιότητα περιήλθε στους

³⁶ Μπιργαλιάς Ν., «Ο αρχαίος δημόσιος βίος, πολιτική ζωή και τάξεις: δικαστική, στρατιωτική και θρησκευτική ζωή», στο *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, Τόμος Α', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2000, σελ. 201.

εφόρους. Οι απλοί πολίτες, η βάση δηλαδή της κοινωνικής πυραμίδας, δεν είχαν το δικαίωμα να υποβάλουν προτάσεις προς συζήτηση στην Απέλλα, και, επιπλέον, δεν δύνανται να λάβουν τον λόγο ώστε να εισηγηθούν τροποποιήσεις.³⁷

Οι εξουσίες της Απέλλας περιορίζονταν κυρίως στο να εγκρίνει ή να απορρίψει μια πρόταση των ηγετικών ομάδων. Σε κάθε περίπτωση, η διαδικασία ψηφοφορίας γινόταν δια βοής όπου η ένταση της φωνής καθόριζε το αποτέλεσμα. Σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ των πολιτών και των ηγετικών ομάδων, αυτές είχαν την δυνατότητα να διαλύσουν την συνέλευση και να επαναφέρουν την πρόταση για ψήφιση, μέχρι να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα. Παρότι με τον τρόπο αυτό επικυρώνεται η καθοδηγούμενη, από τις ηγετικές ομάδες, πολιτική επιρροή της Απέλλας, το γεγονός ότι αποφάσιζε για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, όπως για πόλεμο, ειρήνη ή την σύναψη συμμαχιών, για την εκλογή των εφόρων, των γερόντων, την υπόδειξη στρατηγών αλλά και την παροχή πολιτικών δικαιωμάτων σε ξένους ή την αφαίρεσή τους από ομοίους, πιστοποιεί ακριβώς την επιρροή της ως υπαρκτή.³⁸

Θρησκεία και θέατρο

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο εξετάζει την θρησκεία και το θέατρο. Η θρησκεία και το θέατρο αποτελούσαν δύο σημαντικά ζητήματα στην αθηναϊκή κοινωνία. Ήταν συνυφασμένα και γι' αυτό άλλωστε οι θεατρικές παραστάσεις αποτελούσαν οργανικό μέρος των εορτών. Οι θεατρικοί αγώνες ήταν αφιερωμένοι σε θεούς και υπήρχε συγκεκριμένο τελετουργικό για να ξεκινήσουν οι παραστάσεις. Τέλος, το θέατρο ήταν ένα κράμα δημόσιας και ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Οι αρχαίοι Έλληνες καθόριζαν το ρυθμό της ζωής τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές γιορτές της οικογένειας, που είχαν κληρονομήσει από τους προγόνους (τα πάτρια), του δήμου, της φυλής και της πόλης. Οι ιερείς κατείχαν σημαντικό κύρος και θεωρούνταν άρχοντες της πόλης. Στην αρχαία κοινωνία δεν έλειψαν δίκες εναντίον άθεων πολιτών· για παράδειγμα, τόσο ο Σωκράτης, όσο και ο Πρωταγόρας, είχαν δικαστεί για ασέβεια στην Αθήνα.

³⁷ Μήλιος Α., «Η έννοια του ελεύθερου πολίτη», στο *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, Τόμος Α', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2000, σελ. 97.

³⁸ Μπιργαλιάς Ν., «Ο αρχαίος δημόσιος βίος, πολιτική ζωή και τάξεις: δικαστική, στρατιωτική και θρησκευτική ζωή», στο *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, Τόμος Α', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2000, σελ. 198.

Πώς τελούταν η λατρεία; Η λατρεία συνίσταται σε προσευχές, θυσίες και εξαγνισμούς. Οι πιστοί προσεύχονται κανονικά όρθιοι, με τα χέρια σηκωμένα προς τον ουρανό όταν απευθύνονται στους ουράνιους θεούς και σκυμμένοι στη γη όταν προσεύχονται στον Άδη και στις άλλες θεότητες του Κάτω Κόσμου. Οι ευσεβείς συνήθως ζητούσαν μια εύνοια από το θεό με αντάλλαγμα μια θυσία. Στις θυσίες ήταν σχεδόν πάντα παρών ένας μάντης, ενώ το ζώο που θυσιαζόταν διαμελιζόταν και δίνονταν τα κομμάτια στους παρευρισκόμενους. Οι θυσίες που αφιερώνονταν στους θεούς του Κάτω Κόσμου ή στους νεκρούς, το ζώο καιγόταν ολόκληρο («ολοκαύτωμα»).

Οι θρησκευτικές γιορτές στην Αθήνα ήταν πάρα πολλές και λαμπρές, για αυτό το λόγο είναι πολύ δύσκολο να αναφερθούν όλες. Οι μεγάλες γιορτές και οι πανηγύρεις έδιναν τεράστια χαρά στους Αθηναίους πολίτες. Οι γιορτές συνοδεύονταν από παιχνίδια, που έπαιρναν τη μορφή αγώνων («αγώνες»): γυμναστικοί και αθλητικοί αγώνες. Επιπλέον, οι λυρικοί, μουσικοί και δραματικοί αγώνες αποτελούσαν οργανικό κομμάτι των εορτών, το οποίο θα αναλυθεί παρακάτω. Υπήρχαν περιπτώσεις οι γιορτές να αναβληθούν ή να γίνουν με μικρότερη λάμψη εξαιτίας πολεμικών επιχειρήσεων.

³⁹ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014, σελ. 240.

Εικόνα 5: Αναπαράσταση θυσίας

Πηγή: <https://www.sansimera.gr/articles/629>

Στην αρχαία Αθήνα γιόρταζαν τα Μεγάλα Διονύσια, μια από τις μεγαλύτερες γιορτές της πόλης. Η διονυσιακή αυτή γιορτή καθιερώθηκε σχετικά όψιμα στην Αθήνα, στα χρόνια του Πεισιστράτου (δηλαδή γύρω στα μέσα του 6ου αι. π.Χ.), ο οποίος συστηματικά εισήγαγε στην πόλη λαϊκές λατρείες της υπαίθρου, επιδιώκοντας να κερδίσει την εύνοια του αγροτικού πληθυσμού. Τα Μεγάλα Διονύσια ήταν μία πολυήμερη, ανοιξιιάτικη αθηναϊκή γιορτή που διαρκούσε από τις 8 έως τις 13 του μηνός Ελαφβολιώνος, αφιερωμένη φυσικά στο Διόνυσο, σύμβολο της ευγονίας και της αναπαραγωγικής δύναμης, ακολουθούσαν μεταξύ άλλων θυσίες, κυρίως ταύρων και άλλες προσφορές.

Μεγάλα Διονύσια και άλλες εορτές

Την 1η μέρα, εκτός από μια θυσία στον Ασκληπιό, το τέμενος, το οποίο βρισκόταν στο πλάι σε αυτό του Διονύσου, στην νότια πλαγιά της ακρόπολης, μεταφερόταν σε ένα μικρό ναό της Ακαδημίας. Αυθημερόν, ακολουθούσε επίσης προάγωνας, με τον οποίο δινόταν στο κοινό μια συνοπτική ιδέα των δραματικών

παραστάσεως που θα παρουσιαζόταν. Την επόμενη μέρα, μια μεγάλη εύθυμη πομπή, μετέφερε μέσω του Κεραμικού, το ξόανο από την Ακαδημία στο ιερό του Θεού, σε ανάμνηση της παλιάς μεταφοράς του από την κόμη των Ελευθερών. Συμμετείχαν ομάδες ανδρών και παιδιών που έψαλαν διθυράμβους, νέοι που οδηγούσαν ταύρους για θησεία στο Θεό αλλά και νέες που κουβαλούσαν κάνιστρα, με τα απαραίτητα σκεύη. Το απόγευμα και το βράδυ οι πολίτες γύριζαν στην πόλη χορεύοντας. Την τρίτη μέρα ξεκινούσαν οι δραματικοί αγώνες, στους οποίους ήταν αφιερωμένες και οι υπόλοιπες μέρες της γιορτής.

Εικόνα 6: Αναπαράσταση χορογραφίας
Πηγή: dim-galat.pel.sch.gr

Παράλληλα, γίνονταν ακόμη ολονύκτια ξεφαντώματα με χορούς και τραγούδια με συνοδεία δαδών και μουσικής και αγώνες διθυράμβου (είδος ποίησης με διονυσιακό θέμα) και έργων τραγωδίας, σατυρικού δράματος και κωμωδίας. Όλα αυτά, και κυρίως οι θεατρικοί αγώνες, προκαλούσαν το έντονο ενδιαφέρον όχι μόνον των Αθηναίων αλλά και πολλών άλλων Ελλήνων που κατέφθαναν στην Αθήνα για να παρακολουθήσουν τη γιορτή, περίοδος κατά την οποία άρχιζε η ναυσιπλοΐα.⁴⁰

⁴⁰ Baldry H.C., *Το τραγικό θέατρο στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1992, σελ. 29-60.

Η συγκέντρωση τόσων πολλών ανθρώπων κατά τις μέρες της γιορτής, μεταξύ των οποίων και αντιπροσωπείες ξένων κρατών, συμμάχων, ως επί το πλείστον, απεσταλμένοι των αθηναϊκών αποικιών, επίσημοι προσκεκλημένοι του αθηναϊκού κράτους κ.α., ώθησε τους Αθηναίους να εμπλουτίσουν το πρόγραμμα και με άλλες εκδηλώσεις. Όμως, κατά τον 5ο αι. π.Χ., όταν η Αθήνα εξελίχθηκε σε μεγάλη στρατιωτική δύναμη και συγχρόνως καθιερώθηκε ως πνευματική και καλλιτεχνική πρωτεύουσα ολόκληρου του ελληνισμού, οι Αθηναίοι προχώρησαν στην καθιέρωση δραστηριοτήτων, με σαφή προπαγανδιστική χροιά, οδηγούμενοι από το αίσθημα της υπερδύναμης.

Κατά το μήνα Εκατομβαιώνα, γιόρταζαν τον Κρόνο (Κρόνια), μια εορτή που ένωνε κυρίους και δούλους σε κοινή χαρά και σε κοινό συμπόσιο σε κάθε οικογένεια. Παράλληλα, η γιορτή είχε χαρακτήρα δημόσιο και εθνικό. Τον ίδιο μήνα, πραγματοποιούνταν και η θυσία των Συνοικιών, που θύμιζε το συνοικισμό που έκανε ο Θησέας, ένα από τα πιο αγαπητά πρόσωπα της Αθηναϊκής παράδοσης.⁴¹

Τα Παναθήναια γιορτάζονταν κάθε χρόνο και κρατούσε η γιορτή για δύο μέρες, αλλά κάθε τέσσερα χρόνια γιορτάζονταν με ιδιαίτερη επισημότητα και κρατούσαν τουλάχιστον τέσσερις μέρες. Περιλαμβάνονταν γυμνικοί αγώνες με πυρσούς (λαμπαδηδρομίες), ενώ οι αθλητές που κέρδιζαν λάμβαναν σα βραβείο λάδι από τις ιερές ελιές της Αθήνας, μέσα σε αμφορείς που λέγονταν «παναθηναϊκοί».

Χορηγίες και θεατρικές παραστάσεις

Στην Αθήνα, πριν από τα Λήναια και τα Μεγάλα Διονύσια, οι πιο μεγάλοι άρχοντες της πόλης, ο επώνυμος άρχων και ο άρχων βασιλεύς, ετοίμαζαν τις παραστάσεις. Αρχικά ορίζονταν οι χορηγοί που θα συντηρούσαν με δικά τους έξοδα τις παραστάσεις. Η κυρίαρχη αντίληψη των Ελλήνων για τη γενικότερη ανάπτυξη ήταν η δραστηριοποίηση των ατόμων μέσα στην κοινωνία, η αποφυγή της απόλυτης φτώχειας, αλλά και του υπέρμετρου πλουτισμού και φυσικά η επένδυση μέρος των κερδών σε δημόσιες εκδηλώσεις. Αγαθά, τα οποία αυτός που θα τα χορηγούσε, θα τον βοηθούσαν να ενισχύσει το κύρος του και την υστεροφημία του. Γενικότερα, οι χορηγοί ήταν περήφανοι για την προσφορά τους, διότι έχαιραν της αναγνώρισης των συμπολιτών τους.

⁴¹ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014, σελ. 243.

Εικόνα 7: Αναπαράσταση αθηναϊκού θεάτρου

Πηγή: greekworldhistory.blogspot.com

Στις παραστάσεις συμπεριλαμβάνονταν ρόλοι θεών με διαφορετικές αντιδράσεις σε διαφορετικές περιστάσεις και σε διαφορετικά στρώματα πληθυσμού: φόβο, θαυμασμό, σκεπτικισμό, έρωτα. Οι δυνάμεις των θεών και οι αυθαίρετες ενέργειές τους αποτελούσαν εξηγήσεις για πολλά γεγονότα, τα οποία δεν μπορούσαν να τα εξηγήσουν οι άνθρωποι της εποχής. Το αττικό δράμα ήταν στενά συνδεδεμένο με τη λατρεία μιας θεότητας, η οποία προβαλλόταν με εξαιρετικά έντονο τρόπο στα δραματικά έργα.

Οι δραματικοί αγώνες αν και ήταν θεατρικές παραστάσεις, αποτελούσαν επίσης μία έκφραση τιμής προς τους θεούς. Προστάτιδα θεά της Αθήνας ήταν η Αθηνά, η οποία είχε τη δική της μεγάλη γιορτή στη διάρκεια του καλοκαιριού, όποτε απαγγέλλονταν ομηρικά έπη. Ο Διόνυσος λατρευόταν εξίσου σημαντικά, δεν ήταν απλά θεός του κρασιού, αλλά συμβόλιζε τη γονιμότητα και την βλάστηση. Η λατρεία του, με τον χορό και το κρασί, μπορούσε να οδηγήσει σε έκσταση.

Οι μεγαλύτερες διονυσιακές εορτές γίνονταν στη διάρκεια του χειμώνα. Αυτές ήταν τα Λήναια και τα Ανθεστήρια, κατά τη διάρκεια των οποίων γίνονταν δραματικοί αγώνες. Τα Λήναια γιορτάζονταν όταν το Αιγαίο ταραζόταν από θύελλες, έτσι δε συνέρρεαν άτομα από άλλες πόλεις· πρόκειται για μια τοπική εορτή. Αντίθετα, τα Μεγάλα Διονύσια ή απλώς τα Διονύσια, κατακλύζονταν από επισκέπτες – εμπόρους, αντιπροσώπους άλλων πόλεων και άλλους.

Ένα από τα πολλά καθήκοντα του Επώνυμου Άρχοντος, ήταν η οργάνωση των Διονυσίων. Κατά πάσα πιθανότητα, ο ίδιος ο Άρχων επέλεγε τα έργα που θα συμμετείχαν στους δραματικούς αγώνες. Δεν είναι σαφές όμως, με ποιόν τρόπο έκανε την επιλογή του, ούτε ποιους συμβουλευόταν. Επίσης, ο Άρχων ήταν υποχρεωμένος να αναζητήσει χρηματοδότηση για τους δραματικούς αγώνες. Έβρισκε λοιπόν έναν χορηγό («προστάτης») για κάθε δραματουργό. Αυτή η χρηματική επιβάρυνση του προστάτη μπορούσε να τον οδηγήσει στη δόξα. Η χρηματοδότηση μιας θεατρικής παράστασης δεν ήταν η μόνη πράξη που οδηγούσε τους εύπορους στην αύξηση της δημοτικότητάς τους· η συντήρηση ενός πολεμικού πλοίου για ένα έτος και η χρηματοδότηση αποστολής πρεσβείας σε ξένο κράτος αποτελούσαν ανάλογες πράξεις.⁴²

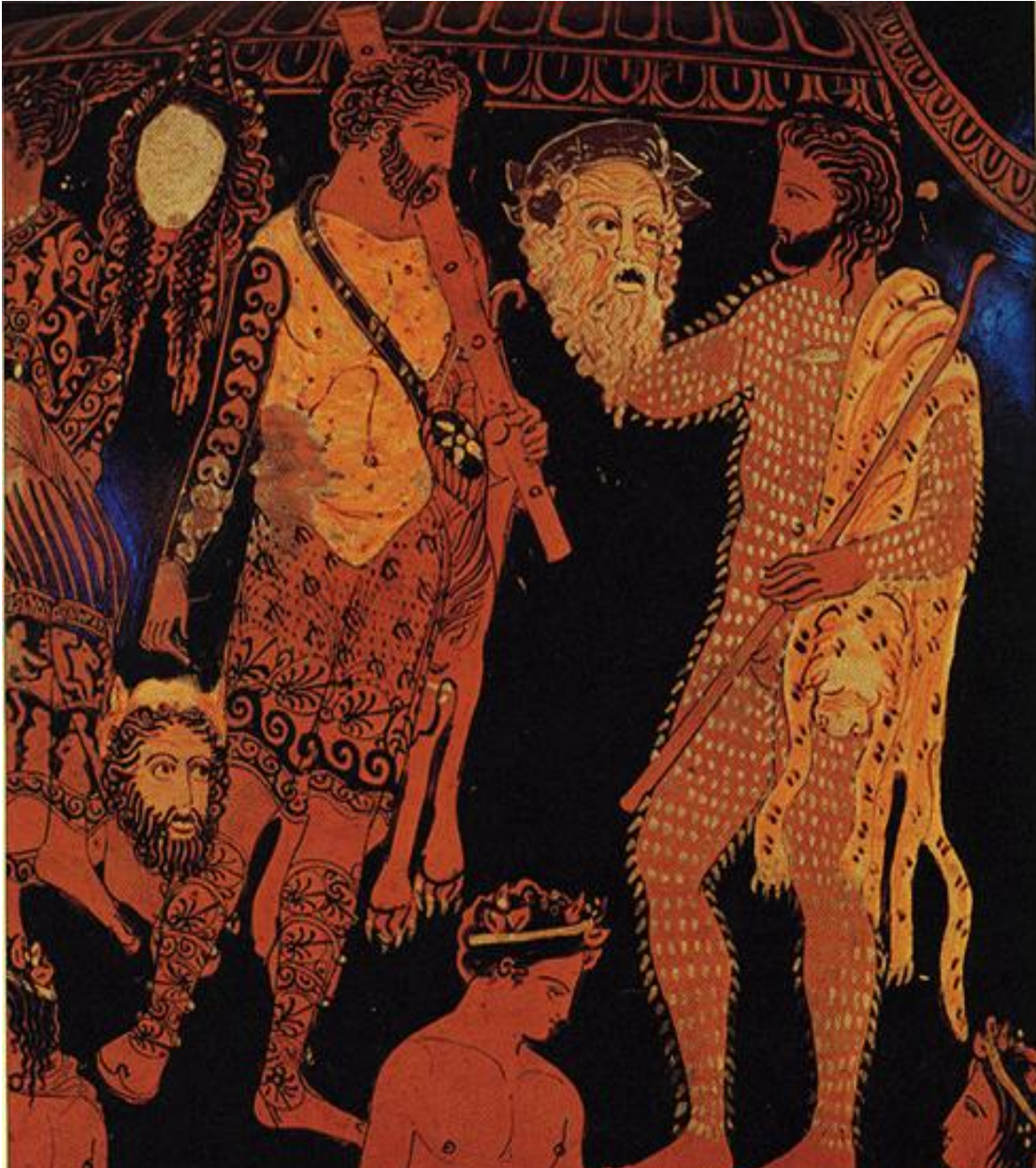
Τι συνέβαινε αν δεν υπήρχε εθελοντής; Σε αυτήν την περίπτωση ο ίδιος ο Άρχων επονόμαζε έναν πλούσιο ως χορηγό, αρκεί να μην είχε διατελέσει ως χρηματοδότης για ένα χρόνο. Από την άλλη πλευρά, ο χορηγός που επιλεγόταν μπορούσε να υποδείξει έναν πλουσιότερο συμπολίτη του, με σκοπό να αποφύγει την χρηματοδότηση.

Ποιές ήταν οι υποχρεώσεις του χορηγού; Αναμφισβήτητα οι αρχαίες παραστάσεις δεν κόστιζαν αναλογικά όσο σήμερα. Το σκηνικό ήταν ανύπαρκτο ή υποτυπώδες και τα βοηθητικά ελάχιστα. Ο χορηγός ήταν υποχρεωμένος να αναζητήσει και να πληρώσει ένα δεκαπενταμελή χορό, ενώ μερικές φορές χρειαζόταν και δεύτερος χορός. Επίσης, αγόραζε προσωπεία και ενδυμασίες, με τα οποία εφοδίαζε τους ηθοποιούς. Επιπλέον, αναλάμβανε τα έξοδα της δεξίωσης στο τέλος του αγώνα.

Οι χορηγίες ήταν μια ιδιαίτερα σοβαρή υπόθεση, που σκοπό και στόχο είχε τη συνεισφορά του κάθε πολίτη σε συγκεκριμένες υπηρεσίες στην πόλη. Σ' ένα από τα χαρακτηριστικότερα κείμενα της αρχαίας ελληνικής, τον «Επιτάφιο», ο Περικλής αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Αγαπάμε το ωραίο στην απλότητα, αγαπάμε τα γράμματα, χωρίς όμως να γινόμαστε μαλθακοί. Τον πλούτο πιο πολύ τον έχουμε ως ευκαιρία για έργα, παρά ως αφορμή για καύχημα»*.

⁴² Baldry H.C., *Το τραγικό θέατρο στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1992.

Ο συγγραφέας συγκέντρωνε πάνω του πολλές αρμοδιότητες. Ήταν συγγραφέας, σκηνοθέτης, μουσικός και χορογράφος. Συνέθετε τη μουσική για τα χορικά τραγούδια και σχεδίαζε την κίνηση του χορού. Επίσης, η εκγύμναση του χορού γινόταν από τον ίδιο. Αρχικά, στα πρώτα χρόνια των θεατρικών παραστάσεων, οι θεατρικοί συγγραφείς παρίσταναν οι ίδιοι τα έργα τους, αλλά μετά ξεκίνησαν να εκμισθώνουν ηθοποιούς.

Εικόνα 8: Αναπαράσταση ηθοποιών
Πηγή: argolikivivliothiki.gr

Πριν τους δραματικούς αγώνες, επιλέγονταν οι κριτές. Οι κριτές έκριναν όλες τις συμμετοχές των αγώνων. Δεν είναι σαφές πως γινόταν η επιλογή τους. Σίγουρα λαμβανόταν υπόψη οι δέκα φυλές και συντασσόταν ένας πίνακας εγγραφής. Δεν είναι γνωστό αν λογαριαζόταν η θεατρική εμπειρία ή το κριτικό τους αισθητήριο.

Μία ή δύο μέρες πριν την παράσταση γινόταν μια τελετή, ο «προαγών». Στον προαγώνα γινόταν γνωστό στο κοινό το πρόγραμμα και οι λεπτομέρειες των παραστάσεων. Στο β' μισό του πέμπτου αιώνα, η τελετή γινόταν στο Ωδείο, χώρος για τις παραστάσεις. Σε αυτή την παράσταση συγκεντρώνονταν οι θεατρικοί συγγραφείς, οι χορηγοί, οι χορευτές, οι ηθοποιοί, όλοι λαμπρά ντυμένοι. Εν ολίγοις, γινόταν γνωστό όλο το επιτελείο των παραστάσεων.⁴³

Οι αγώνες είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα. Για τα Διονύσια της πόλης, λατρευόταν ο Διόνυσος Ελευθερέυς. Το άγαλμα βρισκόταν στημένο στο ναό, στον περίβολο του θεάτρου. Λάμβανε δράση η αναπαράσταση με τον ερχομό του θεού, μετέφεραν το άγαλμα στις παρυφές της πόλης και με λαμπαδηφορία το γύριζαν και το τοποθετούσαν στο θέατρο. Ολόκληρος ο πληθυσμός γιόρταζε κατά την πρώτη μέρα των δραματικών αγώνων. Οι τελετές άρχιζαν το πρωί με κάθε μεγαλοπρέπεια και επισημότητα, με τη συνοδεία χορών και σατιρικών τραγουδιών. Κοπέλες κρατούσαν καλάθια με προσφορές. Οι πολίτες φορούσαν λευκά φορέματα, οι μέτοικοι πορφυρά και οι χορηγοί ιδιαίτερης λαμπρότητας. Τέλος, πολλά ζώα οδηγούνταν στο βωμό για θυσίες προς τιμήν του θεού.

Επίσης, πριν ξεκινήσει η πρώτη θεατρική παράσταση, οι φόροι, που πλήρωναν οι σύμμαχοι στην Αθήνα, κατανεμημένοι σε τάλαντα και εναποθηκευμένοι σε κούπες, αραδιάζονταν στην ορχήστρα του διονυσιακού θεάτρου, μπροστά στα μάτια των θεατών. Οι Αθηναίοι, με έπαρση, επιδείκνυαν τα οφέλη τους από τη στρατιωτική και ειδικότερα ναυτική τους υπεροπλία. Εν συνεχεία, έβαζαν να παρελαύνουν με οπλισμό, κατά τη διάρκεια της γιορτής, μπροστά από τη διονυσιακή σκηνή τα ορφανά εκείνα, των οποίων οι πατεράδες είχαν σκοτωθεί σε πολεμικές επιχειρήσεις και που μόλις είχαν ενηλικιωθεί. Τη συντήρηση αυτών των παιδιών, ως την ενηλικίωσή τους, την είχε αναλάβει το αθηναϊκό κράτος. Έτσι οι σύμμαχοι καμάρωναν, όχι μόνον για τον πλούτο του αθηναϊκού κράτους, αλλά και για τα

⁴³ Baldry H.C., *Το τραγικό θέατρο στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1992.

αθηναϊκά πολεμικά κατορθώματα, που έμμεσα υπαινισσόταν η παρέλαση των ορφανών, κατορθώματα που συχνά είχαν επιτευχθεί εις βάρος τους.⁴⁴

Η επικρατούσα άποψη αναφέρει ότι στην σκηνή έπαιζαν μόνο άντρες ακόμη και τους γυναικείους ρόλους. Παρόλο αυτά υπάρχουν ενδείξεις που καθιστούν πιθανή τη συμμετοχή των γυναικών στα τέλη του πέμπτου αιώνα και τον τέταρτο αιώνα. Στην αντίπερα όχθη, στην πλευρά των θεατών μπορούσαν να παρακολουθούν αθηναίοι πολίτες, έφηβοι, βουλευτές, μέτοικοι ακόμη και γυναίκες. Τα ψηλά σκαλοπάτια αναλογούσαν σε συγκεκριμένο αριθμό γυναικών διαιρεμένα ανά φυλή. Τέλος, οι δούλοι μπορούσαν να παρακολουθήσουν παραστάσεις, αν φυσικά συνοδεύονταν από τους κυρίους τους.

Οι παραστάσεις άρχιζαν νωρίς το πρωί, μετά την ανατολή του ηλίου· αυτό συνέβαινε καθώς οι παραστάσεις ήταν πολλές και έπρεπε να προλάβουν να προβληθούν όλες τους. Σε μια μέρα παίζονταν τέσσερις ή πέντε παραστάσεις πριν τη δύση του ήλιου. Στα έργα περιλαμβάνονταν χορούς και λυρικά κομμάτια, ενώ μετά το τέλος μιας παράστασης ακολουθούσε διάλειμμα (τα έργα παίζονταν συνεχόμενα χωρίς διακοπή).⁴⁵

Στο τέλος των αγώνων έβγαινε η κρίση. Οι δέκα κριτές έγραφαν σε πινακίδες τη σειρά των παραστάσεων που προτιμούσαν. Έστερα έριχναν αυτές τις πινακίδες σε μια κάλπη. Ο Άρχων έβγαζε πέντε και με βάση αυτές κρινόταν η απόφαση. Στη συνέχεια, ακολουθούσε η αναγγελία των ονομάτων του ποιητή που νίκησε και του αντίστοιχου χορηγού και ο Άρχων τους στεφάνωνε στο θέατρο με στεφάνια κισσού.

Πιθανότατα να ακολουθούσαν πανηγυρισμοί των νικητών με θριαμβευτικές πομπές που συνόδευαν τον χορηγό, τον ποιητή και των πρωταγωνιστή στο σπίτι τους. Οι πολίτες συγκεντρώνονταν για ακόμη μια φορά στο θέατρο, σε ειδική συνέλευση και ανασκοπούσαν τις γιορτές. Μάλλον, κρινόταν η όλη διαχείριση από τον Άρχοντα και απονέμονταν έπαινοι και τιμές στους επισήμους.

⁴⁴Τιβέριος Α., Τα Μεγάλα Διονύσια της αθηναϊκής υπερδύναμης, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=149992>, τελευταία προσπέλαση 03/09/2015.

⁴⁵ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014, σελ. 253.

Ιδιωτικός Βίος

Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκαν ορισμένες μεγάλες εορτές με τα τελετουργικά τους. Η λατρεία των αρχαίων δεν λάμβανε μέρος μόνο σε δημόσιο χώρο. Η θρησκεία ήταν ζήτημα δημόσιο (μεγάλες δημόσιες εορτές), αλλά και ιδιωτικό καθώς κάθε οίκος λάτρευε θεούς και προγόνους και προσέφερε σε αυτούς την ανάλογη λατρεία.

Η λατρεία των αρχαίων Ελλήνων βασιζόταν στα προγονικά έθιμα και τους νόμους που οργάνωναν την σχέση του ανθρώπου με το θείον. Τελούνταν καθημερινές πράξεις, με συγκεκριμένες τελετουργικές πρακτικές, οι οποίες διαμόρφωναν τις θρησκευτικές συμπεριφορές και εξασφάλιζαν την επαφή με το ιερό. Επίσης, η λατρεία αποτυπωνόταν στην αναπαράσταση των εξανθρωπισμένων θεοτήτων στην τέχνη.

Στον οίκο, ο αρχηγός της οικογένειας ήταν ο πατέρας, ο οποίος αναλάμβανε τα θρησκευτικά καθήκοντα, εκτελώντας κάθε τελετουργική πράξη εντός του σπιτιού του. Η ημέρα για τους Αθηναίους ξεκινούσε με μια σπονδή, συνοδευόμενη με προσευχή και μάλλον έτσι ξεκινούσε κάθε γεύμα και συμπόσιο. Τα μέλη ενός οίκου λειτουργούσαν ως μια μικρή θρησκευτική κοινότητα συσφίγγοντας τους δεσμούς τους γύρω από την εστία. Λάτρευαν σε συγκεκριμένες μέρες, όλοι μαζί, τις εφέστιες θεότητες.

Η κεφαλή της οικογένειας, ο οικοδεσπότης θυσίαζε στην εστία χύνοντας στις φλόγες σπονδές ή μικρή ποσότητα του γεύματος. Συνηθίζονταν επίσης θυσίες στην αυλή του σπιτιού, για τον Έρκειο Δία, προστάτης των περιουσιακών στοιχείων, την Εστία, τον Ερμή Προπύλαιο, τον Απόλλωνα Αγνιεύ και πολλούς άλλους. Οι προσευχές και οι σπονδές απευθύνονταν στους θεούς και ζητούσαν προστασία του οίκου.

Θέση Γυναικών και Γάμος στην Αρχαία Ελλάδα

Η συγκεκριμένη ενότητα έχει σκοπό να περιγράψει το γάμο στην Αρχαία Αθήνα και Σπάρτη. Πρόκειται να απαντηθούν κάποια ερωτήματα: ποιά ήταν η ιεροτελεστία που λάμβανε μέρος στους γάμους; Γιατί καταλάμβανε σημαντικό ρόλο στην αρχαία κοινωνία; Τα ανδρόγυνα που παντρεύονταν ήταν ερωτευμένα; Ποιά η θέση της αρχαίας κοινωνίας απέναντι στην αιμομιξία;

Στην Αρχαία Αθήνα, τόσο τα πολιτικά όσο και τα δικαστικά δικαιώματα των

γυναικών δεν διέφεραν από αυτά των δούλων. Η Γυναίκα λειτουργούσε ως Κυρία των δούλων, ενώ ο άνδρας ήταν απασχολημένος με εξωτερικές δουλειές και με τον δημόσιο βίο. Τα κορίτσια ήταν περιορισμένα μέσα στις οικίες και διδάσκονταν μαγειρική, πλέξιμο, υφαντική και σε μερικές περιπτώσεις στοιχειώδη ανάγνωση, αριθμητική και μουσική.

Η κύρια θέση των γυναικών στην Αθήνα ήταν στο σπίτι τους. Εξαίρεση αποτελούσαν οι θρησκευτικές εορτές, στις οποίες συμμετείχαν οι γυναίκες. Συμμετείχαν στον χορό, στη μουσική και στην πομπή, όπως για παράδειγμα συνέβαινε στα Παναθήναια. Παράλληλα, κατά πάσα πιθανότητα, οι γυναίκες είχαν το δικαίωμα να παρακολουθούν θεατρικές παραστάσεις. Τέλος, υπήρχαν σπάνιες περιπτώσεις που οι γυναίκες μπορεί να έβγαιναν με σκοπό την αγορά κάποιου αγαθού ή την επίσκεψη κάποιας γειτόνισσάς τους. Αντιθέτως, στην Αρχαία Σπάρτη η θέση των γυναικών φαίνεται να είναι καλύτερη σε σύγκριση με την Αθήνα. Τα κορίτσια στην Σπάρτη ασχολούνταν με την σωματική άσκηση με σαφώς μικρότερο αίσθημα ντροπής από αυτό που επικρατούσε στην Αθήνα.

Συμπερασματικά, και τα δύο εκπαιδευτικά συστήματα αποσκοπούσαν στο ίδιο αποτέλεσμα· στην πρώτη περίπτωση να αναθρέψουν μια καλή νοικοκυρά, σύζυγο και μητέρα. Στη δεύτερη, να γαλουχήσουν γυναίκες με υψηλό αίσθημα ευθύνης και συνείδησης, οι οποίες θα γίνουν αφοσιωμένες σύζυγοι και μητέρες με δυνατή φυσική ρώμη, ώστε να γεννήσουν δυνατά παιδιά, ικανά να ενταχθούν στην υπηρεσία της Σπάρτης.

Στην αρχαία κοινωνία, οι γονείς επιθυμούσαν την φροντίδα από τα παιδιά τους κατά τη διάρκεια των γηρατειών τους. Εκτός από την φροντίδα που αποσκοπούσαν, επιθυμούσαν την ταφή σύμφωνα με τα έθιμα και τη μεταθάνατο λατρεία, η οποία βάσει της αρχαίας παράδοσης ήταν απαραίτητη για την ευδαιμονία των ψυχών στον Κάτω Κόσμο.⁴⁶

Υπήρχε μεγάλος σεβασμός απέναντι στους γέροντες στην Σπάρτη. Οι σπαρτιάτες ήταν υποχρεωμένοι να φροντίζουν τους γέροντες και να τους αποδίδουν ταφικές λατρείες σύμφωνα με την παράδοση. Μεγάλη έμφαση δινόταν στην ταφή μέσα από συγκεκριμένη ιεροτελεστία: είτε ταφή, είτε πυρά στα τείχη της πόλης. Λάμβαναν μέρος θυσίες κατά την 3η, την 9η και την 30η μέρα κι έτσι ξεκινά η

⁴⁶ Μπριγαλιός Ν., «Ο αρχαίος δημόσιος βίος, πολιτική ζωή και τάξεις: δικαστική, στρατιωτική και θρησκευτική ζωή», στο *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, Τόμος Α', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2000.

λατρεία των νεκρών.

Εικόνα 9: Αναπαράσταση φροντίδας νεκρού

Πηγή: helengrblog.blogspot.com

Στην Αθήνα, αυτός που διάλεγε τον σύζυγο για τα κορίτσια ήταν ο πατέρας τους· σπάνιες ήταν οι περιπτώσεις που τα κορίτσια ερωτούνταν ώστε να δώσουν τη συγκατάθεσή τους. Η κατάλληλη ηλικία των κοριτσιών για γάμο ήταν τα 12 με 16 έτη, ενώ για τους άνδρες 24 με 30 έτη. Έτσι λοιπόν φαίνεται και η σημαντική διαφορά ηλικίας μεταξύ των συζύγων. Στην Σπάρτη τα κορίτσια συνήθως παντρεύονταν 19-20 ετών και οι άνδρες 20-30 χρονών.⁴⁷

Στην Αθήνα η προϋπόθεση για ένα νόμιμο γάμο και την απόκτηση νόμιμων γόνων ήταν να είναι και οι δύο Αθηναίοι. Σε περίπτωση που κάποιος Αθηναίος

⁴⁷ Μανιατέας Ηλίας και Τεγόπουλος Ιωάννης (Επιμέλεια), *Ιστορία των Ελλήνων*, εκδόσεις Δομή Α.Ε., 1999, Αθήνα.

παντρευόταν κάποια ξένη, η περιουσία δημευόταν και έχανε όλα τα πολιτικά δικαιώματά του. Η νομοθεσία της Σπάρτης δείχνει πιο ανεκτική σε τέτοιες περιπτώσεις, επιτρέποντας τη σύναψη γάμου ανάμεσα σε διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων, ενώ γίνονται ειδικές ρυθμίσεις σχετικά με τα αποκτηθέντα τέκνα.

Ένας τυπικός αθηναϊκός γάμος ξεκινούσε με την «εγγύη», η οποία ταυτίζεται εν μέρει με τον σύγχρονο αρραβώνα. Πρόκειται για μια προφορική συμφωνία μεταξύ του «κυρίου» της κόρης και του μνηστήρα, στην οποία προσφέρεται η κοπέλα για «αναπαραγωγή» και η αντίστοιχη «προίξ» που την συνόδευε.

Η προφορικότητα έπαιρνε επίσημο χαρακτήρα, καθώς η πράξη αυτή λάμβανε χώρο στον οικογενειακό βωμό ενώπιον μαρτύρων. Μετά από αυτή την πράξη, τα δικαιώματα μεταβιβάζονται από τον πατέρα στον γαμπρό, δηλαδή μεταβιβάζεται η νομική κυριότητα («έκδοσις») και η περιουσία της («προίξ»). Η προίκα μπορεί να είχε μορφή χρηματικού ποσού, ιματισμού, πολύτιμων αντικειμένων, δούλων, σπιτιών, ή γης. Σε περίπτωση θανάτου της γυναίκας ή σε περίπτωση διαζυγίου, η προίκα επέστρεφε στην οικογένεια της γυναίκας.⁴⁸

Το τελετουργικό του γάμου τελείται σε τρία στάδια: «προάλια», τον «κυρίως γάμο» και τα επαύλια. Την προηγουμένη του γάμου τελούνται τα προαύλια, τα οποία ξεκινούν με θυσίες. Προσφέρονται θυσίες σε θεούς που προστατεύουν τον γάμο (Δίας, Ήρα, Άρτεμη, Απόλλων, Πειθώ), στις Νύμφες, τις Μούσες και τις Μοίρες.

Στη συνέχεια, λαμβάνει χώρα ο εξαγνισμός με νερό που μεταφέρεται από την πηγή της Καλλιρόης στην λουτροφόρο από την επιστήθια φίλη της νύφης. Επίσης, υπάρχει συνοδεία από γυναίκες και κορίτσια που κρατούν κεριά και ένας άρρενας συγγενής που προπορεύεται παίζοντας αυλό. Την ημέρα του γάμου τα σπίτια των νεόνυμφων στολίζονται με κλαδιά δάφνης και ελιάς, υπό τους ήχους των αυλών.

⁴⁸ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

Εικόνα 10: Αναπαράσταση μεταφοράς της νύφης στην Αρχαία Αθήνα

Πηγή: www.archaiologia.gr

Στο γυναικωνίτη, η νύφη φοράει το νυφιάτικο πέπλο, με το οποίο καλύπτει το πρόσωπό της, όπως απαιτούσε η παράδοση και βάζοντας στα μαλλιά της στεφάνια λουλουδιών και διάδημα. Η γαμήλια τελετή ξεκινά με θυσίες στην οικογενειακή εστία. Αρχικά θυσιάζει ο πατέρας της νύφης, που επίσημα παραδίδει την κοπέλα στην οικογένεια του συζύγου της.

Οι νεόνυμφοι ορκίζονται «*ἐπ' αρότω παίδων ἄγομαι γαμετήν*» (= παντρεύομαι για να αποκτήσω παιδιά). Στη συνέχεια, ακολουθεί ένα πλούσιο γαμήλιο γεύμα, το οποίο λαμβάνει χώρα στην οικία της νύφης και όχι του γαμπρού. Στο γαμήλιο συμπόσιο, για πρώτη φορά, το ζευγάρι γευματίζει παρέα αλλά καθισμένοι χωριστά. Η νύφη είναι περιτριγυρισμένη από φίλους και συγγενείς, όπως και ο γαμπρός από τους οικείους του.

Το συμπόσιο περιλαμβάνει πλούσια φαγητά, κρασί και γλυκά. Επιπλέον, υπήρχε το έθιμο, το οποίο επέβαλλε την παρουσία ενός αγοριού που ζούσαν και οι δύο γονείς του, στεφανωμένο με φύλλα ακάνθου και καρπούς βελανιδιάς, να μοιράζει ψωμί. Παράλληλα, πρόσφερε «*έφυγον κακόν, έυρον άμεινον*». Ο δείπνος κλείνει και η νύφη επιβιβάζεται στη γαμήλια άμαξα, που τη σέρνουν άλογα ή μουλάρια. Έτσι λοιπόν, σχηματίζεται μια πομπή, την οποία ηγούνται αυλητές, τρεις κόρες που φέρουν κόσκινο, ακολουθεί η άμαξα και πίσω η μητέρα της νύφης.

Αφού φτάσει η νύφη στο σπίτι του συζύγου της, το νεόνυμφο ζευγάρι εισέρχεται στο νυφικό θάλαμο, τη θύρα του οποίου φυλάνε οι φίλοι του γαμπρού και

ψάλλουν άσματα και θορυβούν για να διώξουν τα κακά πνεύματα. Την επόμενη μέρα από τον γάμο, ο πατέρας της νύφης και οι συγγενείς σχηματίζουν πομπή, της οποίας ηγείται ένα παιδί, ντυμένο στα λευκά. Υπό τους ήχους του αυλού φέρουν τα «επαύλια» δώρα και την προίκα.

Τη μεθεπόμενη μέρα, οι συγγενείς του γαμπρού προσφέρουν δώρα στη νύφη και παραθέτουν γεύμα στα μέλη της φρατριάς τους και θυσία στους θεούς για την εισαγωγή της νέας συζύγου στη νέα οικογένεια. Τέλος, μια εβδομάδα μετά, γιορτάζεται ο «αντίγαμος», όπου οι νιόπαντροι επισκέπτονται την πατρική οικία της νύφης και λαμβάνει μέρος ένα εορταστικό συμπόσιο και φεύγοντας λαμβάνουν γλυκά και δώρα.

Από την άλλη πλευρά ο γάμος στην Σπάρτη ήταν σαφώς πιο απλοϊκός. Ο θεσμός της εγγύησης δεν υφίσταντο στην Σπάρτη, ενώ υπήρχε ειδικός νόμος που απαγόρευε την προίκα. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, στα λακωνικά αποφθέγματα Λυκούργου, διατυπώνει: *«για να μην μείνει καμία ανύπαντρη λόγω της φτώχειας της και για να μην παντρεύονται οι άλλες για τα πλούτη τους, αλλά ο καθένας να κάνει την εκλογή του αποβλέποντας στα ήθη και την αρετή της κόρης»*.⁴⁹

Οι Σπαρτιάτες που ήθελαν να παντρευτούν, άρπαζαν την γυναίκα που επιθυμούσαν, την παρέδιδαν στη νυμφεύτρια και η τελευταία της έκοβε τα μαλλιά σύρριζα. Επίσης, την έντυνε με αντρικά ρούχα, της έβαζε αντρικά παπούτσια και την έβαζε να ξαπλώσει σε μια στοίβα από καλάμια. Την άφηνε ολομόναχη στο σκοτάδι. Ο γαμπρός αφού περνούσε τον χρόνο του με τους συντρόφους και όταν έτρωγε στο κοινό συσσίτιο των Σπαρτιατών πήγαινε στην γυναίκα.

Ο άντρας λοιπόν, έπαιρνε την γυναίκα στα χέρια του, την έφερνε στο κρεβάτι και περνούσε λίγο χρόνο μαζί της. Ύστερα, ο άντρας αποχωρούσε και πάλι με προορισμό τους συντρόφους του. Είναι φανερό ότι το αίσθημα της λακωνικότητας είχε επεκταθεί και στον θεσμό του γάμου, σε αντίθεση με την μεγαλοπρέπεια που πραγματοποιούνταν στην Αθήνα.

Στην Αθήνα δεν υπήρχε νομοθεσία εναντίον των ανύπαντρων· παρόλο αυτά υπήρχε κοινωνική πίεση και περιφρόνηση προς το πρόσωπο του ανύπαντρου. Αντίθετα, η Σπάρτη τιμωρούσε τους ανύπαντρους με διάφορους τρόπους και εξαιρούνταν από κάποιους θεσμούς.

Τόσο στην Σπάρτη, όσο και στην Αθήνα δεν απαγορευόταν η αιμομιξία. Ειδικά

⁴⁹ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

στην Αθήνα ήταν ενάντια σε γάμους μεταξύ μητέρας και υιού. Επίσης, υπήρχε θρησκευτική και κοινωνική απαγόρευση σε περιπτώσεις γάμων μεταξύ αδερφού και αδερφής. Υπάρχουν όμως αρκετές περιπτώσεις γάμων μεταξύ θείων και ανιψιών, ανάμεσα σε πρώτα ξαδέρφια και ετεροθαλή αδέρφια. Σε περίπτωση που δεν υπήρχε αρσενικός κληρονόμος σε μια οικογένεια, τότε ο πατέρας διαλέγει τον πιο κοντινό άρρενα συγγενή του για να παντρεύει την κόρη του με αυτόν. Γίνεται σαφές ότι σκοπός ήταν να συνεχιστεί η φυλή και η λατρεία της οικογένειας.

Υπήρχε περίπτωση να δοθεί διαζύγιο στην Αρχαία Ελλάδα; Οι περιπτώσεις είναι πολύ σπάνιες, αλλά υπό προϋποθέσεις μπορούσαν να δοθούν διαζύγια. Στην αρχαία Σπάρτη ο σύζυγος μπορούσε να διώξει οποιαδήποτε στιγμή τη γυναίκα του χωρίς κάποιο συγκεκριμένο λόγο ακόμη και αν ήταν έγγειος κι ακόμη περισσότερο σε περίπτωση στειρότητας. Η αποπομπή μπορούσε να ακολουθήσει σε περίπτωση αποδεδειγμένης μοιχείας. Υπήρχε επίσης περίπτωση μια γυναίκα να αποκτήσει την ελευθερία της από τον σύζυγό της αν αποδείκνυε ότι δεχόταν βία από τον άνδρα της.⁵⁰

Ο γάμος στην αρχαία Ελλάδα είχε στόχο στην απόκτηση γερών και δυνατών παιδιών και όχι στην αμοιβαία αγάπη και στοργή. Στην Σπάρτη, σε περίπτωση που ο άνδρας ήταν γερασμένος, ήταν δυνατό να εισέλθει ένας νεαρός στο σπίτι με σκοπό την γονιμοποίηση της γυναίκας. Από την άλλη πλευρά, στην Αθήνα, οι άνδρες μπορεί να είχαν παράλληλη σχέση με αγόρια ή με εταίρες, που ήταν κυρίως δούλες και ανταμείβονταν με μικρή αμοιβή.

Ο Αθηναϊκός λοιμός και περισσότερο ο Πελοποννησιακός πόλεμος είχε ως αποτέλεσμα την δραματική μείωση του Αθηναϊκού πληθυσμού. Αυτό είχε ως άμεσο αποτέλεσμα αλλαγές στον ιδιωτικό βίο. Οι Αθηναίοι είχαν το δικαίωμα να έχουν στο σπίτι, πέρα από την σύζυγό τους και μια παλλακίδα που ήταν είτε μια δούλα, είτε μια Αθηναία, είτε μια ξένη. Μετά από κάποιες νομοθετικές αλλαγές, οι γόνοι αυτών των σχέσεων ήταν απόλυτα νόμιμοι με απώτερο σκοπό την κάλυψη του πληθυσμιακού κενού.

Τα παιδιά και η εκπαίδευση

Η ζωή στην Σπάρτη και στην Αθήνα παρουσίαζαν τρομερές αντιθέσεις μεταξύ τους. Μια από αυτές τις διαφορές ήταν η εκπαίδευση και η ζωή των παιδιών.

⁵⁰ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

Σύμφωνα με την παράδοση, η ανατροφή των παιδιών στην αρχαία Σπάρτη είχε καθοριστεί από το νομοθέτη Λυκούργο. Σαφέστατα αποσκοπούσε στην προετοιμασία ικανότατων πολεμιστών. Επίσης η ανατροφή των σπαρτιατικών παιδιών, που θα αναλυθεί παρακάτω, ίσως να μην αποτελούσε επιλογή καθώς οι Σπαρτιάτες ζούσαν ανάμεσα σε υποταγμένους λαούς.

Οι κοπέλες της Σπάρτης, σε αντίθεση με τις κοπέλες της Αθήνας γυμνάζονταν και συμμετείχαν ενεργά σε όλες τις εορτές. Στόχος του σπαρτιατικού συστήματος ήταν να ετοιμάσουν δυνατές και ικανές γυναίκες ώστε να φέρουν δυνατά και προικισμένα παιδιά. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, τα κορίτσια εμφανίζονταν γυμνά στις λιτανείες, χόρευαν και τραγουδούσαν στις θρησκευτικές τελετές, χωρίς ενδοιασμούς.

Η συμμετοχή στα παρθένια του Αλκμάνος αποτελούσε έναν από τους σημαντικότερους χορούς των κοριτσιών της Σπάρτης. Αυτοί οι χοροί ήταν σπουδαίοι ανάμεσα στους χορούς αυτού του είδους. Αρκετά στοιχεία από την εκπαίδευση των κοριτσιών εμπνεύστηκε ο Πλάτων και τα υιοθέτησε στην ουτοπική του πολιτεία.

Περνώντας στην εκπαίδευση των αγοριών της Σπάρτης εξάγεται το συμπέρασμα ότι ήταν πολύ σκληρή. Ως τα επτά τους έτη τα αγόρια βρίσκονταν στην οικογένειά τους. Τα βρέφη δεν δένονταν, έτσι τα μέλη τους και όλο τους το σώμα ήταν ελεύθερο. Όταν μεγάλωναν ήταν ελεύθερα να τρώνε από όλα τα φαγητά. Ανατρέφονταν με σκοπό να μη σιχαίνονται τίποτα, να μη φοβούνται το σκοτάδι και την ερημιά και την απομόνωση. Τέλος μάθαιναν να μην κλαίνε και να μην φωνάζουν.

Μετά τα επτά χρόνια τους, την εκπαίδευση αναλάμβανε το ίδιο το κράτος, αποχωρώντας από τις οικογένειές τους. Σύμφωνα με την ηλικία τους, λάμβαναν την ανάλογη εκπαίδευση. Από τα οχτώ τους μέχρι τα έντεκα τους χρόνια (σε αυτή την ηλικία λάμβαναν χαρακτηρισμούς όπως για παράδειγμα «πρόπαις, ρωβίδας, μικκιζόμενος» κ.ά.) κατατάσσονταν σε ομάδες («αγέλαι») τις οποίες διοικούσαν οι πιο μεγάλοι από τους είρενας. Διαιρούνταν σε λόχους, που τους οδηγούσαν τα πιο συνετά αγόρια, τα οποία ονομάζονταν «βουαγοί». Η εκπαίδευση αποτελούσε υποχρεωτική δραστηριότητα, λάμβανε δράση όλες τις ημέρες του χρόνου, με τους ίδιους ρυθμούς.⁵¹

Τα παιδιά μάθαιναν ανάγνωση και γραφή. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, τα γράμματα ήταν αναγκαία, γι' αυτό μάθαιναν ανάγνωση και γραφή. Παράλληλα,

⁵¹ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

λάμβαναν μουσική μόρφωση, η οποία φυσικά είχε σχέση με τον πόλεμο. Η μουσική ρυθμική προετοιμάζε τις πειθαρχημένες κινήσεις. Επιπλέον, τα αγόρια μάθαιναν να υπομένουν τους κόπους και τις σκληρές συνθήκες. Τα κούρευαν σύρριζα, τους επέβαλλαν να περπατάνε ξυπόλυτα και να παίζουν τον περισσότερο καιρό γυμνά.

Αφού συμπλήρωναν το ενδέκατο έτος, περνούσαν στην επόμενη εκπαίδευση. Πλέον το σπαρτιατικό αγόρι σε αυτή την ηλικία χαρακτηρίζεται ως «πρωτοπάμπαις, ατροπάμπαις, μελλείρην» (μελλέφηβος). Πλέον, δεν φορούν χιτώνες παρά μόνο ιμάτια κατά την διάρκεια όλου του χρόνου. Κοιμούνται σε κοινούς κοιτώνες, πάνω σε στρώματα από καλάμια. Δεν έκαναν μπάνιο, ούτε αλείφονταν με λάδι, παρά μόνο σε σημαντικές εορτές.⁵²

Ακόμη και για το πιο απλό παράπτωμα δέχονταν την τιμωρία τους η οποία ήταν σκληρό μαστίγωμα. Η τροφή τους ήταν φειδωλή και πολύ κακής ποιότητας. Έτσι τα παιδιά αναγκάζονταν να κλέβουν τρόφιμα. Με αυτόν τον τρόπο εξοικειώνονταν στην τόλμη και στον δόλο. Σύμφωνα με την παράδοση, ένα σπαρτιατόπουλο κρατούσε το αγαπημένο του αλεπουδάκι κάτω από το ιμάτιό του και για να μην το φανερώσει προτίμησε να του ξεσκίσει την κοιλιά του παρά να φωνάξει κι έτσι πέθανε υπομένοντας τον πόνο.

Τα νεαρά παιδιά διατηρούσαν ερωτικές σχέσεις με ενήλικους. Αυτές οι σχέσεις, αν και είναι δύσκολο να καθοριστούν, φαίνεται ότι ο νόμος και η κοινή γνώμη τις επέτρεπαν, μέσα βέβαια σε ορισμένα όρια. Ο εραστής λειτουργούσε ως κηδεμόνας και παράλληλα ως πρότυπο. Αναπτυσσόταν μια πολύ στενή σχέση η οποία δημιουργούσε ανταγωνισμό που οδηγούσε στην περαιτέρω ανάπτυξη και εκτίμηση για την στρατιωτική αξία.

Τέλος, στα δεκάξι χρόνια, το παιδί προσπερνούσε την παιδική ηλικία και εισερχόταν στη νεότητα. Πλέον χαρακτηρίζονταν ως «είρηνες». Οι είρηνες λάμβαναν μέρος συχνά σε χορούς και μασκαράτες. Στο βωμό της Ορθίας Αρτέμιδος οι νέοι χωρίζονταν σε δύο αντίπαλες ομάδες με σκοπό να κλέψουν τυριά. Στη δοκιμασία της Κρυπτείας, οι νέοι απομακρύνονταν για ένα διάστημα, ζούσαν απομονωμένοι και όταν έπεφτε το σκοτάδι, κυνηγούσαν είλωτες και έπρεπε να σκοτώσουν τουλάχιστον ένα. Επίσης οι είρηνες υφίστανται διάφορες μυήσεις και λάμβαναν μέρος σε τελετές με μαγικό χαρακτήρα.

Στην Αθήνα η εκπαίδευση των παιδιών διέφερε δραματικά από αυτή που

⁵² Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

λάμβανε μέρος στην Σπάρτη. Ο αρχηγός της οικογένειας είχε σχεδόν την απόλυτη ελευθερία για την διαπαιδαγώγηση των παιδιών μέχρι τα δεκαοχτώ χρόνια. Τα βρέφη τυλίγονταν σφικτά με φασκιά. Κοίμιζαν τα βρέφη, κουνώντας την κούνια με νανουρίσματα.

Στην αρχαία Αθήνα οι ίδιες οι μητέρες θηλάζαν τα παιδιά τους. Παρόλα αυτά στις εύπορες οικογένειες αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο να τα θηλάζουν οι τροφοί, που ήταν συνήθως δούλες ή φτωχές ελεύθερες γυναίκες. Πολλές φορές οι Αθηναίοι αναζητούσαν τροφούς από τη Λακωνία, καθώς είχαν μεγάλη εκτίμηση στη σπαρτιατική εκπαίδευση.

Οι Αθηναίοι ήταν πολυάσχολοι και περνούσαν ελάχιστες ώρες στην οικεία τους. Έτσι λοιπόν, ήταν δύσκολο να φροντίσουν τα παιδιά όταν ήταν μικρά. Το βάρος έπεφτε στις μητέρες και στις δούλες που ήταν κλεισμένες στο σπίτι τους. Μητέρες, τροφοί και δούλες τραγουδούσαν και διηγούνταν ιστορίες της παράδοσής τους. Σημαντική θέση στη διήγηση ιστοριών κατείχαν οι αισώπειοι μύθοι. Ο Πλάτων, μέσα από τα συγγράμματά του πρότεινε να αφήνουν τα παιδιά τους μέχρι τα έξι τους χρόνια να παίζουν όπως θέλουν.

Κατά τα πρώτα παιδικά τους χρόνια συνήθιζαν να παίζουν σφαίρα και αστραγάλους. Παράλληλα, τα μικρά παιδιά συμμετείχαν σε πολλές θρησκευτικές γιορτές. Τα Διάσια (εορτή του Διός στην Αθήνα) και τα Ανθεστήρια έδιναν την ευκαιρία στα παιδιά να διασκεδάσουν, ενώ αποτελούσαν ευκαιρία να λάβουν κάποιο παιχνίδι ή κάποιο φυλαχτό (προβοσκάνι), το οποίο έδωχνε το κακό μάτι και την κακή τύχη.

Σύμφωνα με τη νομοθεσία του Σόλωνα, οι γονείς υποχρεώνονταν να στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο μετά την ανατολή του ηλίου ως πριν τη δύση του. Επιπλέον απαγορευόταν να εισέλθει στο σχολείο οποιοσδήποτε άλλος εκτός των παιδιών και των διδασκάλων, με σκοπό να περιοριστεί η παιδεραστία.⁵³

Στην Αθήνα δεν υπήρχε νόμος που να επέβαλε στους Αθηναίους να στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Ωστόσο, υπήρχε η συνήθεια να τα στέλνουν, γεγονός που ισοδυναμεί με τη δύναμη του νόμου. Στο σχολείο υπήρχε ο παιδοτρίβης που ήταν δάσκαλος της γυμναστικής, ο κιθαριστής και ο γραμματιστής. Η εκπαίδευση δεν γινόταν σε κάποιο δημόσιο μέρος αλλά στο σπίτι του δασκάλου, με έξοδα του κράτους. Η δράση του παιδοτρίβη λάμβανε χώρο στις παλαιίστρες, σε δημόσια

⁵³ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

γυμναστήρια, σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους για παιδιά. Οι παλαίστρες ήταν ιδιωτικές και ανήκαν στους παιδοτρίβες.

Τα παιδιά, τα οποία είχαν χάσει τους πατεράδες τους σε κάποιο πόλεμο συμμετείχαν κανονικά στην εκπαίδευση. Το ίδιο το κράτος αναλάμβανε τα έξοδα της μόρφωσής τους, αναθέτοντάς την σε ιδιωτικούς δασκάλους. Τα παιδιά των εύπορων οικογενειών συνέχιζαν τις σπουδές τους μέχρι την εφηβεία. Αντίθετα, οι γιοί των φτωχών σταματούσαν νωρίτερα. Σύμφωνα με τον Αριστοφάνη, κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, δεν υπήρχαν αγράμματοι στην Αθήνα.

Πιθανόν, μερικά σχολεία δίδασκαν εκτός των άλλων και μουσική. Στο διάλογο μεταξύ του Πλάτωνα και του Πρωταγόρα, ο τελευταίος αναφέρει ότι η διδασκαλία του κιθαριστή ακολουθούσε τη διδασκαλία του γραμματιστή, ενώ του παιδοτρίβη ερχόταν τελευταία. Στις πλουσιότερες οικογένειες, το παιδί είχε μαζί του έναν παιδαγωγό, που ήταν συνήθως δούλος και το συνόδευε διαρκώς. Του μάθαινε καλούς τρόπους, υπακοή, ενώ δεν παραλειπόταν η σωματική ποινή κυρίως με την βέργα.

Οι δάσκαλοι κάθονταν σε ειδικές καρέκλες που ονομάζονταν θρόνοι. Τα παιδιά, οι παιδαγωγοί τους και οι βοηθοί του δασκάλου κάθονταν σε σκαμνάκια. Έγραφαν πάνω σε πλάκες που ήταν φτιαγμένες από κερί, υλικό που ήταν εύκολο να γράψουν πάνω του. Για να γίνει κάποιος δάσκαλος στην αρχαία Αθήνα αρκούσε να γνώριζε να γράφει και να διαβάζει. Το κράτος έκανε έλεγχο για να εξετάσει αποκλειστικά την ηθική πλευρά και όχι την διδασκαλία. Οι αμοιβές τους ήταν πολύ μικρές.

Εικόνα 11: Αναπαράσταση διδασκαλίας νέων στην Αθήνα
Πηγή:

Τα παιδιά αρχικά μάθαιναν τα γράμματα του αλφαβήτου και στην συνέχεια απομνημόνευαν διάφορους στίχους. Η αρχαία παιδαγωγική διέθετε αναμφισβήτητα μια μέθοδο. Ξεκινούσαν από το πιο απλό και προχωρούσαν στο πιο περίπλοκο. Για παράδειγμα, από το ένα γράμμα προχωρούσαν στην συλλαβή με δύο γράμματα. Η ανάγνωση ήταν πολύ πιο δύσκολη από ό,τι σήμερα. Στα αρχαία ελληνικά συγγράμματα δεν υπήρχαν κενά μεταξύ των λέξεων ούτε σημεία στίξεως. Τα παιδιά εξασκούνταν στο να διαβάζουν δυνατά.

Όσον αφορά την γραφή, τα παιδιά έγραφαν σε μια ξύλινη πλάκα που στο πλαίσιό της και στο εσωτερικό της υπήρχε κερί. Χάραζαν τα γράμματα με ένα ειδικό εργαλείο, την «γραφίδα». Το πάνω μέρος της γραφίδας ήταν ειδικά διαμορφωμένο για να μπορεί να χρησιμοποιείται στο να σβήνουν τα λάθη τους. Στα πρώτα στάδια ο δάσκαλος σχεδίαζε ελαφρά τα γράμματα πάνω στο κερί και ο μαθητής έγραφε από πάνω πατώντας δυνατότερα με την πένα του.

Η γραφή σε πάπυρο απαιτούσε πηκτό μελάνι και για πένα χρησιμοποιούσαν ένα καλάμι. Άλλο υλικό γραφής αποτελούσε το όστρακο, το οποίο χρησίμευε ως σχέδιο γραφής. Οι μαθητές χρησιμοποιούσαν χάρακες σε σχήμα σταυρού και η συγκεκριμένη διάταξη ονομάζεται στοιχηδόν. Η εκμάθηση ανάγνωσης και γραφής διαρκούσε τρία με τέσσερα χρόνια. Το παιδί όταν τελείωνε τις σπουδές του ήξερε να διαβάζει, να γράφει και να απομνημονεύει διάφορους στίχους.

Όσον αφορά την αριθμητική, οι αρχαίοι Έλληνες έγραφαν τους αριθμούς συμβολίζοντάς τους με γράμματα του αλφαβήτου. Τα σύμβολα της αριθμητικής ήταν στο σύνολο 27: 24 γράμματα του αλφαβήτου και 3 επιπλέον σύμβολα. Το δίγαμμα Φ συμβόλιζε το 6, το κόππα Ϛ σήμαινε 90 και το σαμπί ϗ που σήμαινε το 900. Για τις μονάδες χρησιμοποιούνταν 9 σημεία: από το α (άλφα) μέχρι το θ (θήτα), για τις δεκάδες από το ι (ιώτα) μέχρι το Ϛ (κόππα) και τις εκατοντάδες από το ρ (ρο) μέχρι το ϗ (σαμπί). Τέλος για τις χιλιάδες έγραφαν τις λέξεις «χίλιοι», ενώ για άνω των δέκα χιλιάδων έγραφαν «μύριοι», ενώ παράλληλα αντί να γράφουν τις παραπάνω λέξεις, συμβόλιζαν τις χιλιάδες με ια (ιώτα-άλφα) για το χίλια, ιβ για το δύο χιλιάδες κ.τ.λ.⁵⁴

Οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν τα δάχτυλά τους για τις πράξεις. Η παιδεία τους για τα μαθηματικά περιελάμβανε τον πίνακα του πολλαπλασιασμού, με

⁵⁴ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

τη βοήθεια σημείων σε τετράγωνα πλαίσια. Η εκπαίδευση ως προς την αριθμητική ήταν παρόμοια με την μεθοδολογία των Πυθαγόρειων.

Η διδασκαλία της μουσικής ξεκίνησε αναμφίβολα πριν από τη διδασκαλία της γραφής στον ελλαδικό χώρο. Η διδασκαλία μουσικής και χορού, σύμφωνα με τους αρχαίους, αποτελούσαν στοιχεία ελεύθερου πολίτη. Έτσι λοιπόν διδάσκονταν στην εκμάθηση τραγουδιών και μουσικών οργάνων.

Οι αοιδοί και οι ραψωδοί αποτελούσαν τρανό παράδειγμα για τη σημαντική θέση της μουσικής στην αρχαία κοινωνία, ακόμη από την Ομηρική εποχή. Οι αοιδοί και οι ραψωδοί υμνούσαν κατορθώματα ηρώων και αντιμετωπίζονταν με μεγάλο σεβασμό. Η σημαντική θέση των αοιδών αποδεικνύεται και στα Ομηρικά Έπη όταν ο Οδυσσέας αναφέρει στους Φαίακες για αυτούς:

*«Γιατί έχουν δόξα και τιμή στη γη οι τραγουδιστάδες
απ' όλους, που τους έμαθε να τραγουδούν η Μούσα
κι αγάπησε το γένος τους ξέχωρα απ' όλα τα 'άλλα»*

Το όνομα της «μουσικής» προέρχεται από την «Μούσα». Οι Μούσες ήταν θεές και αποτελούσαν προστάτιδες των πνευματικών και καλλιτεχνικών τεχνών. Γενικά, η μουσική έπαιζε πολύ σημαντικό ρόλο στην ζωή των Ελλήνων, τόσο ώστε πίστευαν ότι ο πραγματικός μορφωμένος άνδρας κατείχε μεταξύ άλλων και μουσική παιδεία. Ο Ορφέας αποτελούσε πρόσωπο της μυθολογίας και ήταν γνωστός για το γλυκύτατο παίξιμο της λύρας του.⁵⁵

⁵⁵ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

Εικόνα 12: Αναπαράσταση μουσικών
Πηγή:

Ποια ήταν τα μουσικά όργανα στην Αρχαία Ελλάδα και πώς γινόταν η διδασκαλία της μουσικής; Έγχορδα όργανα ήταν η κιθάρα και η λύρα, ενώ πνευστό ο αυλός (φλογέρα). Διάφορες αγγειογραφίες προβάλλουν τη διδασκαλία της μουσικής σε παιδιά, γι' αυτό υπάρχουν διάφορα στοιχεία σχετικά με αυτό.

Ο δάσκαλος ήταν καθισμένος πάνω σε μια καρέκλα και απέναντί του καθόταν το παιδί σε σκαμνί. Αρχικά ο δάσκαλος έπαιζε είτε κιθάρα, είτε αυλό για να δείξει στον μαθητή πως πρέπει να παίζει. Άλλοτε έπαιζαν μαζί ή ο ένας χτυπούσε το ρυθμό και ο άλλος έπαιζε. Έτσι λοιπόν γίνεται σαφές, ότι η διδασκαλία της μουσικής ήταν εντελώς εμπειρική και γινόταν προφορικά. Επίσης, απ' ότι φαίνεται η μουσική ήταν μονωδική και όχι πολυφωνική.

Πολύ πιθανόν ήταν, οι κιθαριστές, καθώς έπαιζαν με την κιθάρα τους, να τραγουδούσαν. Τα λόγια των τραγουδιών τους προέρχονταν από παλιούς λυρικούς ποιητές. Ο Αριστοφάνης αποτελεί σημαντική πηγή για τη μουσική παιδεία που λάμβαναν οι μικροί Αθηναίοι:

*«Και σεμνά καθισμένα, χωρίς να κολλούν
τα μηριά τους, μάθαιναν τραγούδι,
το Παλλάδα, κουρσεύτρα των πόλεων θεά
... και το λέγαν με τόνο αρμονίας δυνατό,
Σαν που το 'χουμε βρει απ' τους προγόνους.»*⁵⁶

Η κιθάρα αποτελούσε ευγενικότερο όργανο από τον αυλό. Ο αυλός μάλλον διαδόθηκε στην Αθήνα μέσω των Βοιωτών. Ο αυλός δεν είχε γόητρο ούτε και λάμψη. Κατά τον 4ο αιώνα, μόνο οι επαγγελματίες μουσικοί και οι εταίρες φαίνεται να έπαιζαν αυλό. Η λέξη «αυλητρίς» (αυτή που έπαιζε αυλό) ήταν συνώνυμη με τη λέξη «εταίρα». Επιπλέον, διάφορες αγγειογραφίες παριστάνουν γυναίκες να παίζουν άρπα και ταμπούρλο σε διάφορες θρησκευτικές εορτές οργιαστικού χαρακτήρα.

Οι νεαροί Αθηναίοι είχαν κίνητρο να μάθουν μουσική και χορό με σκοπό να παρουσιάσουν το ταλέντο τους στις διάφορες εορτές του δήμου, της φυλής και της πόλης και να προσδώσουν ακόμη περισσότερη λάμψη σε αυτές. Για παράδειγμα μετά τη νίκη της Σαλαμίνα το 480 π.Χ., ένας χορός παιδιών έψαλε το νικητήριο παιάνα. Σε μεγάλες εορτές, οι χορηγοί που λάμβαναν τα έξοδα διεξαγωγής τους, ήταν υποχρεωμένοι να προσλάβουν χοροδιδασκάλους για να διδάξουν σε παιδιά κάποιο λυρικό κομμάτι προς τιμήν κάποιου θεού. Ο χορηγός της ομάδας που νικούσε έπαιρνε ως βραβείο έναν τρίποδα, τοποθετώντας τον ύστερα στο δημόσιο δρόμο, στην «Οδό των Τριπόδων».

Η γυμναστική αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της εκπαίδευσης των Ελλήνων. Στις αμέτρητες αποικίες που ιδρύθηκαν γύρω από τη Μεσόγειο, διακρίνονται σταθερά δύο οικοδομήματα: το θέατρο και το στάδιο. Το πιθανότερο είναι, οι νεαροί Αθηναίοι να ξεκινούσαν την εκγύμνασή τους την ηλικία των 12 ετών. Οι μαθητές διαιρούνταν σε δύο ομάδες, σύμφωνα με την ηλικία τους: τους «παιίδες» από 12 ως 15 ετών και τους «νεανίσκους» από 15 ως 18 χρονών.

Οι παλαιότερες ήταν ανοικτά γήπεδα, στα οποία υπήρχαν κλειστοί χώροι στις δύο πλευρές τους. Εκεί υπήρχαν χώροι ανάπαυσης και πάγκοι («εξέδραι») που

⁵⁶ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

πουλούσαν λάδι και άμμο, απαραίτητα για τις ασκήσεις. Επίσης οι παλαίστρες ήταν στολισμένες με προτομές του Ερμή, προστάτη των γυμναστηρίων.

Ο παιδοτρίβης έδειχνε τις ασκήσεις στα παιδιά. Σε περίπτωση απειθαρχίας ή αδεξιότητας, χρησιμοποιούσε το διχαλωτό μαστούνι του για να διορθώσει τα κακώς κείμενα. Οι καλύτεροι μαθητές του, από τα μεγαλύτερα παιδιά, χρησίμευαν ως βοηθοί του. Παράλληλα, είναι απαραίτητο να αναφερθούν τα τρία βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής γυμναστικής: Η τέλεια γυμνότητα των αθλητών, η απαλοιφή του σώματος με λάδι και το παίξιμο αυλού κατά τη διάρκεια της εκγύμνασης.

Τα απαραίτητα πράγματα που έπρεπε να έχουν οι νεαροί που πήγαιναν στις παλαίστρες ήταν το σφουγγάρι για την καθαριότητα, το μικρό αγγείο για το λάδι (αλάβαστρος) και η μπρούτζινη ξύστρα (στελγίς ή στελγίς), ένα είδος σπάτουλας. Τα παιδιά πριν ξεκινήσουν, άλειφαν το σώμα τους με λάδι. Στη συνέχεια, έβαζαν άμμο ανάμεσα στα δάχτυλα των ποδιών τους για να κρατούνται ανοιχτά. Στο τέλος της προπόνησης, χρησιμοποιούσαν την στελγίδα για να καθαρίσουν το σώμα τους από το λάδι που ήταν ανακατεμένο με σκόνη και ιδρώτα και ύστερα πλένονταν.

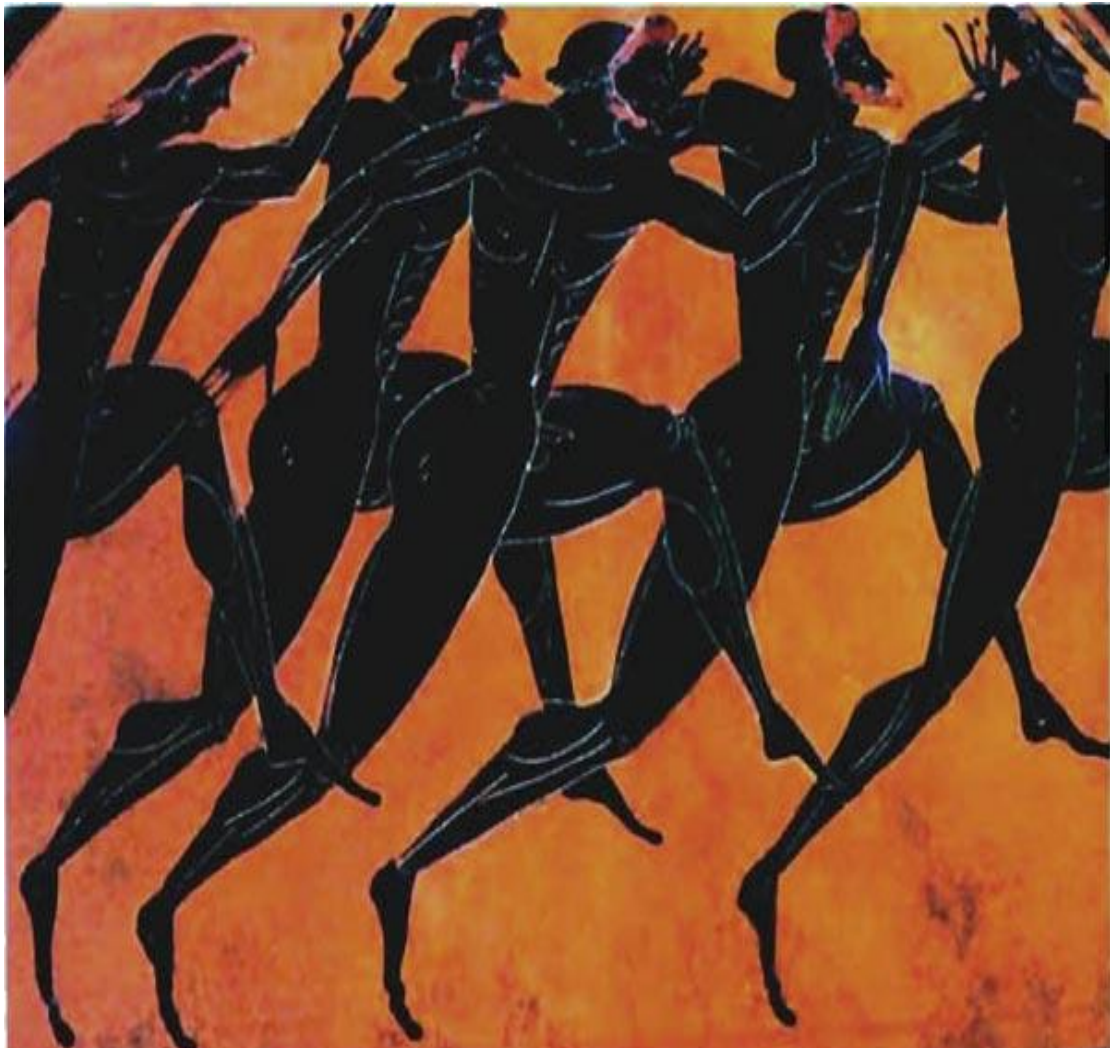
Εικόνα 13: Αναπαράσταση αθλητή
Πηγή: yaunatakabara.blogspot.com

Είναι ενδιαφέρον να εξεταστεί ποιά ήταν τα αθλήματα, στα οποία εξασκούσαν

οι αρχαίοι Έλληνες. Από την εποχή του Πεισίστρατου, στη γιορτή των Παναθηναίων, είχε καθιερωθεί το πένταθλον. Το πένταθλον περιελάμβανε την πάλη, το δρόμο, το πήδημα, τη ρίψη δίσκου και του ακοντίου. Ο παιδοτρίβης δίδασκε διάφορες λαβές στα παιδιά, ενώ επίσης το τεχνικό λεξιλόγιο από τη διδασκαλία τους ήταν πολύ οικείο στους Αθηναίους.

Όσον αφορά τα αγωνίσματα του δρόμου, περιελάμβαναν το δρόμο ταχύτητος, μήκος σταδίου (διέφερε από πόλη σε πόλη, αλλά περίπου κυμαίνονταν στα 420 μέτρα), διπλό στάδιο (δίαυλος), τετραπλό στάδιο (ίππιος) και το δρόμο μεγάλου μήκους που έφτανε ως και 24 στάδια. Σχετικά με το πήδημα, μπορεί να παρομοιαστεί με το σύγχρονο άθλημα του άλματος εις μήκος. Στη δισκοβολία χρησιμοποιούνταν δίσκοι που ζύγιζαν ως και τέσσερα κιλά. Το ακόντιο αποτελούσε ένα ακόμη άθλημα, με το οποίο ήταν πολύ εξοικειωμένοι, καθώς κυνηγούσαν με αυτό και χρησιμοποιούνταν ευρέως σε μάχες.⁵⁷

⁵⁷ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

Εικόνα 14: Αναπαράσταση αγώνα
Πηγή: schoolpress.sch.gr

Τα παιδιά, επίσης, μπορούσαν να λάβουν μέρος στα κλασικά αγωνίσματα της πυγμαχίας και του παγκρατίου. Το παγκράτιον αποτελούσε ένα κτηνώδες άθλημα. Επιτρέπονταν σχεδόν όλα τα χτυπήματα, λαβές κλωτσιές, γροθιές και στρίψιμο των μελών. Το μόνο που απαγορευόταν, ήταν να βάλει κάποιος αθλητής τα δάχτυλα στα μάτια του αντιπάλου του. Τέλος, υπήρχαν αγωνίσματα ευκαμψίας, παιχνίδια με σφαίρες και στεφάνια, ενώ τα παιδιά των εύπορων οικογενειών εκπαιδεύονταν στην ιππασία.

Εικόνα 14: Αναπαράσταση αρχαίου αθλήματος

Πηγή: www.logiosermis.net

Στις γιορτές διεξάγονταν λαμπαδηδρομίες. Για να λάβει κάποιος μέρος σε αυτές δεν χρειαζόταν κάποια διδασκαλία, αρκούσε μόνο να ήταν καλός δρομέας. Τέλος, αξίζει να υπογραμμιστεί ότι σπανίζουν οι μαρτυρίες για κολύμβηση. Αποτελεί ένα αξιοπερίεργο γεγονός, καθώς ο ελληνικός λαός ήταν ένας ναυτικός λαός και επικρατούσε μάλιστα η άποψη ότι αυτός που δεν γνωρίζει να διαβάσει ούτε να κολυμπά είναι κουτός άνθρωπος.⁵⁸

Μεγάλο ρόλο στη ελληνική εκπαίδευση έπαιζε ο έρωτας προς τα αγόρια. Ο όρος «έρως», κατά την κλασική εποχή, προσδίδεται κατά κύριο λόγο, όχι στην έλξη των δύο αντίθετων φύλων, αλλά στον ομοφυλόφιλο έρωτα. Η ομοφυλοφιλία στην Ελλάδα είχε στρατιωτική προέλευση και μάλλον οι ρίζες της εντοπίζονται στους Δωριείς. Ο στρατός αποτελούσε καθαρά έναν αντρικό χώρο. Η αφοσίωση ενός αντρός (εραστής) και ενός νέου από 12 ως 18 ετών (ερωμένος), μπορούσε να προκαλέσει ευγενικά συναισθήματα γενναιότητας και ανδρείας.

Παρόλο που η νομοθεσία του Σόλωνα είχε σκοπό να περιορίσει την παιδεραστία, περιορίζοντας την είσοδο αντρών στα σχολεία και στις παλαίστρες, αυτό δεν ίσχυε. Εφόσον ο νεαρός ερωμένος ανταποκρινόταν στις προτάσεις του εραστή, αναπτυσσόταν για πολύ ισχυρή φιλία μεταξύ τους. Ο ερωμένος ήταν ευγνώμων και ενθουσιασμένος για τον έμπειρο εραστή του, ο οποίος από την πλευρά

⁵⁸ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

του ένιωθε ως προστάτης και ως το άτομο που θα διαμόρφωνε τον νεαρό φίλο του. Το κράτος δεν ενέκρινε τις φιλίες που ήταν σαρκικές. Στην Αθήνα, ακόμη και στην Σπάρτη που η παιδευαστία ήταν φανερή, τιμωρούνταν αυστηρά. Η νομοθεσία ήταν αυστηρή για την πορνεία και τον βιασμό ενός νέου.

Στο δεύτερο μισό του αιώνα, διακρίνεται σπουδαία εξέλιξη στην εκπαίδευση της Αθήνας, χάρη στους σοφιστές. Πρώτοι που δημιούργησαν σχολή ανώτερης διδασκαλίας ήταν οι Πυθαγόρειοι και δίδασκαν Μαθηματικά και Φιλοσοφία. Πολλοί νέοι επιθυμούσαν να σπουδάσουν σε τέτοιου είδους σχολές, δίπλα σε καταξιωμένους σοφιστές, με σκοπό να αποκτήσουν την αρετή.

Επαγγέλματα

Η αρχαία ελληνική λέξη «οικονομία» προέρχεται από την οργάνωση του οίκου στην ευρύτερη έννοια και την διαχείριση της αγροτικής περιουσίας. Τα οικονομικά ζητήματα επηρεάζονταν άμεσα από κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες. Αρκετές πόλεις – κράτη παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά αλλά και διαφοροποιήσεις, που οφείλονται στην πολιτική και κοινωνική οργάνωσή τους. Πολλοί δικανικοί λόγοι του Λυσία και του Δημοσθένη αποτελούν πηγές και φωτίζουν κάποια οικονομικά ζητήματα.⁵⁹

Η ιδιοκτησία της γης αποτελούσε αποκλειστικά προνόμιο των πολιτών μιας πόλης. Η ιδιότητα του πολίτη έδινε το δικαίωμα απόκτησης και κατοχής εγγείου ιδιοκτησίας. Σε ορισμένες πόλεις, όπως για παράδειγμα στην Αθήνα, υπήρχε η έμμισθη υπηρεσία πολιτών σε δημόσια αξιώματα. Παράλληλα, η Αθήνα προσέφερε κι άλλες έμμισθες θέσεις: μεγάλος αριθμός πολιτών αποστελλόταν σε κληρουχίες και σε αποικίες.

Αναπόσπαστο μέρος του ιδιωτικού βίου αποτελούσαν σαφέστατα οι εργασίες και τα επαγγέλματα των κατοίκων των πόλεων-κρατών. Στο συγκεκριμένο χωρίο θα απαντηθούν διάφορα ερωτήματα, όπως για παράδειγμα, ποια επαγγέλματα θεωρούνταν «ανώτερα» και ποια υποτιμημένα. Ποια ήταν η αξία του νομίσματος; Και τέλος, από πού πήγαζε το εισόδημα των Σπαρτιατών, όπου ζούσαν μέσα σε μια διαρκώς ετοιμοπόλεμη κοινωνία;

⁵⁹Τσέλεκας Παναγιώτης, «Η οικονομία της Κλασικής Εποχής», *Archaiology & Arts*, <http://www.archaiologia.gr/>, τελευταία προσπέλαση 05/02/2015.

Στην Αθήνα ασχολούνταν με τη γεωργία, αλλά το έδαφος ήταν φτωχό και δεν προσέφερε την επιθυμητή παραγωγή. Έτσι λοιπόν, το κράτος προχωρούσε στις αναγκαίες εισαγωγές, όπως για παράδειγμα σιταριού. Δέκα χιλιόμετρα νότια της Αθήνας υπήρχαν μεταλλεία αργίλου και στις πλαγιές του Πεντελικού υπήρχε εξαιρετικής ποιότητας μάρμαρο, όπου παρείχαν στην Αθήνα σημαντικές πρώτες ύλες. Επιπλέον, η μεγάλη ακμή της Αθήνας συνοδεύεται με άνθιση των τεχνών και του εμπορίου.⁶⁰

Ήδη από την εποχή του Ομήρου, το πιο υποτιμημένο επάγγελμα αποτελούσε η μισθωτή εργασία. Πρόκειται για τους θήτες, οι οποίοι ήταν ακτήμονες και οδηγήθηκαν, λόγω της φτώχειας, στις υπηρεσίες άλλων. Η αντίληψη που επικρατούσε κατά την εποχή του Ομήρου δεν είχε αλλάξει καθόλου μέχρι την εποχή του Περικλή.

Οι δημόσιοι εργάτες που εργάζονταν σε χειρωνακτικά επαγγέλματα χαρακτηρίζονταν «δημιουργοί». Στην Ιωνία χρησιμοποιούσαν τον όρο «χειρώναξ» για να προσδιορίσουν έναν εργάτη, που σύμφωνα με τα συνθετικά του, χειρ και άναξ (αρχηγός), είχε τιμητική σημασία. Ακόμη πιο υποτιμητική σημασία διέθετε η λέξη «βάνανσος» που προσδιόριζε και πάλι τους εργάτες (π.χ. μεταλλουργούς και αγγειοπλάστες).

Η υποτίμηση των θητών μπορεί να εντοπιστεί, ακόμη και τον 4ο αιώνα, στον Αριστοτέλη: *«Η τέλεια πόλη δεν θα κάμη ποτέ τον εργάτη πολίτη. Δεν είναι δυνατόν να έχει κανείς πολιτική αρετή κάνοντας την ζωή ενός εργάτη, ενός μισθωτού... Ονομάζουμε χειρωνακτικά επαγγέλματα όλα αυτά που χαλούν τις διαθέσεις του σώματος, όπως οι μισθωμένες εργασίες που αφαιρούν από το πνεύμα κάθε ευχαρίστηση και κάθε ανάταση»*. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι σκληρές συνθήκες εργασίας ενός μισθωτού, του στερούν τη δυνατότητα στο να καλλιεργήσει το πνεύμα του.

Η αθηναϊκή κοινωνία θεωρούσε το επάγγελμα του καλλιτέχνη και του αγγειογράφου αξιοπρεπές. Απόδειξη αυτού αποτελούσαν τα ονόματα, που έβαζαν με υπερηφάνεια οι δημιουργοί στα κατασκευάσματά τους. Επίσης, στην Αθήνα, μεγάλης εκτίμησης έχαιραν οι γεωργοί, οι μεγαλέμποροι και όσοι ασχολούνταν με τραπεζικές εργασίες.

⁶⁰ Τσέλεκας Παναγιώτης, «Η οικονομία της Κλασικής Εποχής», *Archaiology & Arts*, <http://www.archaiologia.gr/>, τελευταία προσπέλαση 05/02/2015.

Η γεωργία κατείχε ξεχωριστή θέση στην αντίληψη των Ελλήνων. Ο Ξενοφών γράφει στο έργο, «Οικονομικός», ότι η γεωργία πέραν ότι παράγει τα απαραίτητα αγαθά για τον άνθρωπο, βελτιώνει το σώμα και την ψυχή όλων αυτών που ασχολούνται με τη γη. Επιπλέον, όλες αυτές οι ελληνικές αποικίες, που ιδρύθηκαν για εύρεση γης από τη δυτική Μεσόγειο και την ανατολική, ως και τα βόρεια παράλια του Εύξεινου Πόντου, αποτελούν ένδειξη ότι οι Έλληνες θεωρούσαν τη γη αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής τους.⁶¹

Η ζωή του χωρικού σε μια εύφορη ιδιόκτητη περιοχή αποτελούσε ένα ιδανικό σενάριο για έναν αρχαίο Έλληνα, κατά την εποχή του Ξενοφώντα. Στην Αττική η γεωργία και η κτηνοτροφία ήταν περιορισμένη, λόγω της απουσίας πεδιάδων. Η καλλιέργεια δημητριακών δεν επαρκούσε, γι' αυτό το αθηναϊκό κράτος κατέφευγε σε εισαγωγές από την Αίγυπτο, τον Εύξεινο Πόντο, την Θράκη και τη Σικελία.

Στην Αττική τα δέντρα που έκαναν αισθητή την παρουσία τους, ήταν οι ελιές. Από τα οπωροφόρα, το πιο διαδεδομένο πρέπει να ήταν η συκιά. Επιπρόσθετες καλλιέργειες αποτελούσαν οι φακές, τα λάχανα, τα μπιζέλια, κρεμμύδια και σκόρδα. Σημαντική καλλιέργεια ήταν και το αμπέλι, που μάλιστα ο τρύγος του γινόταν με συνοδεία αυλού για να συγχρονίζει τις κινήσεις των εργατών.

⁶¹ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

Εικόνα 15: Μάζεμα ελαιόκαρπου
Πηγή: autochthonesellhnes.blogspot.com

Η αγροτική τεχνική παρουσιάζεται καθυστερημένη κατά τη διάρκεια της κλασικής Ελλάδας. Το άροτρο δεν έφτανε στο επιθυμητό βάθος, έτσι ακολουθούσε συμπληρωματικό σκάψιμο με τσαπιά και δικέλλες. Το αλώνισμα γινόταν σε ανοικτό χώρο με τη βοήθεια ζώων. Τα κύρια βοηθητικά ζώα ήταν τα βόδια και τα μουλάρια.

Όπως προαναφέρθηκε, η Αττική δεν προσέφερε πλούσιες πεδιάδες, γι' αυτό δεν αναπτύχθηκε η εκτροφή αλόγων και βοδιών. Αφθονούσαν τα γαϊδούρια και τα μουλάρια που τα χρησιμοποιούσαν κυρίως για τις μεταφορές. Επίσης, η κτηνοτροφία των γουρουνιών ήταν πολύ διαδεδομένη. Στα ορεινά σημεία της Αττικής εκτρέφονταν πολλά κοπάδια με κατσίκες και πρόβατα. Αυτά τα κοπάδια παρείχαν γάλα και κρέας, αλλά και μαλλί, που αποτελούσε πρώτη ύλη για δημιουργία ρουχισμού.⁶²

Οι Αθηναίες μετείχαν εν μέρει στην εγχώρια οικονομία. Ο γυναικείος αθηναϊκός πληθυσμός ύφαινε στο σπίτι του και έφτιαχνε ψωμί. Αφού ικανοποιούσε τις

⁶² Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

οικογενειακές ανάγκες στον ρουχισμό, το πλεόνασμα το πουλούσαν στην αγορά. Παράλληλα υπήρχαν φτωχές πλανόδιες πωλήτριες, οι οποίες όμως δεν τύγχαναν μεγάλης εκτίμησης. Οι γυναίκες που έπαιζαν αυλό ή κιθάρα, ήταν οι εταίρες. Αυτές δεν είχαν το δικαίωμα να ζητήσουν πάνω από δύο δραχμές την ημέρα. Αν δύο πελάτες διεκδικούσαν την ίδια εταίρα, οι αστυνόμοι παρέμβαιναν και την παραχωρούσαν σ' αυτόν που ευνοούσε ο κλήρος.

Οι πόλεις κατέγραφαν πολλές φορές τιμητικά ψηφίσματα για όσους προσέφεραν εξαιρετικές υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων και των οικονομικών. Επιπλέον, κατέγραφαν έξοδα των δημόσιων οικοδομικών προγραμμάτων και εκμισθώσεις της δημόσιας γης και των μεταλλείων. Η αξιοποίηση του ορυκτού πλούτου συμπεριελάμβανε τη λατόμευση του λίθου και την εξόρυξη των μετάλλων. Επίσης, μια ακόμη αξιόλογη οικονομική δραστηριότητα σχετιζόταν με την προμήθεια των λίθων για την κατασκευή οικοδομημάτων. Πωρόλιθοι, γρανιτόλιθοι, ασβεστόλιθοι ήταν σε αφθονία και κατείχαν ιδιαίτερη θέση στις αρχιτεκτονικές και γλυπτικές δημιουργίες.

Τα πιο φημισμένα μάρμαρα στην ηπειρωτική Ελλάδα αποτελούσαν τα μάρμαρα του Πεντελικού, που χρησιμοποιήθηκαν στα μνημεία της Ακρόπολης, του Υμηττού στην Αττική και των Δολιανών στην Πελοπόννησο. Σημαντικό ρόλο κατείχε η αργυρωρυχεία του Λαυρίου. Αποτέλεσε την κύρια πηγή του αργύρου που χρησιμοποιούσε η Αθήνα για την πλούσια νομισματοκοπία της από τα τέλη της Αρχαϊκής Περιόδου. Σημαντική πηγή αποτέλεσε το έργο του Ξενοφώντα, «Περί Προσόδων».

Οι Έλληνες μάλλον χρησιμοποιούσαν νομίσματα, ήδη από τον 7^ο αιώνα. Αρχικά, ήταν δύσκολο στη χρήση του και παρουσιάζεται με τη μορφή σιδερένιας σούβλας (οβολός). Στη Σπάρτη, εξακολούθησαν να χρησιμοποιούν αυτή τη μορφή για αρκετό καιρό με σκοπό να είναι δύσχρηστο, για να εμποδίζει την πολυτέλεια και την διαφθορά. Η αττική δραχμή ζύγιζε 4,36 γραμμάρια και ήταν εξαιρετικής ποιότητας (983 ‰ έφθανε η περιεκτικότητα σε ασήμι). Υπήρχε επίσης, αργυροκοπίο που κατασκεύαζε δίδραχμα, δεκάδραχμα και κυρίως τετράδραχμα. Υπήρχαν και υποδιαίρεσεις της δραχμής που ήταν ασημένια κέρματα: ο οβολός ήταν το 1/6 της δραχμής, τριώβολον, διώβολον, τριτημόριον, τεταρτημόριον, ημιτεταρτημόριον.⁶³

⁶³ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

Εικόνα 16: Αρχαία νομίσματα
Πηγή: tangelonias.blogspot.com

Μεγάλη διάδοση είχε και το νόμισμα της Αίγινας, η χελώνα, που ο στατήρ ζύγιζε σχεδόν 12 γραμμάρια. Ο φόρος που πλήρωναν οι συμμαχικές πόλεις στην Αθήνα ήταν 460 τάλαντα το χρόνο. Κατά την διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, ο Μέγας Βασιλεύς υποστήριζε οικονομικά τους Σπαρτιάτες με χρυσά νομίσματα που ονομάζονταν «δαρεικοί» και διαδόθηκαν σε όλη την Ελλάδα.

Την εποχή του Περικλή ξεκινά ο δανεισμός με τόκο, ενώ μέχρι τότε συνηθιζόταν ο δανεισμός χωρίς τόκο. Από τα τέλη του 5^{ου} αιώνα, εμφανίζονται οι τραπεζίτες, που τις περισσότερες φορές ήταν μέτοικοι ή απελεύθεροι.

Ο τεχνίτης ήταν υποχρεωμένος να μάθει στο γιο - διάδοχό του τη μέθοδο και τα μυστικά της τέχνης του. Πολλές φορές, υπήρχε ο θεσμός της μαθητείας, που έβαζαν τα παιδιά να μάθουν την τέχνη κοντά σε έναν μικροεπιχειρηματία. Τα τεχνικά επαγγέλματα απαιτούσαν γνώση και επιδεξιότητα και δεν έφθανε μια μηχανική και μονότονη επανάληψη κινήσεων. Δεν είναι σίγουρο ότι υπήρχε διαφορά ανάμεσα στον τεχνίτη και τον καλλιτέχνη, γιατί πολλές δουλειές απαιτούσαν γούστο και συναίσθημα του ωραίου.

Στην κατηγορία του «ελεύθερου επαγγελματία» κατατάσσονταν οι λογογράφοι και οι ιατροί. Οι λογογράφοι ήταν ένα είδος δικηγόρων, οι οποίοι συνέθεταν λόγους για τους πελάτες τους ή υπερασπίζονταν οι ίδιοι στις υποθέσεις. Οι ιατροί, με εξέχον

παράδειγμα τον Ιπποκράτη, εκπαιδεύονταν αρχικά κοντά σε έναν δάσκαλο. Μάθαιναν κάποια βασικά, όπως για παράδειγμα αφαίμαξη, κλύσματα, βεντούζες κ.α. Στην Αθήνα εκλέγονταν δημόσιοι γιατροί που χρησίμευαν για την περίθαλψη των ασθενών. Υπήρχαν και άτομα, οι θεραπευτές που γιάτρευαν με μαγικές συνταγές και με την ερμηνεία ονείρων.

Εκτός της εξέχουσας δυναμικής της Αθήνας ως μια ισχυρή πόλις-κράτος, η γεωγραφική της θέση έδωσε την ευκαιρία για ανάπτυξη του εμπορίου. Υπήρχαν περιπτώσεις όπου οι ίδιοι οι γεωργοί και οι τεχνίτες πουλούσαν τα προϊόντα τους, καταργώντας έτσι τους μεσάζοντες. Οι μεσάζοντες αγόραζαν από τους παραγωγούς τα αγαθά και μετέπειτα τα πουλούσαν λιανικώς. Αυτοί ονομάζονταν «κάπηλοι».

Οι μικρέμποροι συνήθως είχαν κακή φήμη. Κατηγορούνταν για κλοπές στα νομίσματα και στα ζύγια. Οι «μετρονόμοι» ήλεγχαν την ποιότητα των εμπορευμάτων και επέβλεπαν τους μικρέμπορους για να τηρείται η ευνομία. Παρά το κακό οδικό δίκτυο, κατέφθαναν πολλοί πλανόδιοι έμποροι στην Αθήνα από άλλες πόλεις. Κατά κύριο λόγο έφταναν με άμαξες που ήταν γεμάτες με τις πραγμάτειές τους.

Η ακμή της Αθήνας οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην κυριαρχία της στη θάλασσα. Ο Πειραιάς με τον πελώριο όρμο του οδήγησε στην σταδιακή παρακμή των αντίπαλων θαλάσσιων ανταγωνιστών: της Κορίνθου και της Αίγινας. Το είδος πλοίου που χρησιμοποιούσαν ήταν η τριήρις, με τρεις σειρές κουπιών. Η αθηναϊκή θαλασσοκρατία μηδένισε σχεδόν την πειρατεία.

Τέλος, στη Σπάρτη, κάθε πολίτης με πλήρη πολιτικά δικαιώματα κατείχε μια περιοχή, τον «κλήρο». Η έκταση ήταν μέτρια και αναπαλλοτρίωτη, την οποία την καλλιεργούσαν οι είλωτες. Οι Σπαρτιάτες ασχολούνταν μόνο με πολεμικά ζητήματα. Οι πολίτες λάμβαναν σε είδος την παραγωγή της ιδιόκτητης γης τους, δηλαδή κάθε χρόνο εβδομήντα μεδίμνους στάρι και επιπλέον δώδεκα για τη γυναίκα τους. Η αναλογία αντιστοιχούσε συνολικά σε περίπου τέσσερις τόνους σε φρούτα, καρπούς, ελιές και λάδι. Εξαιτίας της μη εφαρμογής του συστήματος του κλήρου με συνέπεια, οδήγησε μερικές οικογένειες σε υπερβολικό πλουτισμό και τη συγκέντρωση της γης σε λίγους.

Φροντίδα του σώματος και ενδυμασία

Η γυμναστική ήταν απαραίτητη για την υγεία και την ευεξία. Τα παιδιά από μικρά μάθαιναν να πλένονται και να κολυμπούν. Οι Σπαρτιάτες έκαναν μπάνιο στον

Ευρώτα. Οι γυναίκες κατά κύριο λόγο δεν πλένονταν σε ανοικτούς χώρους παρά μόνο σε μεγάλες εορτές, όπως για παράδειγμα τα Ελευσίνια.⁶⁴

Στα ολοένα αυξανόμενα γυμναστήρια και τις παλαιίστρες οι αθλητές πλένονταν σε γούρνες και σε κρήνες. Σαφέστατα, τα γυμναστήρια συνέβαλλαν στο να καλλιεργηθεί η συνήθεια στην Ελλάδα για καθαρό σώμα. Κατά την κλασική εποχή, χρησιμοποιούσαν έναν μεταλλικό κάδο, με ένα πόδι, με πλατειά βάση, για να πλένονται. Τον χειμώνα, αναλόγως την περιοχή, ζέσταιναν το νερό.

Εικόνα 17: Φροντίδα σώματος
Πηγή: bluebig.wordpress.com

Επίσης υπήρχαν δημόσια λουτρά, τα οποία τον 4ο αιώνα πληθαίνουν. Διευθυντής τους ήταν ο «βαλανεύς», που επέβαλλε την τάξη και εισέπραττε τα χρήματα. Παράλληλα επόπτευε τις εργασίες των δούλων. Σε μια δημοκρατική κοινωνία, όπως η αθηναϊκή, τα δημόσια λουτρά αποτελούσαν χώρο διαλόγου μεταξύ

⁶⁴ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

των πολιτών. Μάλιστα υπήρχαν αίθουσες που ήταν αποκλειστικά για γυναίκες, αλλά σύχναζαν κυρίως εταίρες και δούλες.

Οι αρχαίοι Έλληνες, ήταν πολύ πιθανόν, να πλένονταν πριν το δείπνο. Χρησιμοποιούσαν ανθρακικών άλας από ακάθαρτη σόδα, ορυκτό ή διάλυση ποτάσας, που την έφτιαχναν με στάχτη από ξύλα. Τα ρούχα τα έπλεναν με τα ίδια υλικά ή με ειδική άργιλο, όπως για παράδειγμα κιμωλία.

Η περιποίηση των μαλλιών και της γενειάδας απασχολούσε αρκετά τους Έλληνες. Οι κουρείς, εκτός από τα μαλλιά, περιποιούνταν τα νύχια των ποδιών και των χεριών. Στην εφηβεία έκοβαν τα μακριά μαλλιά τους και τα αφιέρωναν στους θεούς. Το αντίθετο συνέβαινε στη Σπάρτη, όπου τα μικρά παιδιά είχαν κομμένα τα μαλλιά τους σύρριζα και όταν ενηλικιώνονταν άφηναν μακριά την κόμη τους.

Οι δούλοι και οι ελεύθεροι είχαν αρκετά κοντά μαλλιά. Οι ελεύθερες γυναίκες έκοβαν τα μαλλιά τους μόνο όταν πενθούσαν, ενώ οι δούλες, με εξαίρεση τις εταίρες, είχαν και αυτές κοντά μαλλιά. Επιπλέον, έβαφαν τα μαλλιά, κυρίως ξανθά και χρησιμοποιούσαν πρόσθετα και περούκες. Υπήρχαν επίσης «μυροπωλεία», απ' όπου εφοδιάζονταν διάφορα αρώματα.⁶⁵

Εικόνα 18: Κόμη και ενδυμασία κόρης
Πηγή: clubs.pathfinder.gr

⁶⁵ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

Το αρχαίο ένδυμα τυλιγόταν ελεύθερα πάνω από το σώμα. Η εξωμής ήταν ένδυμα που άφηνε έναν ώμο γυμνό. Συνήθως αποτελούσε ενδυμασία δούλων, ελεύθερων εργατών και στρατιωτών. Ο χιτώνας, όταν ήταν κοντός, δεν διέφερε σε κάτι από την εξωμίδα, μόνο στο ότι ο χιτώνας στερεωνόταν στους δύο ώμους με αγκράφες ή ταινίες.

Η ζώνη του χιτώνα ονομαζόταν «κόλπον», αν έβαζαν και δεύτερη, αυτή λεγόταν «ζωστήρ». Ο χιτώνας που φορούσαν οι Έλληνες, λεγόταν «ποδήρης» και έφτανε ως τα πόδια. Τον συγκεκριμένο χιτώνα τον φόραγαν ιερείς, κιθαρωδοί και μερικοί συμμετέχοντες σε δημόσιους αγώνες. Τέλος, το πανωφόρι των Ελλήνων ήταν ένα ορθογώνιο ύφασμα, το οποίο ονομαζόταν «ιμάτιον» και μάλιστα αποτελούσε τη μόνη ενδυμασία –χειμώνα και καλοκαίρι– για τα σπαρτιατόπουλα, μετά τα δώδεκα χρόνια τους.⁶⁶

Διατροφή

Οι Αθηναίοι συνήθιζαν να τρώνε τα χαράματα, πριν βγουν από το σπίτι τους. Αυτό το λιτό γεύμα ονομαζόταν «ακράτισμα». Πρόκειται για λίγο κριθαρένιο ή σταρένιο ψωμί βουτηγμένο σε λίγο ανέρωτο κρασί, «άκρατος οίνος». Ορισμένες περιπτώσεις το γεύμα εμπλουτιζόταν από ελιές και σύκα.

Το μεσημέρι ή το απόγευμα έτρωγαν ένα απλό γεύμα, το «άριστον». Μερικοί έτρωγαν και αργά το απόγευμα, το «εσπέρισμα». Το πληρέστερο γεύμα, «δείπνον», το έπαιρναν αργά το απόγευμα, όταν νύχτωνε. Συμπερασματικά, τα γεύματα των Αθηναίων ήταν λιτά, μάλλον εξαιτίας της φτώχειας του εδάφους.

Οι Σπαρτιάτες ήταν ακόμη πιο λιτοδίαιτοι από τους Αθηναίους. Τα δημητριακά, το σιτάρι και το κριθάρι αποτελούσαν τη βάση για την τροφή τους. Στη Σπάρτη, το καλύτερο φαγητό στα συσσίτια ήταν ο περίφημος «μέλας ζωμός». Το έφτιαχναν με κομμάτια χοιρινού κρέατος, αίμα, ξύδι και αλάτι. Μάλιστα, αναπτύχθηκαν μύθοι για τον μέλανα ζωμό, που τους αναφέρει ο Πλούταρχος.

Ο Πλάτων γράφει χαρακτηριστικά στην Πολιτεία: *«Οι άνθρωποι, για να τραφούν, θα φτιάχνουν οπωσδήποτε ή με κριθάρι ή με σιτάρι, αλεύρι που θα το ψήνουν ή θα το ζυμώνουν· θα κάνουν μ' αυτό ωραίες γαλέττες και ψωμιά που θα τα σερβίρουν*

⁶⁶ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

επάνω σε καλάμια ή σε φύλλα πολύ καθαρά». Το αλεύρι από κριθάρι ζυμωμένο σε γαλέτα αποτελούσε τη «μάζα». Το ψωμί από σιτάρι «άρτος», είχε σχήμα στρογγυλό (καρβέλι) και το έτρωγαν στις γιορτές. Κατά την περίοδο του Περικλή, υπήρχε στην αγορά τόσο η μάζα, όσο και σταρένιο ψωμί. Η μάζα ήταν φτηνή και αγοραζόταν από τους φτωχότερους.⁶⁷

Γενικά η στερεή τροφή λεγόταν «όψον»: χόρτα, κρεμμύδια, ελιές, κρέας, ψάρια, φρούτα και γλυκίσματα. Τα χόρτα ήταν ακριβά, ενώ τα κουκιά και τις φακές τρώγονταν συνήθως σας πουρέ, «έτνος». Επιπλέον, στο στρατό έτρωγαν πολλά σκόρδα, τυρί και κρεμμύδια. Τέλος, στην Αττική υπήρχαν άφθονα ελαιόδεντρα που έδιναν στους κατοίκους ελιές και λάδι.

Το κρέας ήταν γενικά ακριβό, εκτός από το χοιρινό. Οι φτωχοί κάτοικοι της πόλης έτρωγαν κρέας στις θρησκευτικές εορτές, όπου γίνονταν θυσίες, καθώς σχεδόν όλες οι εορτές περιελάμβαναν σκηνές σφαγείου και τελείωναν με ευωχία. Αντιθέτως, στην ύπαιθρο έτρωγαν συχνά πουλερικά, χοιρινό, κατσίκια, αρνιά, κι εκτός απ' αυτά και κυνήγι.

Οι περισσότεροι Αθηναίοι έτρωγαν συχνότερα ψάρι από κρέας. Σταδιακά η λέξη «όψον» έλαβε ειδική σημασία και κατέληξε να σημαίνει ψάρι. Έτσι, το ψάρι και το ψωμί αποτελούσαν βασική τροφή των Αθηναίων. Επιπλέον, στους Αθηναίους άρεσαν πολύ τα ψάρια του γλυκού νερού, τα κοχύλια και τα μαλάκια.

⁶⁷ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

Εικόνα 19: Αγγείο που αναπαριστά την πώληση ψαριών
 Πηγή: www.hellinon.net

Εικόνα 20: Μεταφορά ψαριών
 Πηγή: www.slideshare.net

Αξίζει να σημειωθεί, ότι στο τέλος του δείπνου σερβιρόταν «τράγημα»: φρέσκα φρούτα ή ξερά, κυρίως σύκα, καρύδια, και σταφύλια ή γλυκά με μέλι. Οι Έλληνες έτρωγαν τα φαγητά με τα χέρια τους (δεν υπήρχαν πιρούνια). Όταν οι περιστάσεις το επέβαλλαν, χρησιμοποιούσαν μαχαίρια ή κουτάλια.

Όσον αφορά για το τι έπιναν οι αρχαίοι Έλληνες, το πιο διαδεδομένο ποτό ήταν ασφαλώς το νερό. Έπιναν επίσης, γάλα, κυρίως κατσικίσιο κι ένα είδος υδρομέλι, μείγμα μελιού και νερού. Αλλά το αγαπημένο ποτό αποτελούσε το «δώρο του Διονύσου», το κρασί. Η ζύμωση αποτελούσε ένα δύσκολο εγχείρημα, καθώς το κρασί έπρεπε να διατηρηθεί με κάποιον τρόπο, γι' αυτό έριχναν αλατισμένο νερό.

Πολλές φορές πρόσθεταν αρώματα στο κρασί, όπως θυμάρι, μέντα ή κανέλα, ακόμη και μέλι. Το κρασί που προοριζόταν για εξαγωγή φυλασσόταν σε πήλινα πιθάρια, τους «πίθους». Μετά το έβαζαν σε αμφορείς, που ήταν φτιαγμένοι από άργιλο. Τα πιο ξακουστά κρασιά της Ελλάδας ήταν αυτά της Θάσου, της Χίου, της Λέσβου και της Ρόδου.⁶⁸

Οι Έλληνες έπιναν το κρασί νερωμένο «άκρατος οίνος». Πριν από κάθε γεύμα, έφτιαχναν σε κρατήρα ένα μείγμα από νερό και κρασί, χωρίς συγκεκριμένη αναλογία. Οι υπηρέτες, με μακριές κουτάλες, γέμιζαν τα ποτήρια των καλεσμένων. Το κρασί χρησίμευε επίσης στις θρησκευτικές τελετές, στις σπονδές που έκαναν στους θεούς. Παρόλο αυτά, η λατρεία ορισμένων θεοτήτων απέκλειε το κρασί, και τους έκαναν σπονδές με γάλα.

Συμπόσια

Οι Έλληνες διοργάνωναν συμπόσια σε οικογενειακές γιορτές, σε γιορτές της πόλης, ή οτιδήποτε άλλο που άξιζε να το γιορτάσουν: νίκες σε αθλητικούς ή ποιητικούς αγώνες, ο ερχομός ή η αναχώρηση ενός φίλου. Τα συμπόσια ήταν αρκετά σημαντικά, τόσο που δημιούργησαν ένα ιδιαίτερο λογοτεχνικό είδος. Ο Πλάτων και ο Ξενοφών έγραψαν το δύο ξεχωριστά έργα με κοινή ονομασία, *Συμπόσιον*, ο Πλούταρχος τα *Συμποσιακά* και ο Αθηναίος το έργο, *Δειπνοσοφισταί*.

Η σημασία της λέξης, συμπόσιον, είναι η συγκέντρωση ανθρώπων που πίνουν μαζί. Το συμπόσιον περιελάμβανε δύο στάδια: πρώτα έτρωγαν και μετά έπιναν,

⁶⁸ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

κυρίως κρασί. Στο δεύτερο στάδιο, έπιναν, έτρωγαν τραγήματα: φρούτα ή ξερούς καρπούς, γλυκά, κουκιά ή στραγάλια. Τέλος, τα συμπόσια συνοδεύονταν από συζητήσεις, πνευματικά παιχνίδια, μουσική θεάματα, χορούς και άλλα.

Τόσο τα συμπόσια της Αθήνας, όσο και τα συσσίτια της Σπάρτης ήταν καθαρά ανδρικές υποθέσεις. Οι γυναίκες αποκλείονταν αυστηρά. Στην Αθήνα, ως αντιστάθμισμα, υπήρχαν τα Θεσμοφόρια, που ήταν μονάχα για γυναίκες και αποτελούσαν συμπόσιο, μέρος μιας θρησκευτικής εορτής. Την εποχή του Περικλή, στα συμπόσια λάμβαναν μέρος στα συμπόσια γυναίκες, ως χορεύτριες ή σαν μουσικοί και εταίρες για διασκέδαση.

Εικόνα 21: Αναπαράσταση Συμποσίου
Πηγή: lyk-goumen.kil.sch.gr

Οι καλεσμένοι φτάνοντας στο σπίτι έβγαζαν τα παπούτσια και οι δούλοι του σπιτιού έπλεναν τα πόδια τους. Στη συνέχεια, φορούσαν «υποθυμίδες», δηλαδή στεφάνια από φύλλα ή λουλούδια και περνούσαν στην αίθουσα του συμποσίου. Σύμφωνα με τις αγγειογραφίες, έτρωγαν πλαγιασμένοι, με τα πόδια απλωμένα. Τα τραπεζάκια ήταν μικρά και φορητά, ένα για κάθε συμποσιαστή ή για κάθε κρεβάτι.

Οι υπηρέτες έφερναν μια υδροχόη και μια λεκάνη για να πλύνουν οι καλεσμένοι τα χέρια τους («χέρνιψ»). Πριν ξεκινήσουν το δείπνο, έπιναν όλοι μια κούπα με αρωματισμένο κρασί, που περνούσε από καλεσμένο σε καλεσμένο. Στα συμπόσια γινόταν και μια σπονδή: έπιναν μια κούπα με ανέρωτο κρασί και έχυναν μερικές σταγόνες λέγοντας το όνομα του θεού. μετά τραγουδούσαν έναν ύμνο στο

Διόνυσο. Κατόπιν κλήρου, επιλεγόταν ο συμποσίαρχος, του οποίου δουλειά ήταν να κανονίσει την αναλογία νερού – κρασιού.

Πόλεμος

Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα ήταν συχνό φαινόμενο. Μάλιστα, ο τρόπος με τον οποίο τον αντιμετώπιζε η κοινωνία της εποχής αντανάκλα τις αξίες και τα ιδανικά της, τη φιλοσοφία, την ελευθερία, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του αρχαίου ελληνικού κόσμου που μεταξύ άλλων οδήγησαν στο μεγαλείο του. Έτσι, από μικρή ηλικία τα αγόρια άρχιζαν να γυμνάζονται ώστε να γίνουν καλοί και ικανοί πολεμιστές. Το «νοῦς ὑγής ἐν σώματι ὑγίει» έβρισκε εφαρμογή και στην πολεμική εκπαίδευση των νέων. Εκτός από την εκγύμναση και την ανάπτυξη των σωματικών ικανοτήτων, οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν απαραίτητη την παράλληλη ανάπτυξη του πνεύματος. Γι' αυτό τα παιδιά μάθαιναν γραφή, ανάγνωση, μαθηματικά και μουσική καθώς ελάμβαναν τη στρατιωτική τους εκπαίδευση. Οι λόγοι που οδηγούσαν σε πολεμικές συρράξεις κατά την αρχαιότητα ήταν ποικίλοι. Αφορμή για την έναρξη μίας πολεμικής σύγκρουσης μπορεί να ήταν μία προσβολή, ένα περιστατικό, η ύβρις κ.α. Όμως, οι πραγματικοί λόγοι που οδηγούσαν στην κήρυξη του πολέμου, οι βαθύτερες αιτίες που οδηγούσαν σε αυτόν δεν διέφεραν πολύ από τις αιτίες πολέμου της σύγχρονης εποχής. Πολιτικοί ή οικονομικοί λόγοι, επεκτατική πολιτική, η επιβολή της δύναμης και της εξουσίας του ισχυρού ήταν και εκείνη την εποχή αιτίες για τις οποίες οι πόλεις – κράτη οδηγούνταν σε πολεμικές συρράξεις.⁶⁹

Στην περίπτωση του επιτιθέμενου και νικητή, υπήρχαν οικονομικά οφέλη από τα λάφυρα, τα οποία αποκτούσε: λύτρα από την πώληση αιχμάλωτων, προϊόντα σοδειάς, εδαφικές κατακτήσεις, πολύτιμα είδη και φόροι υποτέλειας. Τα αποτελέσματα του ηττημένου ήταν η λεηλασία της γης και η απώλειά της, η οποία δημιουργούσε κοινωνική ανισορροπία και συνεπώς διαμάχες μέσα στην πόλη. Εκείνο που διακυβεύονταν ήταν η οικογένειά τους, η κοινωνική τους θέση και η περιουσία τους, η προστασία του εαυτού τους και γι' αυτό μέσα σε αισθήματα πατριωτισμού μάχονταν. Εάν δεν πετύχαιναν να αποκρούσουν τους πολιορκητές, ακολουθούσαν λεηλασίες, σφαγές, μετατροπή αιχμαλώτων σε δούλους κ.α.

⁶⁹ Garlan Yvon, «Ο άνθρωπος και ο πόλεμος», στο Τσοκόπουλος Βάσιος (επιμ.) *Ο Έλληνας Άνθρωπος*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996.

Σπάρτη

Όπως προαναφέρθηκε, η κοινωνία της Σπάρτης ήταν στρατιωτικοποιημένη, όπως άλλωστε και το εκπαιδευτικό σύστημά ήταν προσανατολισμένο σε αυτό το ιδεώδες. Οι δεκαεπτάχρονοι μέχρι να φτάσουν το εικοστό έτος της ηλικίας τους αποτελούσαν τους είρηνες 1ου, 2ου, 3ου και 4ου βαθμού. Στα είκοσι τους, οι Σπαρτιάτες ήταν ενσωματωμένοι στον ενεργό στρατό, αλλά η εκπαίδευση δεν θεωρούνταν τελειωμένη. Στο διάστημα αυτό, απαγορευόταν να πάνε στην αγορά και να ασκήσουν τα πολιτικά δικαιώματά τους. Επίσης, αν και είχαν οικογένεια, κατοικούσαν με τους συντρόφους τους και έτρωγαν στα συσσίτια.⁷⁰

Μετά τα 30 έτη τους, ασκούσαν τα πολιτικά δικαιώματά τους, αλλά ακόμη υπήρχε η συνήθεια των δημόσιων γευμάτων. Στα 60 τους χρόνια, ήταν ελεύθεροι από την στρατιωτική υπηρεσία και είχαν το δικαίωμα να συμμετέχουν στη Γερουσία. Στον ελεύθερό τους χρόνο πήγαιναν στα γυμναστήρια επιβλέποντας τις ασκήσεις των παιδιών και τις μάχες των ειρένων. Συμπερασματικά, ολόκληρη η σπαρτιατική ζωή ήταν αφιερωμένη στον πόλεμο.

Ηγέτης του στρατού ήταν ένας από τους δύο βασιλείς που συχνά επιβλεπόταν από τους εφόρους. Ο στρατός αποτελούταν από οπλίτες, δηλαδή πολίτες με πλήρη δικαιώματα ή περίοικους. Το βαρύ πεζικό διαιρείται σε πέντε συντάγματα, «μόρα», που τα διοικούσαν οι Πολέμαρχοι. Οι Πολέμαρχοι είχαν υπό τις διαταγές τους τους λοχαγούς, διοικητές των ταγμάτων. Επίσης, υπήρχαν τα αξιώματα των πεντηκόνταρχων και των ενωμοταρχών, διοικητές των λόχων και των ενωμοτιών αντίστοιχα. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, ο σπαρτιατικός στρατός παρατασσόταν κατά στοίχους. Μια κίνηση μεταβολής έβαζε μπροστά όλα τα τμήματα στο ύψος του τμήματος που είναι ο επικεφαλής. Σε περίπτωση που εμφανιζόταν από πίσω εχθρικός στρατός, κάθε στοίχος έκανε μια μεταβολή ώστε οι καλύτεροι στρατιώτες να έρθουν στην πρώτη σειρά.

Οι οπλίτες της Σπάρτης διακρίνονταν από το χρώμα του χιτώνα τους. Οι χιτώνες είχαν χρώμα κόκκινο για να μην φαίνεται, τάχαμου, το αίμα. Επίσης, άφηναν τα μαλλιά μακριά, που στην εποχή του Περικλή, το γεγονός αυτό θεωρούνταν αρχαϊσμός. Πριν από τη μάχη πλένονταν, γυμνάζονταν και χτένιζαν τις κόμεις τους.

⁷⁰ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

Οι Σπαρτιάτες οπλίτες ήταν ανυποχώρητοι στις μάχες. Το σπαρτιατικό ιππικό ήταν λιγοστό. Η πειθαρχία στο στρατόπεδο ήταν πολύ αυστηρή. Τα παραπτώματα μπορούσαν να τιμωρηθούν με ραβδισμούς και να φτάσουν ως την καθαίρεση και την αφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων. Η πόλη της Σπάρτης χαρακτηριζόταν από ολιγανθρωπία, δηλαδή έλλειψη ανθρώπων, κάτι που αποτελούσε αδυναμία.

Οι Όμοιοι, οι οποίοι κατείχαν κλήρους που καλλιεργούνταν από τους δούλους, ήταν μια τάξη κλειστή και σκοπίμως περιόριζε τον αριθμό των παιδιών τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μάχη των Πλαταιών, το 479 π.Χ., όπου η Σπάρτη διέθετε 5.000 οπλίτες περίοικους, ενώ σχεδόν έναν αιώνα μετά, στη μάχη των Λεύκτρων δεν υπερέβαιναν τους 700.

Οι Βοιωτοί διέθεταν το καλύτερο ιππικό σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Οι Θηβαίοι και πιο συγκεκριμένα ο Γοργίδας εισήγαγε ένα νέο στρατιωτικό σώμα, τον «ιερό λόχο». Πρόκειται για ένα εκλεκτό σώμα των 300 ατόμων, που ήταν μονάδα επίθεσης. Η συνοχή του λόχου αιτιολογείται από τις «ιδιαιτέρες φιλίες» που αναπτύσσονταν μεταξύ των στρατιωτών. Στη συνέχεια, ο Επαμεινώνδας εισήγαγε τη λοξή φάλαγγα που αποδείχθηκε ανώτερη από την σπαρτιατική τακτική.

Αθήνα

Η Αθηναϊκή Δημοκρατία, κυρίως στα χρόνια του Περικλή ακολούθησε μια ιμπεριαλιστική – επεκτατική πολιτική. Μετά τους Περσικούς Πολέμους, η Αθήνα θέλησε να επιβάλει την κυριαρχία της. Παρόλο αυτά, οι πόλεις, κυρίως της Πελοποννήσου αντιτάχθηκαν και συμμαχισαν με τη Σπάρτη.

Η μεγάλη δύναμη της Αθήνας εντοπίζεται στον θαλάσσιο στόλο. Η Αθήνα αποτελούσε κυρίαρχη θαλασσοκράτειρα στην Ανατολική Μεσόγειο μέχρι το 404 π.Χ. Επιθυμούσε επίσης να εξασφαλίσει τον ανεφοδιασμό δημητριακών από τον Εύξεινο Πόντο που έπρεπε να περάσουν από τα στενά του Ελλήσποντου.

Η περίοδος των ειρήνων της Σπάρτης αντιστοιχούσε με την αθηναϊκή εφηβεία. Η αθηναϊκή εφηβεία διαρκούσε δύο χρόνια, τα μισά δηλαδή απ' όσα διαρκούσε η περίοδος των ειρήνων στη Σπάρτη. Στον αθηναϊκό στρατό η στολή των αξιωματούχων ήταν στολισμένη με πορφυρές ταινίες.

Όπως έχει προαναφερθεί, οι νέοι Αθηναίοι εκπαιδεύονταν στις παλαισטרές υπό την επίβλεψη των παιδοτρίβων. Τα αθλήματα ήταν η πάλη, ο δρόμος, το πήδημα,

η δισκοβολία κ.α. Στόχος ήταν η αύξηση της αντοχής, της ευκαμψίας και η διατήρηση της φόρμας. Οι Αθηναίοι γυμνάζονταν τόσο, όσο ήταν αρκετό για να υπομένουν τις δυσκολίες του πολέμου. Κάθε Αθηναίος ήταν υποχρεωμένος να υπηρετεί από τα 18 ως τα 60 του έτη.

Από τα 20 ως τα 60 ήταν εγγεγραμμένοι ως οπλίτες ή σαν ιππείς σε καταλόγους. Από τα 50 ως τα 60 αποτελούσαν τους βετεράνους, που ονομάζονταν «πρεσβύτατοι» και μαζί με τους εφήβους και τους μετοίκους κάθε ηλικίας αποτελούσαν ένα είδος τοπικού στρατού. Ήταν υποχρεωμένοι να υπερασπίζονται τα σύνορα και τις οχυρές θέσεις της Αττικής.

Οι έφηβοι όταν ολοκλήρωναν την εκπαίδευσή τους, ορκίζονταν στο ναό της θεάς Αθηνάς, βόρεια της Ακρόπολης. Είχαν το χέρι τους απλωμένο πάνω στο βωμό. Ο όρκος που έπαιρναν έλεγε: *«Δε θα ντροπιάσω τα όπλα μου τα ιερά. Δε θα εγκαταλείψω το συμπολεμιστή μου. Θα αγωνιστώ για τα ιερά και για την πόλη μου και θα παραδώσω την πατρίδα όχι μικρότερη από ότι την παρέλαβα, αλλά μεγαλύτερη και πιο δυνατή, όσο μου το επιτρέπουν οι δυνάμεις μου και με την βοήθεια όλων των συμπολιτών μου. Θα υπακούω στους άρχοντες, στους νόμους που ήδη υπάρχουν και σε αυτούς που πρόκειται να ψηφιστούν κι αν κανείς θέλει να τους ανατρέψει, θα τον εμποδίσω με όλες μου τις δυνάμεις με την βοήθεια όλων. Θα τιμώ πάντα τη λατρεία των πατέρων μου. Παίρνω για μάρτυρες τις θεότητες: Άγλαυρο, Εστία, Ενωά, Ενωάλιο, Άρη και Αθηνά Αρεία, Δία, Θαλλώ, Αυξώ, Ηγεμόνη, Ηρακλή, τα Όρια της πατρίδας, τα Σιτηρά, Κριθάρια, τα Αμπέλια, τις Ελιές, τις Συκιές»*.⁷¹

Συμπερασματικά, οι Αθηναίοι υπηρετούσαν 42 χρόνια, που κάθε μια κλάση λάμβανε το όνομα ενός επώνυμου ήρωα. Στα 60 έτη τους, όταν τελείωνε η θητεία, γίνονταν «διαιτηταί», δηλαδή δημόσιοι κριτές, κάτι σαν ειρηνοδίκες. Στην αρχή του Πελοποννησιακού Πολέμου, ο ενεργός αθηναϊκό στρατός αριθμούσε περίπου σε 27.400 στρατιώτες.

Συμπεράσματα

Το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας, όπως είναι λογικό, επικεντρώθηκε στην Αθήνα, επειδή οι πηγές που είναι διαθέσιμες επικεντρώνονται σε αυτή. Αρχικά,

⁷¹ Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

κρίθηκε αναγκαίο να περιγραφεί συνοπτικά η πορεία των πολιτευμάτων στην πόλη. Οι διάφορες μεταβολές και οι κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις οδήγησαν την πόλη σε μεγάλη ακμή σε κάθε τομέα. Η ακμή και η δύναμη της Αθήνας είναι συνυφασμένες με τη δημοκρατία. Ο δημόσιος βίος έγινε αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας των Αθηναίων πολιτών. Η ζωή τους συνδέθηκε τόσο πολύ με τις δημόσιες υποθέσεις, που περνούσαν λίγο χρόνο στην οικία τους και γενικότερα στις ιδιωτικές ενασχολήσεις τους.

Από τη μια πλευρά θα ήταν άδικο να θεωρηθεί ότι η αθηναϊκή δημοκρατία ήταν αποτέλεσμα κοινωνικοπολιτικών ζυμώσεων, αλλά και από την άλλη θα αποτελούσε λανθασμένο πόρισμα να θεωρηθεί ότι το αθηναϊκό πολίτευμα ήταν έργο δύο νομοθετών, του Σόλωνα και του Κλεισθένη. Αναμφισβήτητα, το λαμπρό αθηναϊκό οικοδόμημα ήταν αποτέλεσμα όλων των παραπάνω παραγόντων. Ο Σόλων προσπάθησε με τις μεταρρυθμίσεις του να δώσει ένα τέλος στο οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό αδιέξοδο. Παρά την ανακούφιση και την ώθηση που έδωσαν τα μέτρα του, το έργο του κρίθηκε ανεπαρκές, με αποτέλεσμα την άνοδο του Πεισίστρατου στην εξουσία.

Η τυραννία του Πεισίστρατου ήταν ευνοϊκή για τα κατώτερα στρώματα, καθώς οι αποφάσεις του, τα ανακούφισε οικονομικά. Από την άλλη πλευρά, οι πολιτικά ισχυρότεροι, είτε εξορίστηκαν, είτε κρατούνταν όμηροι. Κατά τη διάρκεια της εξουσίας των Πεισιστρατίδων εντοπίζονται θετικά και αρνητικά στοιχεία διακυβέρνησης. Με την πτώση του τυραννικού καθεστώτος στην Αθήνα, η πολιτική λύση δόθηκε από τον Κλεισθένη. Ο νομοθέτης κατοχύρωσε την καθολική συμμετοχή των Αθηναίων πολιτών στο δημόσιο βίο. Η πολιτική οξυδέρκεια του, τον οδήγησε να επινοήσει δέκα νέες φυλές, οι οποίες προσδιόριζαν τους πολίτες. Το γεγονός αυτό ήταν καθοριστικό, καθώς η εκλογή πολλών αξιωμάτων διεξαγόταν πρώτα στις φυλές. Η μεταβίβαση σημαντικών αρμοδιοτήτων στη Βουλή, η οποία αποτελούσε ανώτερη διοικητική εξουσία των Αθηναίων, θεωρείται έργο του Κλεισθένη.

Η Βουλή διαχειριζόταν τα οικονομικά της Αθήνας και επόπτευε τους άλλους δημοκρατικούς θεσμούς. Προετοιμάζε τα θέματα που θα συζητούνταν στην Εκκλησία του Δήμου, ενώ παράλληλα είχε αναλάβει την εποπτεία και την ανανέωση του ναυτικού. Βέβαια, το έργο της εκάστοτε Πρυτανείας, δηλαδή της εκάστοτε διοικούσας αρχής της Βουλής, αξιολογούνταν στο τέλος της θητείας της. Η Εκκλησία

του Δήμου αποτελούσε το πιο παραστατικό κομμάτι της καθολικής διακυβέρνησης του αθηναϊκού πολιτεύματος. Συμμετείχαν όλοι οι Αθηναίοι πολίτες και αποφάσιζαν ζητήματα τόσο εσωτερικής διακυβέρνησης, όσο και εξωτερικής πολιτικής. Μια συγκέντρωση μπορούσε να προσελκύσει πολλές δεκάδες χιλιάδες πολίτες και να παρατεθούν χιλιάδες προτάσεις.

Παράλληλα λειτουργούσαν λαϊκά δικαστήρια, δηλαδή επανδρώνονταν από τους ίδιους τους πολίτες, που ο αριθμός τους ξεκινούσε από κάποιες εκατοντάδες και έφτανε ως και 6000 μέλη. Η δωροδοκία ήταν αδύνατη σε τέτοιου είδους δικαστήρια, ενώ τα αποτελέσματα ήταν απρόβλεπτα, λόγω της κρυφής ψηφοφορίας. Συμπερασματικά, η Βουλή, η Εκκλησία του Δήμου και τα λαϊκά δικαστήρια της Ηλιαίας αποτέλεσαν τις στέρεες βάσεις της άνθησης τόσο της αθηναϊκής δημοκρατίας όσο και της ίδιας της Αθήνας, ως μια ηγετική πόλις-κράτος στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι συγκεκριμένες εξουσίες ήταν διακριτές αλλά και αλληλοεξαρτώμενες, με αποτέλεσμα το πολιτειακό αυτό δημιούργημα να είναι μοναδικό.

Από την άλλη πλευρά, η Σπάρτη είχε υιοθετήσει κι αυτή ένα μοναδικό πολίτευμα, το οποίο δεν εντοπίζεται σε καμία άλλη πόλις-κράτος. Τα πολιτειακά της όργανα ήταν οι δύο βασιλείς, η Γερουσία, οι πέντε έφοροι και η Απέλλα. Σημαντικότατο ρόλο στη διοίκηση έπαιζαν οι πέντε έφοροι, ενώ συμπληρωματικό ρόλο κατείχαν οι δύο βασιλείς και η Γερουσία. Η «μικρή εκκλησία», η Απέλλα δεν είχε πολλές ομοιότητες με τις αντίστοιχες δημόσιες συγκεντρώσεις της Αθήνας. Η Απέλλα περιοριζόταν στο να εγκρίνει ή να απορρίπτει προτάσεις των ηγετικών ομάδων. Επιπλέον, επέλεγε το έναν εκ των δύο βασιλέων, ως ηγέτη, σε μια στρατιωτική επιχείρηση. Οι διαθέσιμες πηγές για την Σπάρτη είναι λίγες και σποραδικές. Το πολίτευμά της έφερε αρκετά στοιχεία από την Ομηρική εποχή. Είναι αξιοσημείωτο, ότι με το πέρασμα των χρόνων πολιτειακά στοιχεία επέζησαν και μάλιστα οδήγησαν σε περεταίρω ώθηση της πόλης. Η μεγάλη ακμή της Σπάρτης, βέβαια, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην στρατιωτική της υπεροχή.

Η λατρεία των Ελλήνων, που απέδιδαν στους θεούς, κατείχε σημαντική θέση τόσο στο δημόσιο βίο τους όσο και στον ιδιωτικό. Πολλές φορές οι διάφορες ασχολίες καθορίζονταν βάσει των μεγάλων εορτών. Οι μεγάλες εορτές διαρκούσαν

αρκετές μέρες και συνοδεύονταν από θεατρικές παραστάσεις και άλλους αγώνες. Οι λαμπρότερες εορτές ήταν τα Μεγάλα Διονύσια και τα Παναθήναια.

Το θέατρο συνέβαλλε στην ακμή της Δημοκρατίας. Οι παραστάσεις αποτελούσαν μια γενναιόδωρη χορηγία εύπορων πολιτών. Στη διάρκεια θεατρικών αγώνων, παραστάσεις έπαιζαν καθ' όλη την διάρκεια της ημέρας. Είχαν δικαίωμα να παρακολουθούν ακόμη κι έφηβοι, γυναίκες και μέτοικοι. Οι παραστάσεις περιελάμβαναν χορούς και λυρικά κομμάτια, ενώ οι ηθοποιοί ήταν μόνο άνδρες, ακόμη και σε γυναικείους ρόλους.

Ο ιδιωτικός βίος διέφερε από περιοχή σε περιοχή. Το ίδιο ίσχυε σχετικά με τη θέση της γυναίκας. Στην Αθήνα οι γυναίκες δεν είχαν σημαντική κοινωνική θέση, με εξαίρεση το δικαίωμα να παρακολουθούν ορισμένες θεατρικές παραστάσεις, να συμμετέχουν σε θρησκευτικές εορτές και να βγαίνουν στην αγορά σπάνια. Αντιθέτως στη Σπάρτη, τα κορίτσια εκπαιδεύονταν, συμμετείχαν σε εορτές και γενικότερα κατείχαν καλύτερη κοινωνική θέση.

Στην Αθήνα προϋπόθεση συμφωνίας γάμου μεταξύ δύο οικογενειών αποτελούσε η προίκα της νύφης. Στη Σπάρτη δεν υπήρχε προίκα που συνόδευε τη νύφη. Παρά τις σημαντικές διαφορές που διακρίνονται μεταξύ των γυναικών της Αθήνας και της Σπάρτης, υπάρχει ένα πολύ σημαντικό κοινό στοιχείο: οι γυναίκες προορίζονταν και στις δύο πόλεις να φέρουν νέους απογόνους.

Η εκπαίδευση των παιδιών στις συγκεκριμένες πόλεις φέρουν ακόμη μεγαλύτερες διαφορές. Η σπαρτιατική εκπαίδευση έχει σαν στόχο από τη μία να δημιουργήσει δυνατές γυναίκες ώστε να γεννήσουν υγιή παιδιά και από την άλλη, όσον αφορά τα αγόρια, να δημιουργήσει ανδρεία και γενναία αγόρια. Η σπαρτιατική εκπαίδευση ήταν αποτέλεσμα της στρατιωτικοποιημένης κοινωνίας, έτσι είναι λογικό να στοχεύει στην καλλιέργεια δυνατών πολεμιστών.

Η αθηναϊκή εκπαίδευση προόριζε τα κορίτσια να γίνουν καλές νοικοκυρές, γι' αυτό το λόγο έμεναν στο σπίτι και μάθαιναν κοντά στη μητέρα τους τα απαραίτητα. Τα αγόρια άρχιζαν να πηγαίνουν σταδιακά στον δάσκαλο, τον μουσικό και τον παιδοτρίβη. Σαφέστατα, η εκπαίδευση των παιδιών στην Αθήνα ήταν πιο ήπια από αυτή στη Σπάρτη. Ένα πολύ αρνητικό στοιχείο που εντοπίζεται και στα δύο

συστήματα εκπαίδευσης και δεν είναι αποδεκτό στη σημερινή κοινωνία, ήταν η παιδευαστία.

Τα επαγγέλματα αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι του ιδιωτικού βίου. Άλλα επαγγέλματα ήταν υψηλότερα στην εκτίμηση των Ελλήνων και άλλα χαμηλότερα. Πολλές αντιλήψεις συνέχισαν να επικρατούν από την Ομηρική εποχή ως την κλασική. Η μισθωτή εργασία αποτελούσε επάγγελμα χλευασμού. Αντίθετα, τα ελεύθερα επαγγέλματα αντιμετωπίζονταν με σεβασμό. Η αυτόνομη γεωργική ζωή αποτελούσε ένα από τα ιδανικά της εποχής.

Επίσης, τα επαγγέλματα των καλλιτεχνών και των μεγαλέμπορων σε μία πόλη, όπως ήταν η Αθήνα, θεωρούνταν σημαντικά. Αντιθέτως, οι μικρέμποροι και γυναίκες που αναζητούσαν στην αγορά εισόδημα αντιμετωπίζονταν με καχυποψία. Κατά την κλασική εποχή τα αθηναϊκά νομίσματα είχαν μεγάλη αξία, ενώ στη Σπάρτη έγινε προσπάθεια για αποτροπή πλουτισμού.

Βιβλιογραφία

- Hornblower Simon, *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ.*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 2005.
- Sinclair R. K., *Δημοκρατία και Συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα*, Ινστιτούτο του βιβλίου – Α.Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1997.
- Mosse Claude, «Οι Μηδικοί Πόλεμοι και η εγκαθίδρυση της Ηγεμονίας της Αθήνας», στο *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2.000-31 π.Χ.)*, εκδόσεις Δ.Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, 2010.
- Cartledge Paul, «Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα Ι», στο Ν. Καλτσάς (επιμ.) *Αθήνα και Σπάρτη*, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Πάτρα, 2008.
- Garlan Yvon, «Ο άνθρωπος και ο πόλεμος», στο Τσοκόπουλος Βάσις (επιμ.) *Ο Έλληνας Άνθρωπος*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1996.
- Flaceliere Robert, *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 1974.
- Baldry H.C., *Το τραγικό θέατρο στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1992.
- Bury J.B. & Meiggs Russell, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, εκδόσεις Ινστιτούτο του βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2011.
- Horst Blanck, *Εισαγωγή στην ιδιωτική ζωή των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων*, εκδόσεις Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2004,
- Άγγελος Βλάχος, *Αθηναίων Πολιτεία, Πολίτευμα Αθηναίων*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα, 1980.
- Μήλιος Α., «Η έννοια του ελεύθερου πολίτη», στο *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, Τόμος Α', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2000.
- Μανιατέας Ηλίας και Τεγόπουλος Ιωάννης (Επιμέλεια), *Ιστορία των Ελλήνων*, εκδόσεις Δομή Α.Ε., Αθήνα, 1999.

Μπιργαλιάς Ν., «Ο αρχαίος δημόσιος βίος, πολιτική ζωή και τάξεις: δικαστική, στρατιωτική και θρησκευτική ζωή», στο *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά χρόνια*, Τόμος Α', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, 2000.

Σακελλαρίου Μ.Β, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008.